

ΑΘΗΝΑΪΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

ATHENIAN HOUSES OF THE MODERN MOVEMENT

Η καταγραφή κτηρίων κατοικιών του μοντέρνου κινήματος στο Δήμο Αθηναίων υλοποιείται στο πλαίσιο του προγράμματος «Προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της δεκαετίας του 1930 (Μοντέρνο Κίνημα) του Δήμου Αθηναίων» της ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ Περιβάλλοντος & Πολιτισμού (ΕΛΛΕΤ).

Το ανά χείρας περιλαμβάνει χαρακτηριστικά δείγματα της νεότερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της πρωτεύουσας, τα οποία κτίστηκαν στη δεκαετία του 1930 και σώζονται, σποραδικά, στο κέντρο και τις συνοικίες. Η έκδοση αποτελεί ταυτόχρονα βιβλίο αναφοράς, με το φωτογραφικό υλικό και τα σχετικά διευκρινιστικά κείμενα, και οδηγό επίσκεψης σε χαρακτηριστικά δείγματα του μοντερνισμού στην Αθήνα. Μια από τις δυσκολίες του εγχειρήματος ήταν η διάκριση κτισμάτων του μοντερνισμού από μεταγενέστερα κτήρια που δέχθηκαν την επίδρασή του. Η έρευνα αυτή πιθανόν ν' αποτελεί και τη μόνη συστηματική προσπάθεια καταγραφής των κτηρίων του μοντέρνου κινήματος. Σε κάθε περίπτωση, ελάχιστα μόνο κτήρια από αυτά έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα.

Στην παρούσα φάση, η καταγραφή περιορίστηκε στα όρια του Δήμου Αθηναίων, παρότι πολλά κτήρια του μοντερνισμού εντοπίζονται και στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας. Το υλικό καταγράφηκε σε καρτέλες τεκμηρίωσης, με πλήρη στοιχεία για κάθε κατοικία, όπως για παράδειγμα αρχιτεκτονικά-τυπολογικά χαρακτηριστικά, πληροφορίες που προέκυψαν από επιτόπια έρευνα σχετικά με το χρόνο κατασκευής, τον αρχιτέκτονα-μηχανικό, κ.ά. Το έργο της καταγραφής αποδείχτηκε δύσκολο, δεδομένου ότι δεν έχουν διασωθεί τα πολεοδομικά αρχεία της εποχής.

Ο τρόπος που παρουσιάζεται το υλικό ακολουθεί το οδοιπορικό της καταγραφής στα επτά Δημοτικά Διαμερίσματα (ΔΔ), με βάση την αλφαβητική κατάταξη των οδών. Του υλικού προηγείται χάρτης του Δημοτικού Διαμερίσματος με επισήμανση των καταγεγραμμένων κτισμάτων, καθώς και συνοπτικός πίνακας των κτηρίων. Ακολουθεί η φωτογραφική καταγραφή επιλεγμένων κτισμάτων με συνολικές απόψεις και αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες, οι οποίες παρουσιάζονται χωρίς περιγραφικά σχόλια.

Αποτελέσματα της έρευνας είναι επισκέψιμα στην ιστοσελίδα www.modmonathens.gr.

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την υποστήριξη της Αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα.

Η έρευνα όπως και η ψηφιακή καταγραφή πραγματοποιήθηκαν με την υποστήριξη του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ εκφράζει τις θερμές της ευχαριστίες για τη γενναιόδωρη υποστήριξη που έκανε δυνατή την έρευνα αυτή, όπως και τη δημοσίευσή της.

ΑΘΗΝΑΪΚΕΣ
ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ
ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ
ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

ATHENIAN
HOUSES
OF THE MODERN
MOVEMENT

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Καίτη Δημητσαντού-Κρεμέζη, αρχιτέκτονας, Μέλος του Συμβουλίου Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς (ΣΑΚ)
Άρης Ζαμπίκος, αρχιτέκτονας, Μέλος του Συμβουλίου Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς (ΣΑΚ)
Κατερίνα Χατζικωνσταντίνου, αρχιτέκτονας

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΣΗ ΚΤΗΡΙΩΝ

Εύα Ντοράρα (ΕΔ), www.ioannaroufopoulou.gr
Κατερίνα Χατζικωνσταντίνου (ΚΚ), www.jeffvanderpool.com
Jeff Vanderpool (JV), www.jeffvanderpool.com

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΧΑΡΤΩΝ

Κατερίνα Χατζικωνσταντίνου

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΑ

Σχεδιασμός & Ανάπτυξη: Websthetics, <http://www.websthetics.gr>
Γραφιστική επιμέλεια: Common Sense

Για την καταγραφή των κτηρίων εργάστηκαν οι αρχιτέκτονες:
Μαρία Βιδάλη (Δ5), Μυρτώ Επιφανίου (Δ3, Δ4), Αναστασία Νικοπούλου (Δ3, Δ4)
Κατερίνα Χατζικωνσταντίνου (Δ1, Δ2, Δ6, Δ7), Δημήτρης Χατζόπουλος (Δ7)

Βοήθησαν εθελοντικά οι φοιτητές αρχιτεκτονικής:
Βάσια Μαραγκάκη, Κώστας Κανδύλας, Μιχάλης Πητιδής, Λάμπρος Ταουλάντ

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την ευγενική υποστήριξη της Αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με την ευγενική υποστήριξη του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη.

ISBN: 978-960-99550-4-1

© έκδοση 2013 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ Περιβάλλοντος & Πολιτισμού

Απαγορεύεται η ολική ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του κειμένου ή της εικονογράφησης του βιβλίου χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

Φωτογραφία εξωφύλλου: Ιωάννα Ρουφοπούλου (ΙΡ)

Σχετική έκθεση φιλοξενήθηκε στο Μουσείο Μπενάκη, Κτήρια οδού Πειραιώς 15 – 30 Ιουνίου 2013

EDITORS

Catherine Dimitsantou-Kremezi, architect, Member of the Council of Architectural Heritage (CAH)
Aris Zambikos, architect, Member of the Council of Architectural Heritage (CAH)
Katerina Chatzikonstantinou, architect

PHOTOS OF BUILDINGS

Eva Darara (ED), www.ioannaroufopoulou.gr
Katerina Chatzikonstantinou (KC), www.jeffvanderpool.com
Jeff Vanderpool (JV), www.jeffvanderpool.com

EDITING OF MAPS

Katerina Chatzikonstantinou

WEBSITE

Design & development: Websthetics, <http://www.websthetics.gr>
Graphic design: Common Sense

The documentation of the buildings was made by the architects:
Maria Vidali (D5), Myrto Epifaniou (D3, D4), Anastasia Nikopoulou (D3, D4)
Katerina Chatzikonstantinou (D1, D2, D6, D7), Dimitris Chatzopoulos (D7)

Volunteer assistance was offered by architecture school students:
Vassia Maragaki, Kostas Kandilas, Michalis Pitidis, Labis Taoulant

The publication has been kindly supported by the Representation of the European Commission in Greece.

The research was undertaken with the kind support of the A. G. Leventis Foundation.

ISBN: 978-960-99550-4-1

© Edition 2013 ELLINIKI ETAIRIA - Society for the Environment and Cultural Heritage

No part or the whole of this publication, text or illustration, may be reprinted, published or reproduced without permission in writing of the publisher.

Cover photo: Ioanna Roufopoulou (IR)

A photographic exhibition of the material was hosted at the Benaki Museum, Preos Building 15 – 30 June 2013

ΑΘΗΝΑΪΚΕΣ
ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ
ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ
ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

ATHENIAN
HOUSES
OF THE MODERN
MOVEMENT

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Περβάλλοντος και Πολεοδομίας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ | CONTENTS

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ | GREETINGS

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΙΧΑΗΛ Πρόεδρος Ελληνικής Εταιρείας	6
YIANNIS MICHAEL President of Elliniki Etaireia	

ΠΑΝΟΣ ΚΑΡΒΟΥΝΗΣ Επικεφαλής της Αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα	7
PANOS CARVOUNIS Head of the Representation of the European Commission in Greece	

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Π. ΛΕΒΕΝΤΗΣ Πρόεδρος Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη	8
ANASTASIOS P. LEVENTIS Chairman of the A. G. Leventis Foundation	

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΡΑΣ Αντιπρόεδρος Europa Nostra, Ιδρυτής και πρώην Πρόεδρος (1972-1975, 2001-2008) της Ελληνικής Εταιρείας	9
COSTAS CARRAS Vice President Europa Nostra, Founder and Former President (1972-1975, 2001-2008) Elliniki Etaireia	

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΕΜΕΖΗΣ Πρόεδρος Συμβουλίου Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς	10
PAVLOS KREMEZIS President of Council of Architectural Heritage	

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΘΗΝΑ	12
ΕΛΕΝΗ ΦΕΣΣΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	

ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΤΗΡΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΟΣ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΑΘΗΝΑΣ	15
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Β. ΜΑΡΜΑΡΑΣ	

ΥΛΙΚΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ	19
ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΑΤΖΗΣΤΕΡΓΙΟΥ	

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΟΥ '30 ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ	21
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ	

ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ	22
ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΑΤΟΣ	

Η ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ	24
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ	

ΧΑΡΤΗΣ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ATHENS MUNICIPALITY MAP	26
---	----

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 1 DISTRICT 1	28
---------------------------	----

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 2 DISTRICT 2	70
---------------------------	----

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 3 DISTRICT 3	82
---------------------------	----

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 4 DISTRICT 4	90
---------------------------	----

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 5 DISTRICT 5	98
---------------------------	----

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 6 DISTRICT 6	108
---------------------------	-----

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 7 DISTRICT 7	134
---------------------------	-----

TEXTS IN ENGLISH

THE CREATIVE ASSIMILATION OF MODERNISM IN INTERWAR ATHENS	146
HELEN FESSAS-EMMANOUIL	

TRANSFORMATIONS IN THE ATHENIAN APARTMENT LAY-OUT OF THE INTERWAR ERA	149
EMMANUEL V. MARMARAS	

MATERIALS AND DESIGN OF MODERN BUILDINGS	153
YORGOS HATZISTERGIOU	

THE PROTECTION OF THE MONUMENTS OF THE 1930's IN ATHENS	155
DIMITRIS PHILIPPIDIS	

ABOUT THE NATURE AND THE CHARACTER OF ATHENIAN MODERNISM	156
ANDREAS GIACUMACATOS	

THE MODERN ARCHITECTURE IN ATHENS	158
PANAGIOTIS TOURNIKIOTIS	

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Με την ανάδειξη της Αθήνας σε πρωτεύουσα του νέου ελληνικού κράτους το 1833, αρχίζει ένας αδιάλειπτος οικοδομικός οργασμός, έτσι ώστε σήμερα η Αθήνα να ταυτίζεται πλέον με την Αττική. Από τον οικοδομικό πλούτο των παλαιότερων εποχών έχουν σωθεί ελάχιστα δείγματα, συγκεντρωμένα κυρίως στο εξέχον παραδοσιακό σύνολο της Πλάκας, στα πόδια του Ιερού Βράχου. Η νέα πρωτεύουσα αρχίζει άμεσα να κτίζεται με την εισαγωγή στην Ελλάδα του νεοκλασικού αρχιτεκτονικού ρυθμού. Ενώ όμως το νεοκλασικό ρεύμα εγκαταλείπει πλέον την Ευρώπη, στην Ελλάδα διαχέεται από την πρωτεύουσα στην περιφέρεια, δεν περιορίζεται, όπως αλλού, σε καλοφτιαγμένα δημόσια κυρίως κτήρια και, το σπουδαιότερο, θα προσιμώσει για έναν αιώνα έως ακόμα την εποχή του μεσοπολέμου. Αν και τα νέα ρεύματα του εκλεκτισμού ή του γκούγκενσταϊλ με όλες του τις παραλλαγές κάνουν στο κατώφλι του 20ού αιώνα πολύ δειλά την εμφάνισή τους στην Αθήνα, ο μεγάλος αρχιτεκτονικός αναπροσανατολισμός, δηλαδή ο μοντερνισμός, θα κυριαρχήσει στο μεσοπόλεμο, οπότε η Αθήνα εμπλουτίζεται με εξαιρετικά αρχιτεκτονήματα αυτού του νέου ρεύματος. Ο αθηναϊκός μοντερνισμός θα διακοπεί μien από το βίαιο κενό της δεκαετίας του β' παγκοσμίου πολέμου, αλλά θα συνεχιστεί ακόμη και κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Ενώ όμως από το 1960 και μετά αναγνωρίζονται, αξιοποιούνται και προστατεύονται αποτελεσματικά τα νεοκλασικά αρχιτεκτονήματα, εκείνα του μοντερνισμού παραμένουν μέχρι σήμερα ξεχασμένα, εγκαταλεημένα, απροστάτευτα και εκτεθειμένα στις κατεδαφίσεις.

Η Ελληνική Εταιρεία έστρεψε συστηματικά την προσοχή της προς αυτόν τον παραμελημένο αθηναϊκό κτηριακό πλούτο καταρχάς με την καταγραφή του στην περιφέρεια του Δήμου Αθηναίων. Αποτελεί ευτυχώς προσφορά η χορηγία του Γραφείου στην Αθήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εκδοτική παρουσίαση του αξιολογικού πλούτου του αθηναϊκού μοντερνισμού, επ' ευκαιρία της οργάνωσης στην ελληνική πρωτεύουσα του 50ού Ετήσιου Συνεδρίου της Europa Nostra, δείγμα της υποστήριξης της πνευματικής Ευρώπης προς τη χειμαζόμενη Ελλάδα, αλλά και της ανάδειξης του μοντερνισμού ως σημαντικής περιόδου της κοινής ευρωπαϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς. Είθε αυτή η έκδοση ν' αποτελέσει το έναυσμα της νομοθετικής και διοικητικής προστασίας των αρχιτεκτονημάτων του μοντερνισμού, όπως συμβαίνει και με τον νεοκλασικό πλούτο.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΙΧΑΗΛ
Πρόεδρος Ελληνικής Εταιρείας

GREETING FROM THE PRESIDENT OF ELLINIKI ETAIRIA

The declaration of Athens as the capital city of the new Greek state in 1833 denotes the beginning of an uninterrupted, intensive building activity, leading to today's reality that the whole Attica is practically identified as Athens. Very few testaments of the building wealth of earlier times have been preserved, mostly around the exceptional traditional aggregation of Plaka, at the foot of the Sacred Rock. The new capital is quickly built using the newly introduced neoclassic architectural rhythm. At the same time the neoclassic movement is abandoned in Europe, in Greece it is dispersed from the capital to the rest of the country, it is not mainly limited, like in other places, to elaborated state buildings, and most importantly, it will prevail for a century, up to the interwar period. Even though the movements of Eclecticism or Jugendstil in all its variations make a modest appearance in Athens in the beginning of the 20th century, the major architectural reorientation, namely modernism, will prevail during the interwar era, when Athens is enriched with exceptional architectural buildings of this new movement. Athenian modernism will be interrupted by a violent gap during the decade of the Second World War, but it will be continued until the first post war decades. While since the 1960's the neoclassic buildings are effectively being acknowledged, utilised and protected, the buildings of modernism remain until today forgotten, abandoned, unprotected and exposed to demolitions.

The Elliniki Etairia systematically puts emphasis on this neglected Athenian wealth of buildings, first by registering the existing buildings within the limits of the City of Athens. The sponsorship by the Office of the European Union in Athens supporting the publishing of a book presenting the wealth of Athenian modernism, is a welcome offering and is made on the occasion of the organisation of the 50th Annual Congress of Europa Nostra in the Greek capital, a testament of the support of intellectual Europe to distressed Greece and of the promotion of modernism as an important era of the common European cultural heritage. May this publication trigger the legislative and administrative protection of the buildings of modernism, similar to the protection of neoclassic wealth.

YIANNIS MICHAEL
President of Elliniki Etairia

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης είναι μοναδική στον κόσμο και αναντικατάστατη πηγή ζωής και έμπνευσης. Η ποικιλία στις μορφές έκφρασης που μπορεί να συναντήσει κανείς αποτελεί πηγή πλούτου, την οποία η Ευρωπαϊκή Ένωση επιθυμεί να διαφυλάξει. Η υπεράσπιση και ο σεβασμός της πολιτισμικής διαφορετικότητας είναι βασική αρχή γύρω από την οποία αναπτύσσονται οι πολιτιστικές πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δημιουργείται η ευρωπαϊκή ταυτότητα των πολιτών της.

Στο πλαίσιο αυτό, τα βραβεία πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Europa Nostra*, τα οποία απονέμονται από το 2002, έχουν αναδειχθεί σε πολύ αποτελεσματικά εργαλεία για την ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με τις θετικές επιδράσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ευρωπαϊκή κοινωνία και οικονομία, και στην ευθύνη όλων μας για την προστασία της. Πράγματι, η πολιτιστική κληρονομιά έχει μια ξεχωριστή –και συχνά υποτιμημένη– συμβολή στην ανάπτυξη και τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Αντιπροσωπεύει σημαντικό μέρος του πολιτιστικού και του δημιουργικού τομέα, οι οποίοι παρέχουν απασχόληση σε 8,5 εκατομμύρια άτομα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και συμβάλλουν έως και στα 4,5% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της Ευρώπης.

Η φετινή 50ή απονομή των βραβείων *Europa Nostra* που θα λάβει χώρα στην Αθήνα αποτελεί μοναδική ευκαιρία για να σηματοδοτηθεί η συμβολή της Ελλάδας στην ανάδειξη και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης.

Η Αντιπροσωπεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα στηρίζει με μεγάλο ενθουσιασμό την *Europa Nostra* στην οργάνωση αυτού του μεγάλου πολιτιστικού γεγονότος. Η έκθεση φωτογραφίας που παρουσιάζει τις κατοικίες της δεκαετίας του '30 και ο κατάλογος που τη συνοδεύει θα προβάλουν μian άλλη πτυχή της ελληνικής αρχιτεκτονικής, το μοντέρνο κίνημα, άγνωστο προς το παρόν στο ευρύ κοινό. Για το λόγο αυτόν δώσαμε στην έκδοση τόσο μεγάλη σημασία και στήριξη.

Ελπίζουμε η έκθεση και ο κατάλογος αυτός να σας ταξιδέψει σε μian άλλη Ελλάδα, στην Ελλάδα του '30, και στο πνεύμα δημιουργικότητας της εποχής εκείνης, το οποίο θα μπορούσε ν' αποτελέσει πηγή έμπνευσης στη σημερινή συγκυρία που βρίσκεται η χώρα μας.

ΠΑΝΟΣ ΚΑΡΒΟΥΝΗΣ

Επικεφαλής της Αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα

GREETING FROM THE REPRESENTATION OF THE EUROPEAN COMMISSION IN GREECE

The cultural heritage of Europe is unique in the world and represents an irreplaceable source of life and inspiration. The variety of the forms of expression is a source of wealth, which the European Union would like to preserve. Defending and respecting the cultural differences are the primary principles that constitute the foundation of the European Union cultural initiatives and creates the European identity of its citizens.

In this context, the cultural heritage awards of the European Union, *Europa Nostra*, awarded since 2002, have become very effective tools for creating public awareness on the positive impact of the cultural heritage on the European society and economy, as well as on the responsibility we all share in preserving this heritage. In fact, the cultural heritage contributes in a special way – and often underestimated – to the development and creation of new jobs. It represents a major part of the cultural and creative industries, which employ 8.5 million people in the European Union and correspond up to 4.5% of the Gross Domestic Product of Europe.

This year the 50th annual congress of *Europa Nostra* takes place in Athens and is a unique opportunity to highlight the contribution of Greece in promoting and protecting the cultural heritage of Europe.

The Representation of the European Commission in Greece supports with great enthusiasm *Europa Nostra* in the organisation of this important cultural event. The photo exhibition presenting the houses of the 1930's and the accompanying catalogue will promote an aspect of Greek architecture, the modern movement, which is largely unknown to the public.

We hope that the exhibition and this catalogue will take you to a country of a different era, Greece of the 1930's, and will introduce you to the creative spirit of that time, which could become a source of inspiration in today's Greece.

ΠΑΝΟΣ ΚΑΡΒΟΥΝΗΣ

Head of the Representation of the European Commission in Greece

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ Α. Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ

Θα ήθελα να συγχαρώ το Συμβούλιο Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς και την Ελληνική Εταιρεία για την ολοκλήρωση αυτού του έργου με την έκδοση ενός τόμου που παρουσιάζει εμπεριστατωμένη έρευνα για την αρχιτεκτονική κληρονομιά του μοντέρνου κινήματος της δεκαετίας του 1930.

Το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη εστιάζει με συνέπεια στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς και αναγνωρίζει ότι το αποτύπωμα που άφησε στην Αθήνα η αρχιτεκτονική του μοντέρνου κινήματος αποτελεί έναν ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα στην εξέλιξη αυτής της σπουδαίας πόλης και αναπόσπαστο τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς της Αθήνας αλλά και της Ελλάδας. Αποτελεί, επομένως, ικανοποίηση για μας ότι συνεισφέραμε στη διαδικασία προσδιορισμού, ανάλυσης και συστηματικής καταγραφής αυτού του σημαντικού κεφαλαίου στην αρχιτεκτονική ιστορία της Αθήνας, καθώς και ότι συμβάλαμε στην προσπάθεια για να γίνει αυτό ευρύτερα γνωστό.

Ο τόμος αυτός αντιπροσωπεύει μια πολύτιμη ηρασθήκη στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, καταγράφοντας το έργο κορυφαίων αρχιτεκτόνων που σχετίζονται με το μοντέρνο κίνημα, αλλά και συμπεριλαμβάνοντας το έργο ανώνυμων κατασκευαστών που επηρεάστηκαν από τα καθαρά περιγράμματα και τις λιπές μορφές του μοντερνισμού. Το έργο τους, το οποίο αποτυπώνεται στις γραμμικές, γεωμετρικές όψεις των κτηρίων που παρουσιάζονται εδώ, παραπέμπει με τη σειρά του στο πνεύμα μιας επαχής, σκιαγραφώντας τις αλλαγές που σηματοδότησαν την περίοδο του μεσοπολέμου στην Αθήνα: την εισροή πληθυσμών και τη διαμόρφωση ενός νέου τρόπου ζωής, για τις ανάγκες του οποίου σχεδιάστηκαν τα κτήρια αυτά. Για όλους αυτούς τους λόγους, είναι διπλά σημαντικό να διατηρηθεί η αρχιτεκτονική του μοντερνισμού του 1930 στην Αθήνα, δεδομένου ότι αντικατοπτρίζει όχι μόνο τη μορφή αλλά και το πνεύμα του «μοντέρνου», και αντανάκλα τόσο την αρχιτεκτονική όσο και την κοινωνικοπολιτική ιστορία.

Είναι προσδοκία μας ο Δήμος Αθηναίων και οι ιδιοκτήτες, δημόσιοι φορείς και ιδιώτες, των κτηρίων που παρουσιάζονται στην παρούσα μελέτη να συνειδητοποιήσουν την αισθητική και ιστορική τους σημασία και να συνεργαστούν για την αποκατάσταση και διατήρησή τους.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Π. ΛΕΒΕΝΤΗΣ
Πρόεδρος Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη

GREETING FROM THE CHAIRMAN OF THE A. G. LEVENTIS FOUNDATION

I would like to congratulate the Council of Architectural Heritage and Elliniki Etairia - Society for the Environment and Cultural Heritage on the completion of this work in a volume which encapsulates extensive research into the architectural heritage of the modern movement of the 1930s.

The A. G. Leventis Foundation has always had cultural heritage as its principle focus and considered the imprint left on Athens by the architecture of the modernist movement to be a particularly important factor in the evolution of a great city and an integral part in the cultural heritage of Athens and of Greece. We are therefore gratified to have been a part of the process which identifies, analyzes and lists systematically this important element in the built history of Athens and brings it to the attention of the public.

This volume represents a valuable addition to existing scholarship, in recording the work of leading architects associated with the modernist movement, but also including that of anonymous constructors influenced by modernism's crisp outlines and austere forms. Their work, captured in the linear, geometrical contours of the buildings illustrated here, in turn evokes the spirit of an age, chronicling the changes which marked the inter-war period in Athens: the influx of populations and the emergence of a new way of life which these structures were created to accommodate. For all these reasons, it is doubly important to preserve the architecture of modernism in Athens in the 1930s, as it captures not only the form but also the spirit of "the modern", and reflects architectural as much as socio-political history.

It is our expectation that the municipality of Athens and both public and private owners of the buildings identified in this work, will now become aware of the aesthetic and the historic importance of these buildings, and will work together in ensuring that they are restored and conserved.

ANASTASIOS P. LEVENTIS
Chairman of the A. G. Leventis Foundation

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΥ EUROPA NOSTRA

Το 2006 η τότε ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να στηρίξει τους νέους επαγγελματίες μέσω μιας σειράς δράσεων χρηματοδοτούμενων από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού ανέθεσε στη νεαρή αρχιτέκτονα Κατερίνα Χατζικωνσταντίνου τη δημιουργία ενός καταλόγου με κατοικίες του μοντέρνου κινήματος στο κέντρο της Αθήνας, όπου υπάρχουν πολλά εξαιρετικά παραδείγματα κτηρίων του αρχιτεκτονικού αυτού ρεύματος, χωρίς όμως να έχουν ληφθεί αποτελεσματικά μέτρα προστασίας τους.

Η Κατερίνα Χατζικωνσταντίνου κάλυψε τότε τα μισά από το επί δημοτικά διαμερίσματα του Δήμου Αθηναίων. Ακολούθησε ημερίδα και φωτογραφική έκθεση στα γραφεία της Ελληνικής Εταιρείας με ιδιαίτερα ενθουσιώδη συμμετοχή του κοινού. Ήταν εμφανές ότι το πρόγραμμα άρχισε να ολοκληρώνεται, όμως δεν υπήρχαν επιπλέον πόροι. Η Ελληνική Εταιρεία έκανε αίτηση για το ήμισυ του απαιτούμενου ποσού στο Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη, το οποίο ανταποκρίθηκε θετικά. Η χορηγία αυτή κάλυψε την αναγκαία επιπλέον έρευνα και φωτογράφιση, όχι όμως και την έκδοση του τόμου που υπήρξε προϊόν της έρευνας αυτής. Σ' αυτό το σημείο η διοργάνωση του 50ού Επιστημονικού Συνεδρίου της Europa Nostra στην Αθήνα υπήρξε καταλυτική. Το ίδιο το Γραφείο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Αθήνα πρότεινε τη χρηματοδότηση του προγράμματος ως συμβολή στην ενδυνάμωση της υλότητας αρχιτεκτονικής ιστορίας της Αθήνας. Το ενδιαφέρον αυτό πρόγραμμα θα δώσει τη δυνατότητα στη Γ.Γ. Πολιτισμού του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού, στο Δήμο Αθηναίων καθώς και σε ΜΚΟ, όπως η Ελληνική Εταιρεία, να δράσουν πιο αποτελεσματικά για την προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Είναι αξιοσημείωτο ότι το πρόγραμμα όχι μόνον άρχισε αλλά και ολοκληρώθηκε με την οικονομική ενίσχυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με την ευκαιρία της διοργάνωσης του 50ού Επιστημονικού Συνεδρίου της Europa Nostra στην Αθήνα.

Το πρόγραμμα δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς την αυθεντική χορηγία του Ίδρυματος Α.Γ. Λεβέντη, τη σχολαστική εποπτεία του Συμβουλίου Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ελληνικής Εταιρείας –και πιο συγκεκριμένα του προέδρου του, Παύλου Κρεμέζη, της καθηγήτριας Καίτης Κρεμέζη και του Άρη Ζαμπίκου– κυρίως δε χωρίς τη μακρόχρονη προσπάθεια και λεπτομερή γνώση του υλικού από την Κατερίνα Χατζικωνσταντίνου.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΡΑΣ

Αντιπρόεδρος Europa Nostra

Ιδρυτής και πρώην Πρόεδρος (1972-1975, 2001-2008) της Ελληνικής Εταιρείας

GREETING FROM THE VICE PRESIDENT OF EUROPA NOSTRA

In 2006 the then Greek government decided to support young professionals seeking work through a series of programmes funded by the EU. Eliniki Etairia - Society for the Environment and Cultural Heritage agreed with the young architect Katerina Chatzikonstantinou to make a catalogue of houses of the Modern Movement within the City of Athens because, whereas there are many outstanding examples of this style of architecture, no measures of effective protection were in force.

Katerina Chatzikonstantinou was then able to cover half of the seven districts into which the City is divided. There followed an enthusiastically attended one-day meeting and photographic exhibition in Eliniki Etairia's offices. It was already clear the project deserved completion, but there was no more funding from official sources. Eliniki Etairia applied successfully for half the sum from the A.G. Leventis Foundation. This covered the further research and photographic work required but not the publication of the resulting book. And it was here that the organisation of Europa Nostra's 50th Anniversary Congress in Athens has proven critical. It was the office of the European Commission itself that proposed to fund this particular project as its contribution to the strengthening of Athens' rich and varied architectural history.

This wonderful project will enable the Ministry of Culture, the City of Athens and NGOs like Eliniki Etairia to act more effectively for the protection of the cultural heritage, thus both began and ended alike with the financial support of the European Union, an opportunity afforded by the decision to hold Europa Nostra's 50th Anniversary Congress in Athens. The project would never have been completed however without the kind support of the A.G. Leventis Foundation, the scrupulous oversight exercised through Eliniki Etairia's Council for the Architectural Heritage by its Chairman, Pavlos Kremezis, Professor Akaterini Kremezi and Mr Aris Zambikos, as also and mostly without the long hours of effort and detailed knowledge of the material by Katerina Chatzikonstantinou.

COSTAS CARRAS

Vice President Europa Nostra

Founder and Former President (1972-1975, 2001-2008) of Eliniki Etairia

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Το βιβλίο *Αθηναϊκές κατοικίες του μοντέρνου κινήματος*, που πραγματοποιήθηκε χάρη στη χορηγία της Ευρωπαϊκής Ενωσης και του Ιδρύματος Λεβέντι, παρουσιάζεται με την ευκαιρία της φιλοξενίας στην Αθήνα της Γενικής Συνέλευσης της Europa Nostra και της επετείου των 50 χρόνων από την ίδρυσή της. Με τον τόμο αυτό ολοκληρώνεται η συντονισμένη προσπάθεια του Συμβουλίου Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς (ΣΑΚ) της Ελληνικής Εταιρίας Περιβάλλοντος και Πολιτισμού να αναδειχθούν οι αρχιτεκτονικές δημιουργίες του μοντερνισμού, του καλλιτεχνικού ρεύματος το οποίο εμφανίστηκε δυναμικά στην Αθήνα και τα προάστια της στα τέλη της δεκαετίας του 1920.

Στην Αθήνα και την ευρύτερη περιοχή της σώζεται ένας μεγάλος αριθμός από ιδιωτικές κατοικίες, πολυκατοικίες, σχολεία, βιομηχανικά και άλλα κτήρια, κτισμένα είτε από εμπειροτέχνες κατασκευαστές είτε από γνωστούς αρχιτέκτονες, τα οποία με τις νεωτερικές μορφές τους εκφράζουν τις αξίες και τις αρχές του μοντέρνου κινήματος ενώ, σχεδόν στο σύνολό τους, διακρίνονται για την αρχιτεκτονική τους ποιότητα. Με την προστασία και διάσωσή τους διαφυλάσσονται ουσιαστικής σημασίας τεκμήρια για την εξελικτική πορεία της σύγχρονης πρωτεύουσας, αλλά και για την οικονομική και κοινωνική δομή της αθηναϊκής κοινωνίας και τις σχέσεις με τις ευρωπαϊκές τάσεις της εποχής εκείνης. Ανώτερος στόχος της δράσης μας αυτής είναι να συμβάλουμε στις προσπάθειες για τη θεσμική και την εφαρμοσμένη προστασία τους.

Στο βιβλίο περιλαμβάνονται ενδεικτικές φωτογραφίες από 60 κατοικίες και πολυκατοικίες διασκορπισμένες σε όλες τις αθηναϊκές συνοικίες, ενώ το πλήρες υλικό –περίπου 1300 κτίσματα– κατανομημένο κατά Δημοτικό Διαμέρισμα, παρουσιάζεται σε συνοπτικούς πίνακες, πολλαπλά χρήσιμους για συγκρίσεις, μορφολογικές παρατηρήσεις και γενικότερα για περαιτέρω έρευνες που είναι απαραίτητες για ένα ολοκληρωμένο και τεκμηριωμένο Αρχείο.

Ως πρόεδρος του ΣΑΚ εκφράζω τις ευχαριστίες μου στην Κατερίνα Χατζικωνσταντίνου, η οποία με γνώση και συνέπεια συντόνισε το έργο, καθώς και στους συνεργάτες της που συνέβαλαν στο να πραγματοποιηθεί η καταγραφή, τεκμηρίωση, φωτογράφιση και η ηλεκτρονική βάση δεδομένων. Ευχαριστώ επίσης τα μέλη του ΣΑΚ αρχιτέκτονες Άρη Ζαμπίκο και Καίτη Δημητσάντου-Κρεμέζη για την ουσιαστική συμβολή τους στην επιμέλεια του βιβλίου καθώς και της έκθεσης των φωτογραφιών στο Μουσείο Μπενάκη.

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΕΜΕΖΗΣ

Πρόεδρος Συμβουλίου Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς

GREETING FROM THE PRESIDENT OF COUNCIL OF ARCHITECTURAL HERITAGE

The book *Athenian houses of the modern movement*, sponsored by the European Union and the Leventis Foundation, is presented on the occasion of the annual congress of Europa Nostra, hosted in Athens this year, and the celebration of the 50 years since its foundation. This volume completes the coordinated efforts of the Council of Architectural Heritage (CAH) of the Elliniki Etairia - Society for the Environment and Cultural Heritage to promote the architectural creations of modernism, a creative movement which made a dynamic appearance in Athens and its suburbs at the end of the 1920's.

A large number of private houses, apartment buildings, schools, industrial and other buildings are preserved in Athens and its larger area, built either by artisans or renowned architects and expressing through their modernist features the values and principles of the modern movement, whilst almost all of them are distinguished for their architectural quality. Through their protection and preservation important evidence is safeguarded, related to the evolution of the capital city as well as to the economic and social structure of the Athenian society and the relations with the European trends of that time. Our main objective is to contribute to the efforts for their institutional and applied protection.

The book includes indicative photographs of 60 houses and apartment buildings scattered in all Athenian districts, while all the material – approximately 1300 buildings – indexed by City Division, is presented in concise tables, useful in many ways for comparisons, morphological remarks and in general for further studies that are necessary for a comprehensive and documented Archive.

As the President of CAH, I would like to thank Katerina Chatzikonstantinou, who coordinated the project in a knowledgeable and consistent manner, as well as her partners who contributed to registering, documenting, taking photographs and creating an electronic database. I also would like to thank the members of CAH, the architects Aris Zambikos and Catherine Dimitsantou-Kremezi for their essential contribution to editing the book and supervising the photography exhibition at the Benaki Museum.

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΕΜΕΖΗΣ

President of Council of Architectural Heritage

Αθηναϊκές κατοικίες του μοντέρνου κινήματος

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΘΗΝΑ

ΕΛΕΝΗ ΦΕΣΣΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

Θέμα του συνταγμένου αυτού άρθρου είναι η δημιουργική προσληψη των ρευμάτων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στη μεσοπολεμική Αθήνα. Η προσέγγιση του θέματος αρχίζει με την υπενθύμιση των ιστορικών συνθηκών κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε η άσκηση του μοντερνισμού στην ελληνική πρωτεύουσα. Ιδιαίτερα βάρος δίνεται στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο και το πολεοδομικό υπόβαθρο της Αθήνας του μεσοπολέμου. Αναδεικνύεται, επίσης, ο καθοριστικός ρόλος των αρχιτεκτόνων στον ποιοτικό εκσυγχρονισμό του κτηριακού της πολιτισμού.

Το ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο

Τα δεκαετή χρόνια που χωρίζουν τη μικρασιατική καταστροφή του 1922 από τον πόλεμο του 1940-1941 αποτέλεσαν μια από τις πιο ανώμαλες και ανιφαντικές περιόδους της νεοελληνικής ιστορίας. Τα αρνητικότερα στοιχεία της υπήρξαν η πολιτική αστάθεια και η αδυναμία του αστικού συστήματος ν' αντιμετωπίσει τα εκρηκτικά προβλήματα των αγροτών και της εργατικής τάξης. Αλληλόλληλα πραξικόπηματα από ένστολους «εθνοσωτήρες», συχνά μάλιστα με τις ευλογίες των «αστών» πολιτικών, θα πλήρουν το κύρος του φιλελεύθερου κοινοβουλευτισμού και θ' ανοίξουν το δρόμο στη δικτατορία του Μεταξά (1936-1941). Ένα άλλο αρνητικό στοιχείο αυτής της περιόδου είναι ότι η επιτάχυνση των αστυφικών τάσεων οδήγησε στον δημογραφικό υδροκεφαλισμό της ελληνικής πρωτεύουσας. Το 1940 η Αθήνα φθάνει τους 1.124.098 κατοίκους, που αντιστοιχούν στο 47% του αστικού πληθυσμού της χώρας.¹

Δεν έλειψαν όμως και οι θετικές εξελίξεις. Το προσφυγικό στοιχείο θα επιταχύνει τον οικονομικό μετασχηματισμό της νεοελληνικής κοινωνίας και την πολιτική αλλαγή. Ο ριζοσπαστισμός των προσφύγων διακετεύεται σε διάφορες πολιτικές κατευθύνσεις από τα βενιζελολογικά κόμματα και τους στρατιωτικούς προστάτες έως το νεοσύστατο κομμουνιστικό κόμμα. Όλο αυτό ενίσχυσε τον αντιμοναρχισμό και οδήγησαν στην ανακήρυξη της πρώτης αβασίλευτης ελληνικής δημοκρατίας, το 1924.² Η σταθερότερη και δημιουργικότερη περίοδος της αβασίλευτης δημοκρατίας ήταν η τετραετία 1928-1932. Η τότε κυβέρνηση Βενιζέλου σημειώνει σημαντικές επιτυχίες στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής και αφήνει πίσω της ένα αξιόλογο έργο σε πολλούς τομείς της εσωτερικής πολιτικής, όπως είναι η οικονομική ανασυγκρότηση, η εκπαίδευση, τα σχολικά κτήρια κ.ά. Παράλληλα, η ελληνική βιομηχανία παρουσιάζει εντυπωσιακό ρυθμό ανάπτυξης με αιχμή τους κλάδους της υφαντουργίας, της ταπητουργίας και της βιομηχανίας τροφίμων.³

Το πολεοδομικό υπόβαθρο

Η Αθήνα είναι μια πόλη η οποία αναπτύσσεται ταχύτατα και άναρχα από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι το 1940, παρά τις αξιόλογες προσπάθειες και τον αγώνα των ειδικών για τον πολεοδομικό της εκσυγχρονισμό. Όπως εύστοχα επισημαίνεται από τον Ερμ. Μαργαρά, στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα «οι δύο πόλεις μεταξύ των οποίων κινήθηκε η πολεοδομική ανάπτυξη της Αθήνας [...] ήταν οι αλόγιστες

επεκτάσεις του εγκεκριμένου σχεδίου της πόλης, που εναρμονιζόταν με τις πιέσεις των ιδιοκτητών της περιστερικής γης, και από το άλλο μέρος η εντατική εκμετάλλευση του αστικού εδάφους για την εξυπηρέτηση και πάλι ιδιωτικών συμφερόντων με την ανοικοδόμηση πολυώροφων κτηρίων εκεί όπου ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός της πόλης είχε προβλεφθεί για χαμηλή δόμηση».⁴

Η αντιμετώπιση του οξυζέτου στεγαστικού προβλήματος των 230.000 ομογενών προσφύγων από τη Μικρά Ασία και των μεταναστών από την επαρχία και το εξωτερικό ακύρωσε ουσιαστικά τους μεγαλόπνοους πολεοδομικούς σχεδιασμούς της δεκαετίας του 1910. Όσο για τις αρχές της «λειτουργικής πόλης» του μοντέρνου κινήματος, που διατυπώθηκαν στο IV CIAM (1933), αυτές εφαρμόστηκαν σπάνια και αποσπασματικά σε συγκροτήματα προσφυγικών κατοικιών και δημοσίων κτηρίων. Παρά τη σημαντική προσπάθεια της πολιτείας για την εφαρμογή των μοντέρνων πολεοδομικών θεωριών, η εκτός σχεδίου αυθαίρετη δόμηση αποτελεί λύση ανάγκης για μεγάλη μερίδα των οικονομικά ασθενέστερων μετοίκων. Τη στέγηση των μεσικών και ανώτερων στρώματων αναλαμβάνει η ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία. Στις κεντρικές συνοικίες της Αθήνας εδραιώνεται ο τύπος της αστικής πολυκατοικίας. Την ίδια περίοδο η αγγλική ιδέα της κηπούπολης βρίσκει ευνοϊκό πεδίο εφαρμογής στα βόρεια και νότια προάστια της ελληνικής πρωτεύουσας – το Ψυχικό, τη Φιλοθέη, τη Νέα Σμύρνη, το Π. Φάληρο κ.ά. Αυτά ακριβώς τα χρόνια, μια σειρά έργα υποδομής και πολεοδομικών παρεμβάσεων – όπως είναι η βελτίωση της συγκοινωνίας, η αύξηση των πλατειών και του πρασίνου – αναβαθμίζουν την ποιότητα ζωής των κατοίκων και επισκεπτών της Αθήνας.⁵

Η μοντέρνα αρχιτεκτονική των δεκαετιών 1920 και 1930

Τα χρόνια του μεσοπολέμου αποτελούν μια από τις σημαντικότερες αρχιτεκτονικές περιόδους της νεότερης Αθήνας. Η άσκησις των νεωτερικών ρευμάτων της Ευρώπης επιταχύνεται μετά τη μικρασιατική καταστροφή, όταν η χρεοκοπία της Μεγάλης Ιδέας και η ζοφερή πραγματικότητα των ομογενών προσφύγων επιβάλλουν ορθολογιστικές και σύγχρονες λύσεις.

Η ταχύτατη επικράτηση του μοντερνισμού εκφράζει την αισιόδοξη και επιθετική νεωτερικότητα των ανερχόμενων μεσοαστών, η οποία θα επηρεάσει και τα μικροαστικά στρώματα. Ο μοντερνισμός της μεσοπολεμικής αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα αφορά κυρίως τη λειτουργία και τη μορφή των κτηρίων. Η κατασκευή των μοντέρνων κτηρίων είναι πολύ συμβατικότερη απ' ό,τι στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης. Παρά τη γενικευμένη χρήση ενός νέου υλικού – του οπλισμένου σκυροδέματος –, οι ελληνικές οικοδομές δεν διαθέτουν ούτε την υψηλή τεχνολογία ούτε την τυποποίηση που χαρακτηρίζουν τις κατασκευές των ευρωπαϊκών τους προτύπων.

Ένα πάντως είναι βέβαιο. Οι συνθετικές αρχές και το λεξιλόγιο του μοντέρνου κινήματος βρίσκουν στην Αθήνα της δεκαετίας του '30 πρόσφορο έδαφος για αυθεντική εφαρμογή, καλύπτοντας τις ανάγκες ταχύρρυθμων κρατικών προγραμμάτων ή ιδιωτικών επενδύσεων υψηλής απόδοσης σε νέους κτηριακούς τύπους: σχολεία, νοσοκομεία, προσφυγικές κατοικίες, πολυκατοικίες, εργοστάσια κ.ά.⁶ Στους τομείς αυτούς οι μελετητές αξιοποίησαν τον ριζοσπαστικό μοντερνισμό για να δημιουργήσουν πολλά αξιόλογα έργα που κέρδισαν την αναγνώριση ακόμη και εκτός ελληνικών συνόρων.⁷

Οστόσο, ο ριζοσπαστικός μοντερνισμός θα συνυπάρξει με συντηρητικότερες τάσεις του μεσοπολέμου –π.χ. με τον άψιμο εκλεκτικισμό και τον αφαιρετικό ή μοντέρνο κλασικισμό– αλλά και με μετριοπαθέστερα νεωτερικά ρεύματα, όπως ήταν η επιβίωση της *art nouveau*, το *Jugendstil* και το *art déco*. Αυτό συμβαίνει σε ιδιωτικά έργα των παλαιότερων αρχιτεκτόνων και αρχιτεκτονούντων μηχανικών –πολυκατοικίες, μονοκατοικίες, κτήρια γραφείων και καταστημάτων– οι οποίοι, με την πάροδο του χρόνου, θα εκσυγχρονίσουν την τεχνολογία τους. Ο αφαιρετικός κλασικισμός και ο μετριοπαθής μοντερνισμός αποτελούν τις κυρίαρχες τάσεις της επίσημης αρχιτεκτονικής του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα σε όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Οι τάσεις αυτές διέπουν το σχεδιασμό της πλειοψηφίας των κτηρίων γοήτρου –δημαρχείων, δικαστικών μεγάρων, τραπεζών κ.ά. Τέλος, ο τοπικισμός, που εμπνέεται από την ανώνυμη παράδοση της Ελλάδας ή της Μεσογείου είναι δημοφιλέστερος από το μοντερνισμό στον τομέα της μεσοπολεμικής μονοκατοικίας –προαστιακής και εξοχικής.⁸

Οι αρχιτέκτονες της μεσοπολεμικής Αθήνας

Οι αρχιτέκτονες με μεγάλο ή σημαντικό κτισμένο έργο στα χρόνια του μεσοπολέμου δεν ήταν πολλοί. Αυτό οφείλεται σε διάφορους λόγους. Αρκετοί αρχιτέκτονες είχαν στελερώσει δημόσιες και δημοτικές τεχνικές υπηρεσίες με περιορισμένο κτηριακό αντικείμενο. Το τεράστιο πρόγραμμα των νέων σχολικών κτηρίων του Υπουργείου Παιδείας και τα κρατικά προγράμματα λαϊκής-προσφυγικής στέγης αποτελούν εξαιρέσεις του κανόνα. Λίγοι αρχιτέκτονες είχαν τη δυνατότητα να σταδιοδρομήσουν ως ελεύθεροι επαγγελματίες. Βασικότεροι εργοδότες τους από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 έως το 1940 υπήρξαν κοσμοπολίτες επενδυτές, επιχειρηματίες και καλλιέργημένοι μεσασσολοί. Γι' αυτό και ένα μικρό μόνο μέρος των αστικών κτηρίων του '20 και του '30 είχε αρχιτεκτονική υπογραφή. Τα περισσότερα ήταν έργα αρχιτεκτονούντων πολιτικών μηχανικών, εργολάβων και εμπειροτεχνών.

Οι αρχιτέκτονες που δραστηριοποιούνται στην Αθήνα κατά την περίοδο 1922-1940 ανήκουν σε τέσσερις κυρίως γενιές: στη γενιά του 1900 (Αριστοτέλης Ζάκας, Αλέξανδρος Νικολαΐδης, Βασίλειος Κουρεμένος κ.ά.), του 1910 (Κωνσταντίνος Κυριακίδης κ.ά.) και κυρίως στη γενιά του '20 (Κώστας Κιτάκης, Εμμανουήλ Λαζαρίδης, Λεωνίδας Μήνιης, Δημήτριος Φωτιάδης, Γεώργιος Κονταλέων, Πάνος Τζελέπης κ.ά.) και του '30 (Ιωάννης Δεσποτόπουλος, Στάμος Παπαδόκης, Νίκος Μητσάκης, Κυριακούλης Παναγιωτόπουλος, Πάτροκλος Καραντίνος, Περικλής Γεωργακόπουλος, Ρένος Κουλαούρης, Εμμανουήλ Βουρέκας, Περικλής Σακελλάριος κ.ά.).⁹ Οι περισσότεροι από τους αρχιτέκτονες των τεσσάρων γενιών έχουν απούδασε σε αρχιτεκτονικές σχολές της Ευρώπης, αφού η Σχολή Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου ιδρύεται μόλις το 1917. Οι απούδεις σε αναγνωστά εκπαιδευτικά ιδρύματα της Εσπερίας, όπως είναι η *École des Beaux Arts* και η *École Spéciale* του Παρισιού ή τα Πολυτεχνεία του Μονάχου, της Δρέσδης, της Καρλσρούης και του Βερολίνου, και κυρίως η πολυστής διαδρομή σε αρχιτεκτονικές μητροπόλεις της Ευρώπης τους επιτρέπει να γνωρίσουν από πρώτο χέρι –και όχι μόνο μέσα από τον περιοδικό τύπο– τα νέα ρεύματα της εποχής τους: *art nouveau*, το *Jugendstil*, το *art déco*, την ιδεολογία του φονξοναλισμού (λειτουργικότητας) –που συνοψίζεται στην περίφημη φράση του Louis Sullivan «form follows function»– και τις ποικίλες τάσεις της αρχιτεκτονικής πρωτοπορίας, από τον κλασικίζοντα ρασιοναλισμό των Auguste Perret, Peter Behrens, Mies

van der Rohe, τον ριζοσπαστικό μοντερνισμό των Adolf Loos και Walter Gropius και τον εξπρεσιονισμό των Hans Poelzig, Bruno Taut και Erich Mendelsohn, μέχρι τον πουρισμό του Le Corbusier και το κίνημα της «νέας αντικειμενικότητας» (*Neue Sachlichkeit*) ή «νέας κτηριοδομίας» (*Neues Bauen*) των γερμανικών φονξοναλιστών στις αρχές της δεκαετίας του 1920.

Και εδώ είναι σκόπιμο να τονιστεί το εξής: Στο πλαίσιο του μοντέρνου κινήματος, ο ρασιοναλισμός (ορθολογιστική αρχιτεκτονική) και ο φονξοναλισμός (λειτουργική αρχιτεκτονική) συνδέθηκαν με το ερώτημα αν ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος μπορεί να θεωρηθεί αναγκαίο στοιχείο ή όχι. Θετική στάση απέναντι στον οργανικό ρόλο του διακόσμου είχαν τα νεωτερικά κινήματα *arts and crafts* (1859-1910) και *art nouveau* (1890-1910) και οι αρχιτέκτονες του μεσοπολεμικού *art déco*. Πολέμιος αυτής της άποψης ήταν ο αυστριακός αρχιτέκτων Adolf Loos, ο οποίος στο περίφημο κείμενό του *"Ornament und Verbrechen"* [Διάκοσμος και Εγκλημα] (πρώτη δημοσίευση στο *Cahiers d'aujourd'hui* 5/1913) υποστήριξε με πάθος ότι η χρήση διακόσμου δεν ανήκει στη μοντέρνα αρχιτεκτονική. Η ειρωνεία της ιστορίας είναι ότι ο ρασιοναλισμός και ο φονξοναλισμός στα έργα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής μετασχηματίστηκαν σε μιμιολογισμό, σύμφωνα με την περίφημη ρήση του Mies van der Rohe *"Weniger ist mehr"* [το λιγότερο είναι περισσότερο], ή σε αυστηρά γεωμετρική και μορφοπλαστική σύνθεση στο πνεύμα του Le Corbusier, των γερμανών εξπρεσιονιστών, των ρώσων κονστρουκτιβιστών κ.ά., για να χρησιμοποιηθεί περισσότερο αισθητικό παρά λειτουργικό. Η μεταλλαγή αυτή υπήρξε ιδιαίτερα έντονη σε περιπτώσεις πόλεων χαμηλής εκβιομηκάνωσης και αστικής οργάνωσης, όπως ήταν η Αθήνα του μεσοπολέμου. Ενδεικτικά αναφέρεται η ακαταλλήλτητα των μεγάλων και συνεχών παραθύρων –ενός χαρακτηριστικού μορφολογικού στοιχείου του μεσοπολεμικού μοντερνισμού– για τις ελληνικές κλιματολογικές και οικονομικές συνθήκες.

Ένα πάντως είναι βέβαιο: η έλλειψη ακαδημαϊκής αρχιτεκτονικής παράδοσης στην Ελλάδα διευκολύνει τη δημιουργική πρόσληψη του ριζοσπαστικού μοντερνισμού από τους αρχιτέκτονές της. Ο ρασιοναλισμός και φονξοναλισμός του μοντέρνου κινήματος –και, ειδικότερα, ο πουρισμός του Le Corbusier– αποκτούν φανατικούς θιασώτες, κυρίως ανάμεσα στους αποφοίτους της νεοσύστατης Αρχιτεκτονικής Σχολής του ΕΜΠ, οι οποίοι ανήκουν στη γενιά του '30.

Η ικανότητα των ελλήνων αρχιτεκτόνων να χειριστούν τους κώδικες του μοντέρνου κινήματος τεκμηριώνεται από δημοσιεύσεις έργων τους σε έξι αρχιτεκτονικά περιοδικά και από το γεγονός ότι, το 1933, ήταν σε θέση να οργανώσουν έκθεση με μοντέρνα κτήριά τους και να εντυπωσιάσουν τους διάσημους ξένους συναδέλφους τους, οι οποίοι συμμετείχαν στο 4ο Διεθνές Συνέδριο Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής (CIAM)¹⁰ που έκλεισε στην Αθήνα.

Επιλεγόμενα

Η σύντομη αυτή αναδρομή κλείνει με παρατηρήσεις που αφορούν την ανάδειξη και προστασία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του μεσοπολέμου στην Αθήνα.¹¹ Δεδομένου ότι η κληρονομιά αυτή είναι πολυφωνική, ο αγώνας για την προστασία της θα ήταν σκόπιμο να μην περιοριστεί σε μία μόνο κατηγορία του κτηριακού αποθέματος της δεκαετίας του '30, εκείνη δηλαδή που ευθυγραμμίζεται με τον διεθνή ριζοσπαστικό μοντερνισμό. Ο αφανισμός ή αισθητικός ευτελισμός απειλεί εξίσου τα διατι-

ρητά κτήρια της δεκαετίας του '20 και του '30 που ανήκουν και σε άλλες αρχιτεκτονικές τάσεις του μεσοπολέμου, όπως είναι το νεότερο art déco, ο «αρχιτεκτονικός δημοκρατισμός» του Αριστοτέλη Ζάκου, ο κριτικός τοπικισμός του Δημήτρη Πικιώνη και η μεσογειακή νεωτερικότητα του Περικλή Σακελλάριου. Η προστασία, επομένως, θα πρέπει να επεκταθεί και σε αυτό το κτηριακό απόθεμα του μεσοπολέμου. Βασικό κριτήριο σε όλες τις περιπτώσεις θα πρέπει να είναι η αξία –ιστορική, συμβολική, κοινωνική, αισθητική– των μεσοπολεμικών κτηρίων και συνόλων που πρέπει να προστατευθούν. Και αυτό

φυσικά προϋποθέτει την αξιολόγησή τους, κάτι που και δύσκολο είναι, επειδή απαιτεί γνώση και τόλμη, αλλά και έξω από το βιαστικό-ισοπεδωτικό πνεύμα των καιρών. Ένα σοβαρό επομένως πρόβλημα είναι το πώς θα μπορέσουν να εκσυγχρονιστούν λειτουργικά και τεχνολογικά τα διατηρητέα κτήρια και σύνολα του μεσοπολέμου χωρίς να χάσουν την αρχιτεκτονική τους αξία – συμβολική και αισθητική. Γιατί, αν αυτή η αξία χαθεί, τότε ποιος ο λόγος να κρατήσουμε ένα κτήριο του παρελθόντος αντί να το αντικαταστήσουμε με ένα νέο, το οποίο και την εποχή του εκφράζει καλύτερα και λιγότερο κοστίζει;

Η Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ είναι ιστορικός της αρχιτεκτονικής και ομ. καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αθηνών.

- 1 Βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ'. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 332· Μήτσης Κ.Η., *Αι Αθήναι από τον 19ο ως τον 20όν αιώνα*, Εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα», 1995, σ. 332, και Παλύζος Γιάννης, «Μεταρρυθμιστικά όνειρα και πολεοδομικές ρυθμίσεις», *Η Αθήνα στον 20ό αιώνα, 1900-1940*, Αθήνα ελληνική πρωτεύουσα, κατάλογος έκθεσης, ΥΠΠΟ - Αθήνα Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, 1985, σ. 24.
- 2 Βλ. Σβαρβάνος Νίκος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1976, σσ. 127-131, και *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ', ό.π., σσ. 248-410. Σβαρβάνος, 1976, 127-131.
- 3 Ελληνική Αρχιτεκτονική Εταιρεία, *Αρχιτέκτονες του 20ού αιώνα. Μέλη της Εταιρείας*, επ. επιμέλεια Ε. Φεσσά-Εμμανουήλ, Πατάμις, Αθήνα 2009, σ. XX-XXI.
- 4 Βλ. Μήτσης Κ.Η., *Αι Αθήναι από τον 19ο ως τον 20όν αιώνα*, Μέλισσα, Αθήνα, 1995, σσ. 293-330· Μαρμαράς Εμμ. Β., «Αθήνα 1910-1940, Πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές επισημάνσεις», *Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία από την αρχαιότητα έως σήμερα. Η περίπτωση της Αθήνας*, Εκδόσεις Αρσενίου, Αθήνα 1997, σσ. 278-279· Σαρηγιάννης Γ., *Αθήνα 1830-2000. Εξέλιξη - Πολεοδομία - Μεταφορές*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 2000, σσ. 89-125, και Πετρίδου Βασιλική, «Μοντέρνο Κράτος - Μοντέρνα Αθήνα - Μοντέρνα Αρχιτεκτονική», *Εκδόσεις του μοντέρνου στην Αθήνα του μεσοπολέμου, σσ.α.π.α.π.α. Τα Τετράδια του μοντέρνου*, 04, Futura, Αθήνα 2010, σσ. 7-18.
- 5 Βλ. Ελληνική Αρχιτεκτονική Εταιρεία, ό.π., σσ. XXIV-XXV· Michael J.M., *Entwicklungs-überlegungen und -initiativen zum Stadtplan von Athen nach dessen Erhebung zur Hauptstadt Griechenlands*, Athen 1969 (διδασκαρική διατριβή), σσ. 82-97· Μαρμαράς Εμμ. Β., «Η Αθήνα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές εξελίξεις», *Αθήνα κλινέν άστυ*, ΜΙΛΠΟΣ, Αθήνα 1999, σσ. 350-379, και Καυκούλα Κική, *Η περίπτωση των κηπουρικών*, Κοινωνική και παραβαλλαντική μεταρρύθμιση στην Ευρώπη και την Ελλάδα του 20ού αιώνα, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 293-369.
- 6 Βλ. ενδεικτικά: Καραντινός Π. (εκδ.), *Τα νέα σχολικά κτήρια*, έκδοση ΤΕΕ, Αθήνα 1938· Ζήβας Δ.Α. - Καρδερίση-Αδάμη Μ., «Σύντομο ιστορικό των σχολικών κτηρίων στην Ελλάδα», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 13/1979, σσ. 180-182· A. Giacomacatos, E. Godoli, *L'architettura delle scuole e il razionalismo in Grecia*,

- Φλωρεντία, 1986· Υπουργείον Δημοσίων Έργων II. Παπαϊωάννου, Ε. Βασιλικάκη, Β. Αμπαδογιάννη, Ο. Ζαβερίνοβιτς, Ι. Δάνου, Μ. Δάρα, *Η κατοικία στην Ελλάδα. Κρατική Δραστηριότητα*, ΤΕΕ, Αθήνα, Νοέμβριος 1975, σσ. 12-23· Μαρμαράς Μ.Β., *Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1991· Φεσσά-Εμμανουήλ Ε., *Δοκίμια για τη νέα ελληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα 2001, σσ. 39-45.
- 7 Ενδεικτικά αναφέρονται δύο εκτόνη αφιερώματα στις δημοσιεύσεις: Lauterbach, Heinrich, "Notizen von einer Reise in Griechenland", *Die Form*, 11/1932, σσ. 338-348, και *L'Architecture d'aujourd'hui*, 10/Oct. 1938, σσ. X-56 - X-65 (Servin, Paul, "Grèce", Lyghizos J., "Le mouvement architectural en Grèce", "Athènes").
- 8 Βλ. μεταξύ άλλων: Φεσσά-Εμμανουήλ Ε. & Μαρμαράς Εμμ. Β., *Δώδεκα Έλληνες Αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου*, ΠΕΚ, Ηράκλειο 2005, σσ. ΧΧΙ· Φιλιππίδης Δ., *Προσπάσα και εβράκες της Αθήνας του '30*, Ολκός, Αθήνα 2006.
- 9 Βλ. ενδεικτικά: Φεσσά-Εμμανουήλ Ε. & Μαρμαράς Εμμ. Β., ό.π.: Ελληνική Αρχιτεκτονική Εταιρεία, ό.π.: Χολέβας Ν.Θ., *Ο αρχιτέκτων Πάνας Ν. Τζελήνης (1894-1976). Μια συμβολή στη Νεοελληνική Αρχιτεκτονική και στο πρωτοπαρκαίο της κίνησης*, διδακτορική διατριβή ΑΠΘ., Θεσσαλονίκη, 1983· Χολέβας Ν.Θ., *Ο αρχιτέκτων Άγγελος Σάγας (1899-1987)*, Παπασωτηρίου, Αθήνα 1992· Γιακουμακάτος Α., *Στοιχεία για τη νεότερη ελληνική αρχιτεκτονική*, Πάπυρος Καραντινός, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003.
- 10 Βλ. *Τεχνικά Χρονικά*, 15.10 - 15.11.1933, σσ. 1047-1086, και 15.8.1934, σ. 731· Μαρτίνος, Στάυρος, «Ο ρόλος του Στάμου Παπαδάκη στη διοργάνωση του IV CIAM», *Εκδόσεις του μοντέρνου στην Αθήνα του μεσοπολέμου*, ό.π., σσ. 99-108, και Λάββας Γ.Π., *Επίτομη Ιστορία Αρχιτεκτονικής με έμφαση στον 19ο και 20ό αιώνα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 303-306.
- 11 Η προστασία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του Μεσοπολέμου υπήρξε θέμα ημερίδας που διοργανώθηκε στις 16.10.1998 από την 1η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού. Βλ. *Η προστασία των κτηρίων του προπολεμικού μοντερνισμού στην Αθήνα*, Πρακτικά Ημερίδας, επιμέλεια Β. Ρούσσου, ΥΠΠΟ - 1η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων, Αθήνα 2000.

ΕΞΕΛΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΤΗΡΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΟΣ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Β. ΜΑΡΜΑΡΑΣ

Εισαγωγικά

Αντικειμενικός στόχος του άρθρου είναι να προσεγγίσει τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην κατοικία των διαμερισμάτων της μεσοπολεμικής αθηναϊκής πολυκατοικίας, στο πλαίσιο των εξελίξεων που επέφερε η αποδοχή των αρχών του μοντερνισμού στη χώρα μας κυρίως στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930. Αρχικά, θα επιχειρηθεί μια σύντομη αναδρομή στην οργάνωση της κατοικίας των αρχών του 20ού αιώνα και θ' ακολουθήσει η διερεύνηση των εξελίξεων που συνέβησαν στη διάρκεια του μεσοπολέμου.

Ιστορική αναδρομή

Η λειτουργική οργάνωση της κατοικίας στην Αθήνα γνώρισε αξιοσημείωτες μεταμορφώσεις στη διάρκεια του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Αναφορικά με το θέμα αυτό, μας δόθηκε η ευκαιρία για μια σχετική ανακοίνωση σε ημερίδα του ΤΕΕ το Μάιο του 1993 και σε συνακόλουθες δημοσιεύσεις στα περιοδικά: *Ο Κατασκευαστής Κατοικιών και Τεχνικών Έργων* (Μαρμαράς, 1993) και *Τεχνικό Χρόνικο* (Μαρμαράς, 1994).

Στις παραπάνω εργασίες, υποστηρίζεται ότι η κατοικία που απευθυνόταν στο λαϊκό κοινωνικό στρώμα χαρακτηριζόταν ως προς τη λειτουργική της οργάνωση, στην αρχή του 20ού αιώνα, από έναν κεντρικό πυρήνα, μια αυλή ή, καλύτερα, έναν υπαίθριο χώρο περίξ ή προς ένα μέρος του οποίου τοποθετούνταν κλειστοί χώροι σε παράταξη για τη στέγαση διαφορετικών νοικοκυριών. Κατά τον Άρη Κωνσταντινίδη, τα σπήλια αυτά σήπνεαν μια «ηθική λαοπάττα», που γινόταν αντιληπτή από ορισμένα βασικά στοιχεία και τα οποία ισορροπούσαν σε μια «ολιγόλογη και ανθρωπομετρική στάθμη» (Κωνσταντινίδης, 1950: 40-1). Αντίστοιχα, η κατοικία που απευθυνόταν στα ευχερότερα αστικά στρώματα χαρακτηριζόταν από ένα «ρυθμικό σήμα» (Μπίρης, 1987: 35), που σε επίπεδο κάτοψης εκφραζόταν εν γένει με τετραγωνικό σχήμα, ακολουθώντας τους κανόνες της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής: το κτίσμα τοποθετείται συνήθως στο μέσο του οικοπέδου αφήνοντας, στην περίπτωση «πανακόθεν ελεύθερου» οικοδομικού συστήματος, περιμετρική αυλή ή, στην περίπτωση «συνεχούς» συστήματος, μόνο πίσω αυλή. Κατά τον Μάνο Μπίρη (1987: 35), στο εσωτερικό αυτού του αστικού σπιτιού υπήρχε ένας διαμήκης διάδρομος –στην πράξη ένα μακρόστενο χαλ– που ξεκινούσε από την είσοδό του, διαιρώντας το σπίτι σε δύο μεγάλα και ισόδυναμα σε έκταση τμήματα. Δεξιά και αριστερά του διαδρόμου υπήρχαν, τοποθετημένα ανά δύο, μεγάλα δωμάτια. Στο τέλος του διαδρόμου ανοιγόταν μια πόρτα που οδηγούσε στην πίσω αυλή. Συνήθως, για τη στέγαση των απαραίτητων βοηθητικών χώρων του σπιτιού, υπήρχε μια προσθήκη στο χώρο της αυλής, έξω από το βασικό κτηριακό περίγραμμα.

Η εισαγωγή της παραπάνω ισόγειας μονοκατοικίας γινόταν απλά με την προσθήκη ενός ακόμη ορόφου: οπότε ήταν αναγκαία η προσθήκη ενός κλιμακοστασίου στα πλάγια της οικοδομής. Η κατηγορία αυτή των κτηρίων είχε δύο οροφδιαμερίσματα: ένα ανά κτηριακή στάθμη με ανεξάρτητη είσοδο από

το δρόμο. Εξέλιξη αυτού του διώροφου τύπου κατοικίας μπορεί να θεωρηθεί ο αντίστοιχος τριώροφος με τρεις ανεξάρτητες εισόδους στο δρόμο και δύο κλιμακοστάσια στο εσωτερικό του κτηρίου. Όπως μας πληροφορεί ο Θουκυδίδης Σταματιάδης (1957), τα κτήρια αυτά είχαν επιπλέον πλυντήριο στο υπόγειο, ιδιαίτερο τμήμα της ταράτσας για το άπλωμα των ρούκων, χωριστή θέρμανση ανά οροφδοκαμέρισμα, γεγονός που καθιστούσαν εμφανή τη σπατάλη στη χρήση του χώρου και στην αντισυνοικιακή αξιοποίησή του. Ανάλογες απόψεις είχαν ήδη διατυπωθεί από τον Εμμανουήλ Κριεζή το 1912, οπότε και είχαν διατυπωθεί τα προβλήματα που παρουσίαζε η συλλογική κατοίκηση στις πρώτες πολυκατοικίες της πρωτεύουσας.

Συνοψίζοντας τη σύντομη αυτή ιστορική αναδρομή, μπορούμε να καταλήξουμε ότι η περιγραφείσα εξέλιξη στα κτηριολογικά ζητήματα της κατοικίας έως το μεσοπόλεμο μπορεί να θεωρηθεί ως επίδραση της κεντροευρωπαϊκής αισθητικής αντίληψης που είχε νεοεισαχθεί και που αποδίδεται κυρίως στην παρουσία των βουαρών αρχιτεκτόνων που συνόδευαν τον βασιλιά Όθωνα. Η επιρροή αυτή μετέβαλε σταδιακά την προϋπάρχουσα αντίληψη του λαϊκού εγκώριου σπιτιού που χαρακτηριζόταν από απλότητα και αυθορμητισμό και τη μετέτρεψε σε ορθολογική και συμμετρική διάταξη των χώρων (Κωνσταντινίδης, 1950: 22-5).

Η εμπέδωση του τύπου της πολυκατοικίας και η εξέλιξη της τυπικής κτηριακής κάτοψης του διαμερίσματος

Ήδη από τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα η οικοδόμηση πολυώροφων κτηρίων με τέσσερις ορόφους και άνω είχε αρχίσει να πραγματοποιείται στο κέντρο της Αθήνας (Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια: 118). Ωστόσο, στη διάρκεια των δύο μεσοπολεμικών δεκαετιών 1920 και 1930, η ανοικοδόμηση των κτηρίων αυτής της κατηγορίας γνώρισε μεγάλη διάδοση (Μαρμαράς, 1985: 89-92). Οι λόγοι που επέβαλαν την εξέλιξη δεν αποτελούν αντικείμενο αυτού του άρθρου, καθώς έχουν αναλυθεί παλαιότερα (Μαρμαράς, 1985). Ωστόσο, βασικό γνώρισμα του νέου αυτού μοντέλου κατοίκησης ήταν η μία είσοδος και το κλιμακοστάσιο που υπήρχαν πλέον ανά κτήριο (Κριεζής, 1912: 125). Οι παλαιότερες συνήθειες με τις ανεξάρτητες εισόδους και κλιμακοστάσια ανά όροφο ήταν πλέον παρελθόν. Η διάρθρωση του πολυώροφου κτηριακού τύπου με διαμερίσματα κατοικίας θα βασιζόταν στο εξής στην ορθολογική εξοικονόμηση ως προς την εκμετάλλευση του δομημένου χώρου.

Εκείνο όμως που πρέπει ιδιαίτερα να επισημανθεί είναι ότι στη διάρκεια του μεσοπολέμου πραγματοποιήθηκαν ενδιαφέρουσες μεταλλαγές στη διάρθρωση της κάτοψης του διαμερίσματος υπό την επίδραση των απόψεων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Οι μεταλλαγές αυτές στην πράξη ισοδυναμούσαν με εξελίξεις στο μοντέλο διαβίωσης και στον τρόπο ζωής των διαρκώς ισχυροποιούμενων μεσο-στρωμάτων της πόλης της Αθήνας (Μαρμαράς, 1991: 183).

Οι επιρροές που προήλθαν από τη μοντέρνα αρχιτεκτονική γίνονται φανερές, εκτός των άλλων, τόσο από τον τρόπο που οργανώθηκαν εσωτερικά οι διάφορες ομαδοποιήσεις των λειτουργιών (zoning) του τυπικού διαμερίσματος, όσο και από την προσπάθεια εφαρμογής της αρχής της «ελαχίστης κατοικίας» στο στάδιο σχεδιασμού των επιμέρους χώρων του. Συγκεκριμένα, παρατηρείται μια τάση για ομαδοποίηση των δωματίων με συγγενή ή συμπληρωματική χρήση, καθώς και μια ειδική φροντίδα στον

τρόπο που η κάθε λειτουργική ενότητα θα επικοινωνεί με τις υπόλοιπες. Σε γενικές γραμμές, οι ομαδοποιήσεις των δωματίων ήταν τρεις (Μαρμαράς, 1991: 184): η πρώτη αφορούσε τους «χώρους υποδοχής», δηλαδή το хол εισόδου, το καθιστικό, την τραπεζαρία, το WC ξένων και, ορισμένες φορές, το γραφείο· η δεύτερη περιείχε τους «χώρους ανάπαυσης», δηλαδή τους κοιτώνες, το λουτρό, και σπανίως χρήσεις μπουντουάρ και πεντουάρ· τέλος, η τρίτη ενότητα περιλάμβανε τους χώρους «προετοιμασίας φαγητού», όπου υπήρχαν η κουζίνα, το σφίς σερβιρίσματος, η αποθήκη και το δωμάτιο υπηρεσίας, που πολλές φορές συνοδευόταν από σιδερωτήριο.

Η μεσοπολεμική περίοδος παρουσιάζει, σε επίπεδο σύνθεσης των παραπάνω λειτουργικών ενότητων, μια διαρκή μεταμόρφωση των κτηριολογικών επιλύσεων που ισοδυναμεί ουσιαστικά με μια μετάβαση από τον παραδοσιακό τρόπο διαβίωσης προς έναν άλλο, νεωτερικό και σύγχρονο. Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί η εξέταση αυτού του φαινομένου. Σε μεθοδολογικούς λόγους, θα διακριθεί η κρίσιμη μεσοπολεμική εικοσαετία σε τρεις υπο-περιόδους: η πρώτη διαρκεί από το 1919 έως το 1927, η δεύτερη από το 1928 έως το 1931 και η τρίτη από το 1932 έως το 1941 (Μαρμαράς, 1991: 120-7).

Παρατηρώντας τη λειτουργική διάρθρωση κατάψευς της πρώτης περιόδου (1919-28) (εικ. 1), διαπιστώνεται η κυρίαρχη θέση του хол εισόδου στο τυπικό διαμέρισμα, που για το σκοπό αυτό είναι συνήθως ευρύχωρο. Η κεντρικότητα της θέσης του хол εισόδου συνίσταται στο γεγονός ότι από αυτό γινόταν η άμεση πρόσβαση, χωρίς ιδιαίτερη αξιολόγηση της λειτουργικότητας των χώρων, τόσο προς τους επιμέρους χώρους υποδοχής και προετοιμασίας φαγητού, όσο και προς τα υπνοδωμάτια ή τουλάχιστον το κύριο υπνοδωμάτιο του διαμερίσματος. Αυτό είχε ως συνέπεια το κύριο χαρακτηριστικό της κάτοψης του διαμερίσματος της πρώτης περιόδου να είναι η απουσία διαχωρισμού των κύριων λειτουργικών ενότητων της κατοικίας και η αμεσότητα επικοινωνίας των επιμέρους χώρων ανεξάρτητα από τη χρήση τους. Ο μόνος χώρος με σχετική απομόνωση ήταν η κουζίνα. Ο κεντρικός ρόλος του хол εισόδου στο διαμέρισμα έλκει προφανώς την καταγωγή του σε παλαιότερους τρόπους διαβίωσης και οργάνωσης της κατοικίας στον ελλαδικό χώρο (Μαρμαράς, 1991: 186-7).

Εξετάζοντας τις αντίστοιχες εξελίξεις κατά τη δεύτερη χρονική περίοδο (1928-31) (εικ. 2), διαπιστώνεται στις μισές περιπτώσεις που εξετάστηκαν ότι ως προς τον τρόπο συσχετισμού και επικοινωνίας των τριών λειτουργικών ενότητων μεταξύ τους ο κεντρικός ρόλος του хол εισόδου που υπήρχε κατά την προηγούμενη περίοδο ατονεί και μετατρέπεται σε κόμβο διαχωρισμού των λειτουργικών ενότητων, και ιδιαίτερα των χώρων υποδοχής από αυτούς της ανάπαυσης και προετοιμασίας του φαγητού. Οι δύο τελευταίες ενότητες, ως ιδιωτικοί χώροι του νοικοκυριού, ήταν αποδεκτό να επικοινωνούν εσωτερικά μεταξύ τους μέσω ενός διαδρόμου. Συμπερασματικά, θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι πρόκειται για μεταβατική φάση, που οδηγεί στη δεύτερη περίοδο (Μαρμαράς, 1991: 188).

Τέλος, κατά την τρίτη περίοδο (1932-41), μια προσεκτική παρατήρηση των περιπτώσεων που εξετάστηκαν οδηγεί στον εντοπισμό τριών διαφορετικών περιπτώσεων τρόπου συσχετισμού και επικοινωνίας των τριών λειτουργικών ενότητων του διαμερίσματος. Σύμφωνα με την πρώτη –καλύπτει το 29,17% των εξεταζόμενων περιπτώσεων (εικ. 3)–, οι λειτουργίες προετοιμασίας του φαγητού και ανάπαυσης ενοποιούνταν σ' ένα συγκρότημα έτσι, ώστε οι επιμέρους χώροι τους να επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω ενός εσωτερικού διαδρόμου. Σύμφωνα με τη δεύτερη περίπτωση –καλύπτει το 27,17%

Εικ. 1 Πολυκατοικία στη γωνία των οδών Πατισσιαν 236 και Αμοργού. Μελέτη του πολιτικού μηχανικού Ηλία Γεωργακόπουλου (1926).

(εικ. 4)–, η λειτουργία της προετοιμασίας φαγητού βρισκόταν σε άμεση σύνδεση με τη λειτουργία της υποδοχής. Οι επιμέρους χώροι των δυο αυτών λειτουργικών ενότητων όπου πραγματοποιούνταν αυτή η επικοινωνία ήταν αφενός η κουζίνα ή το οφίς σερβιρίσματος, αφετέρου η τραπεζαρία. Τέλος, με την τρίτη περίπτωση –καλύπτει το υπόλοιπο 41,66% των περιπτώσεων (εικ. 5)–, οι λειτουργικές ενότητες «προετοιμασία φαγητού» και «ανάπαυση» αποτελούσαν μια ενιαία ομάδα χώρων, όπως στην πρώτη περίπτωση, με τη διαφορά ότι παρουσιάζονταν αμεσότητα επικοινωνίας του χώρου προετοιμασίας φαγητού και των χώρων υποδοχής, όπως στη δεύτερη περίπτωση. Κατά κάποιον τρόπο, η τρίτη περίπτωση θεωρείται η πλέον εξελιγμένη μορφή σε κτηριολογικούς όρους οργάνωσης της κατοικίας του τυπικού διαμερίσματος (Μαρμαράς, 1991: 189).

Συμπέρασμα

Ως συμπέρασμα αυτής της προσέγγισης μπορεί να διατυπωθεί ότι οι εντυπωσιακές διαφοροποιήσεις που εντοπίστηκαν κυρίως κατά την περίοδο 1932–41 έχουν τη βάση τους στην αρχή του διαχωρισμού της κατοικίας σε λειτουργικές ενότητες και ότι παύει πλέον η ανάμειξη των χρήσεων της πρώτης (1919–27) και, κατά κάποιο ποσοστό, της δεύτερης περιόδου (1928–31). Το γεγονός αυτό επιτρέπει να γίνει αποδεκτή η θέση, που ήδη διατυπώθηκε, ότι η εμφάνιση της αθηναϊκής πολυκατοικίας της μεσοπολεμικής Αθήνας συνοδεύτηκε από την εισαγωγή νέων προτύπων ζωής. Τα πρότυπα αυτά είχαν ως πηγή έμπνευσης τις αρχές της μοντέρνας αρχιτεκτονικής που είχε ήδη αρχίσει να διασπείρεται στον αρχιτεκτονικό προβληματισμό και να επικρατεί στην κοινωνική ζωή του τόπου. Δεν θα πρέπει, άλλωστε, να θεωρείται τυχαίο το γεγονός ότι οι αρχές διαχωρισμού των πολεοδομικών λειτουργιών διατυπώθηκαν στο πλαίσιο των εργασιών του IV CIAM στην Αθήνα το 1933.

Ο Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς είναι τ. του Καθηγητής Πολυτεχνείου Κρήτης.

Βιβλιογραφία

- Κριεζής Εμμανουήλ, «Επί του προβλήματος της πολυκατοικίας», *Αρχιμήδης*, 11, 1912, σσ. 121–8.
 Κωνσταντίνος Ήρης, *Τα παλιά αθηναϊκά σπίτια*, Αθήνα 1960.
 Μαρμαράς Εμμ. Β., «Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας. Θεωρικό πλαίσιο. Χωροθέτηση. Διαδικασία παραγωγής», ΕΜΠ, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1985.
 Μαρμαράς Μαν. Β., *Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας. Η αρχή της εντατικής εκμετάλλευσης του αστικού εδάφους*, Παιδαγωγικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1991.
 Μαρμαράς Μαν. Β., «Μεταλλαγές στο πρότυπο της κατοικίας και προοπτικές», *Ο Κατασκευαστής Κατοικιών και Τεχνικών Έργων*, 24, 1993, σσ. 64–71.
 Μαρμαράς Μαν. Β., «Μεταλλαγές στο πρότυπο της κατοικίας και προοπτικές», *Τεχνικά Χρονικά*, 2, 1994, σσ. 124–61.
 Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος ΙΔ', σ. 118.
 Μπίρης Μάνος, *Μιας αιώνας αθηναϊκής αρχιτεκτονικής, 1827–1925*, Αθήνα 1987.
 Σταματόδης Θεοκρίδης, «Ιστορία της πολυκατοικίας», *Αρχιτεκτονική*, 3, 1957, σσ. 49–50.

Εικ. 2 Πολυκατοικία στη συνάντηση των οδών Παπαδιαμαντιπούλου 16, Αγνιτίου και Σισίου. Μελέτη του αρχιτέκτονα Ξέν. Αγγελίδη (1931).

Υπόμνημα κατόψεων

- 1 προκόλ, 10 μπουντουάρ, 20 σιδερωτήριο-λινόβηκη, 32 ξενώνας, 2 βεστιάριο,
 11 πεντουάρ, 24 διάδρομος, 33 σκάλα παταριού, 3 καλ, 12 λουτρό,
 25 κύριο κλιμακαστάσιο, 4 σαλόνι, 13 WC, 26 κύριος ανελκυστήρας, 5 καθημερινό,
 14 ντους, 27 «κλιμακαστάσιο υπηρεσίας, 6 τραπεζαρία, 15 κουζίνα
 28 ανελκυστήρας υπηρεσίας, 7 γραφείο, 16 οφίς, 29 εξώστης, 8 σπούντιο, 17 αποθήκη
 30 φωταγωγός, 9 υπνοδωμάτιο, 19 δωμάτιο υπηρεσίας, 31 σκάμπος οικοπέδου

Εικ. 4 Πολυκατοικία στη συνάντηση των οδών Παπαδίμα 2, Δεινοκράτους και Δημοκάρους. Μελέτη του αρχιτέκτονα Περικλή Σακελλάριου (1938).

Εικ. 5 Πολυκατοικία στη γωνία των οδών Βασ. Γεωργίου Β' και Σταμ. Κλεάνθους. Μελέτη του αρχιτέκτονα Δημήτρη Φωτιάδη (1937).

Εικ. 3 Πολυκατοικία στην οδό Κανάρη 16. Μελέτη του αρχιτέκτονα Σπύρου Μπανάου (1935).

ΥΛΙΚΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΑΤΖΗΣΤΕΡΠΟΥ

Το σπλισμένο σκυρόδεμα είναι ασφαλώς το σήμα κατατεθέν –από πλευράς υλικών– των κτηρίων του μοντέρνου την περίοδο του μεσοπολέμου. Το εύπλαστο υλικό και η αντοχή του, μαζί με την εγγενή δυνατότητά του για την υλοποίηση χωρικών και πολυώροφων κατασκευών και την εξοικονόμηση λειτουργικού χώρου που προσφέρουν οι λεπτές διατομές των στοιχείων του, συνιστούν μια ρηδκέλευση στη τομή σε σχέση με τις κατασκευές του παρελθόντος, άρρηκτα συνδεδεμένη με ανάλογες εξελίξεις στο κοινωνικό πεδίο, δηλαδή στον «τρόπο του βίου», καθώς και στην οργάνωση των κοινωνικών. Ειδικά για την Ελλάδα πάντως, έχει σημασία οι εξελίξεις στην εφαρμογή του νέου υλικού σε νέου τύπου κτήρια να ειδικθούν στο πλαίσιο ενός ευρύτερου μοντέρνου προγράμματος στο μεσοπόλεμο, που ήταν συναρθρωμένο με θεσμούς, αξίες, γνώσεις και δραστηριότητες στο πνεύμα της ορθολογικής αξιοποίησης των πόρων και του χρόνου, την κεντρική σημασία της παραγωγής κτλ. Από τεχνική άποψη, αναφερόμαστε στα οικιστικά προγράμματα μεγάλης κλίμακας, όπως αυτά της αποκατάστασης των πρόσφυγων ή τα σχολικά κτήρια ανά την Ελλάδα. Η διαμόρφωση του αστικού τοπίου, ο σημαντικός αριθμός βιομηχανικών κτηρίων ειδικών απαιτήσεων, τα εγγειοβελτιωτικά έργα στη βόρεια Ελλάδα, το μεγάλο πρόγραμμα της οδοποιίας, τα λιμάνια και οι αστικές υποδομές, τα ακυρά στη βόρεια Ελλάδα, ακόμα και οι ειδικές τεχνικές προδιαγραφές για κατασκευή καταφυγίων στα υπόγεια των νεοαναγκασμένων πολυκατοικιών. Παρακάτω δίνονται συνοπτικά στοιχεία που αφορούν τα υλικά, το σχεδιασμό και την ευπάθεια του φέροντος οργανισμού των κτηρίων του μοντέρνου το '30 στην Ελλάδα.

Οπλισμένο σκυρόδεμα

Το σπλισμένο σκυρόδεμα ήταν σε ευρεία χρήση στην Ελλάδα (για δάπεδα, μπαλκόνια, ακόμα και για υποστυλώματα «φυτεμένα» στις λίθινες τοικοποιίες) πριν ακόμα αναδειχθεί με τη χρήση του στα κτήρια του μοντέρνου, και χωρίς σημαντική υπέρβαση από τις ευρωπαϊκές εφαρμογές που ξεκίνησαν στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και κωδικοποιήθηκαν στην αρχή του 20ού σε «πατέντες» με ονόματα των διάσημων μηχανικών της εποχής Monier, Coignet ή Hennebique.

Μεγάλη ώθηση στην εφαρμογή του έδωσαν έλληνες μηχανικοί που απουδάρσαν στο εξωτερικό, όπως η λεγόμενη «ομάδα της Ζυρίχης» υπό τον πολιτικό μηχανικό Αλέξανδρο Ζαχαρίου, που υποστήριξαν τεχνικά την ίδρυση των δύο μεγάλων βιομηχανιών τσιμέντου –το 1902 ο Τσιάν και το 1907 η ΑΓΕΤ Ηρακλής-Όλυμπος–, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις ραγδαίας ανάπτυξης των κατασκευών από σπλισμένο σκυρόδεμα. Κρίσιμη υπήρξε και η συμβολή του ΕΜΠ στην εκπαίδευση των ελλήνων μηχανικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1916 ιδρύεται η έδρα της Εφαρμοσμένης Στατικής των Σιδηρών Κατασκευών και του Σιδηροπλάστου Σκυροδέματος με πρώτο καθηγητή τον Νικόλαο Κισακί.

Η οικία Αφεντούλη, μετέπειτα ξενοδοχείο Ατενέ Παλάς, στη γωνία Σταδίου και Κολοκοιτώνη, ήταν το πρώτο κτήριο με σκελετό από σπλισμένο σκυρόδεμα στην Αθήνα. Κατασκευάστηκε το 1908 από τον πολιτικό μηχανικό Ηλία Αγγελόπουλο, πρώτο Πρόεδρο του Τεχνικού Επιμελητηρίου, με σχέδιο της γαλλικής εταιρείας Hennebique. Με άρθρο του στο περιοδικό του ΤΕΕ Αρχιμήδης, ο Αγγελόπουλος,

ο οποίος είχε ήδη στο ενεργητικό του την κατασκευή δύο γεφυρών από σπλισμένο σκυρόδεμα στον Κηφισό το 1902, συνόμιζε τα πλεονεκτήματα του νέου υλικού και μεταξύ αυτών την οικονομία, την ταχεία κατασκευή, το άφλεκτο και τη μεγάλη αντοχή του. Στο ίδιο άρθρο, ο Αγγελόπουλος είναι έντονα επικριτικός ως προς την εμφάνιση των όψεων του κτηρίου, αφού «κατασκευάσθη πρόσφατος οικία συμφώνως προς το σύστημα της διά σκυροκονιάματος σιδηροπλάστους κατασκευής, αλλά αμελείσταν και άχαρι [sic] συνδυασμού αρχιτεκτονικών γραμμών ειδικά και ως έτεκεν κατ' απομίμηση άλλων τοιοούτων αθηνναϊκών οικοδομημάτων». Ήταν ακόμα η εποχή που το νέο υλικό υπάκουε στη λογική της «αντικατάστασης», μην ανατρέποντας κατά τα άλλα τις μορφολογικές επιταγές της εποχής.

Η ανατροπή ήλθε στη δεκαετία του 1930 και ιδιαίτερα μετά το συνέδριο των CIAM στην Ελλάδα, οπότε παρατηρείται ραγδαία εξοκλήωση των κατασκευών από σπλισμένο σκυρόδεμα, παράλληλα με τις μορφολογικές και λειτουργικές επιταγές του μοντέρνου κινήματος.

Η προσαρμογή των συνεργείων στις νέου τύπου κατασκευές θεωρείται ότι έγινε σχετικά ομαλά, δεδομένου ότι οι εργασίες που σχετίζονταν με το νέο υλικό ήταν ελαφρύτερες από τις προηγούμενες, αλλά και προϋπήρχε υψηλό επίπεδο στα ξυλουργικά, οπότε η κατασκευή των ξυλοτύπων έγινε με υψηλές προδιαγραφές. Η ποιότητα του σκυροδέματος στα κτήρια κυμαίνεται μεταξύ B120 και B160, δηλαδή με τη σημερινή κατάσταση μεταξύ C8/10 και C12/15. Χρησιμοποιείται λείος κάλυβας κατηγορίας S220. Σημειώνεται ότι ο κάλυβας ήταν εισαγόμενος στη μεσοπολεμική περίοδο.

Ο σχεδιασμός του φέροντος οργανισμού

Παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν τα κτήρια του μοντέρνου του μεσοπολέμου, οι φέροντες οργανισμοί τους έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους. Πρόκειται για χωρικά πλαίσια με ραβδωτά στοιχεία κατακόρυφα (υποστυλώματα) και οριζόντια (δοκοί) που συνδέονται μεταξύ τους με οριζόντια επίπεδα διαφράγματα (πλάκες).

Σε μια τυπική περίπτωση πολυκατοικίας τα υποστυλώματα είναι τετραγωνικής διατομής και μειώνονται κατά 4-5 εκ. ανά όροφο. Η μέση διατομή στο υπόγειο είναι περίπου 40εκ. x 40εκ., ενώ στην απόληξη καταλήγουν σε 25εκ. x 25εκ. Η μέγιστη διατομή στο υπόγειο είναι Φ22, ενώ στα υποστυλώματα της απόληξης Φ12 με συνδέστρες Φ6/20. Οι μέσες διαστάσεις των δοκών σε όλους τους ορόφους είναι περίπου 20/50. Κατά τη συνήθεια της εποχής, γίνεται συνήθως προσπάθεια απόκρυψης των «δοντικών» των δοκών ως προς την υποκειμένη δραμική τοικοπλήρωση, οπότε προβλέπονται και δοκοί πλάτους 14εκ. Αρκετές από τις δοκούς δεν καταλήγουν σε υποστυλώματα και στηρίζονται έμμεσα σε άλλες δοκούς.

Τα οριζόντια διαφράγματα είναι λεπτές πλάκες πάχους 10εκ. Οι πρόβολοι είναι συνήθως μικρού ανοίγματος και δεν ξεπερνούν τα 1,40μ. στην πίσω όψη, ενώ στην κύρια όψη μόλις που φθάνουν τα 0,90μ. Οι παρατηρήσεις που μπορεί κανείς να κάνει γι' αυτού του είδους τον φέροντα οργανισμό είναι ότι: α) λειτουργώντας ως «μεκάνο» στο χώρο προσφέρει πολύ μεγάλες δυνατότητες για τη διαμόρφωση των λειτουργιών στα διαμερίσματα σε σχέση με το άκαμπτο σύστημα των φερουσών τοικοποιιών· β) η διαμόρφωση νέων τύπων δομικών στοιχείων, όπως οι δοκοί, οι πλάκες, τα υποστυλώματα, προσφέρονται κατεξοχήν για τυποποίηση και κατά συνέπεια για επιτάχυνση της παραγωγής – κάτι που αξιοποιήθηκε κατά κόρον στην εντατική μεταπολεμική οικοδόμηση· γ) ενώ η χρήση του νέου υλικού και του νέου

συστήματος είναι ρηξικέλευστη και συνιστά σημείο τμήσης, η διαμόρφωση του φέροντος οργανισμού είναι πάντως συντηρητική –σε σχέση με τις μεταπολεμικές εξελίξεις– με πολύ μικρές αποστάσεις μεταξύ των υποτυλιωμάτων, μικρές διαστάσεις πλακών, προβλέψεις πρόσθετων δοκών κάτω από ενδιάμεσες τοιχοποιίες ώστε να διατηρηθεί το πολύ μικρό πάχος των πλακών κτλ. Αυτή η συντηρητική διάσταση δεν έχει σχέση με τυκόν γνωστικές ή εφαρμοστικές ανεπάρκειες του τεχνικού δυναμικού στην Ελλάδα, καθώς πλείστες βιομηχανικές κατασκευές υψηλών τεχνολογικών απαιτήσεων του μεσοπολέμου υλοποιήθηκαν από Έλληνες μελετητές και κατασκευαστές. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση των γιγαντιαίων σιλό των Μύλων Αγίου Γεωργίου, που λειτουργούν αδιαλείπτως μέχρι σήμερα χωρίς καν τα εμφανές σκυρόδεμά τους να εκδηλώσει προβλήματα λόγω της άμεσης γεινιάσής του με τη θάλασσα.

Ανθεκτικότητα αυτών των κατασκευών στο χρόνο

Τα πεδία ενδεχόμενης ευπάθειας του φέροντος οργανισμού των κατασκευών του μοντέρνου του '30 στην Ελλάδα είναι δύο: ο σεισμός και οι περιβαλλοντικές δράσεις.

Αναφορικά με το σεισμό, είναι γεγονός ότι ο τρόπος με τον οποίο είναι διαμορφωμένος ο φέρων οργανισμός των κτηρίων του '30 (μη πρόβλεψη αντισεισμικών τοιχωμάτων, πολύ μικρές διαστάσεις υποτυλιωμάτων και δοκών, πολύ λεπτές διαστάσεις των πλάκων ώστε να αδυνατούν να λειτουργήσουν ως ισχυρά διαφράγματα, μη πρόβλεψη ισχυρών συνδέσεων των επιμέρους στοιχείων κτλ.) τον καθιστά θεωρητικά κατά πολύ υποδεέστερο από αντισεισμική άποψη από τις πολλαπλά θωρακισμένες σύγχρονες κατασκευές. Επιπλέον, υπάρχει και το δεδομένο ότι την εποχή της ανέγερσης αυτών των κτηρίων (πριν του 1959) δεν ίσχυε κανένας αντισεισμικός κανονισμός και η υποχρέωση του μελετητή ήταν η εκπόνηση μόνον στατικών υπολογισμών, δηλαδή έναντι δράσεων κατακόρυφων φορτίων και όχι οριζόντιων σεισμικών.

Παρ' όλα αυτά, στην πραγματικότητα, η ανυπαρξία αντισεισμικών κανονισμών –καθώς ο σεισμός δεν ήταν σοβαρή απειλή για τις χώρες της βόρειας Ευρώπης απ' όπου προέρχονταν οι κανονισμοί του απλισμένου σκυροδέματος εκείνης της εποχής– δεν συνεπάγεται ότι οι Έλληνες-τεχνικοί δεν είχαν επίγνωση του σεισμικού κινδύνου. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ακόμα και στην εποχή που προηγείτο του απλισμένου σκυροδέματος, σοβαροί τεχνικοί όπως ο Ερνέστος Τσίλλερ πρότειναν με πραγματικές τους τρόπους αντισεισμικής θωράκισης των κατασκευών από φέρουσες τοιχοποιίες.

Συγκεκριμένα, στο σχεδιασμό του φέροντος οργανισμού των κτηρίων του μοντέρνου του '30 φαίνεται πως γίνεται προσπάθεια να αποφευχθούν σοβαρές εκκεντρότητες, η ύπαρξη των οποίων θα αύξανε την επιρροή του σεισμού, με την κατά το δυνατόν ταύτιση του κέντρου βάρους με το κέντρο ελαστικής στροφής, δηλαδή πρακτικά με τη συμμετρική διάταξη των κατακόρυφων στοιχείων ακαμψίας. Επιπλέον, σημαντική είναι η ισχυρή συμβολή των τοιχοηληρώσεων στην ανάληψη σεισμικών φορτίων, η οποία ασφαλώς λειτουργεί ανακουφιστικά για τον φέροντα οργανισμό από απλισμένο σκυρόδεμα. Τέλος, η πολύ συντηρητική διαχείριση από τους μηχανικούς του απλισμένου σκυροδέματος των πολυκατοικιών της εποχής αλλά και από τα συνεργεία, με σχολαστική τήρηση των κανόνων, προσδίδει σ' αυτά τα κτήρια πλεονεκτήματα που δεν διαθέτουν οι κατασκευές μεταγενέστερων εποχών – π.χ. σε κτήρια του 1972 έχουν παρατηρηθεί τα περισσότερα προβλήματα λόγω κακοτεχνιών που συνδέονται με συγκεκριμένες πρακτικές εκείνης της κατασκευαστικής φάσης.

Αναφορικά με τις περιβαλλοντικές δράσεις, είναι γεγονός ότι το τσιμέντο, ως προϊόν χημείας, είναι θερμοδυναμικά ασταθές και επομένως είναι εκτεθειμένο στις δράσεις του περιβάλλοντος – και αυτό ισχύει και για το σκυρόδεμα που το εμπριέκει. Το ήπιο κλίμα σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τα στοιχεία από απλισμένο σκυρόδεμα της εποχής εκείνης δεν ήταν «γυμνά» αλλά προστατευμένα από ισχυρό σοβά συνιστούν σοβαρούς παράγοντες προστασίας. Φαινόμενα ενανθράκωσης του σκυροδέματος, διάβρωσης του απλισμού κτλ., επιβαρυντικά για τη διάρκεια ζωής αυτών των κατασκευών, έχουν παρατηρηθεί στη χώρα μας κυρίως σε περιοχές εκτεθειμένες στο διαβρωτικό περιβάλλον της θάλασσας, και όχι στο κέντρο των Αθηνών, όπου βρίσκονται τα περισσότερα κτήρια του '30.

Τα στοιχεία πάντως που εκ κατασκευής είναι εκτεθειμένα στον καιρό (εξώστες, γείσα, κατασκευές των δωματίων) είναι εμφανώς ταλαιπωρημένα (με απασθραωμένο το σκυρόδεμα και διαβρωμένο τον απλισμό), μετά από τόσες δεκαετίες ζωής στο ενεργητικό τους. Μαζί με αυτά, ταλαιπωρημένα μπορεί να εμφανίζονται και εσωτερικά στοιχεία του φέροντος οργανισμού (π.χ. πλάκες) που, αν και δεν εκτίθενται σε εξωτερικές περιβαλλοντικές δράσεις, έχουν υποστεί τις πολυχρονες συνέπειες λειτουργικών προβλημάτων (π.χ. διαβροχή των πλακών από αστοχία των υδραυλικών).

Αντιμετώπιση των προβλημάτων ευπάθειας

Πρέπει καταρχάς να τονιστεί ότι όλα τα προβλήματα ευπάθειας που προαναφέρθηκαν είναι απολύτως αντιμετωπίσιμα. Το τεχνικό δυναμικό της Ελλάδας (πολιτικοί μηχανικοί και συνεργεία) με την υποστήριξη του Πολυτεχνείου και των πολυτεχνικών σχολών των πανεπιστημίων της χώρας έχει υψηλό επίπεδο τεχνολογίας σ' αυτό το πεδίο –και σε πολλά θέματα μάλιστα τεχνολογία αιχμής, καθώς οι πλείστες των ευρωπαϊκών χωρών δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα από σεισμό– και βεβαίως μια σειρά εφαρμογές στο ενεργητικό του. Οι εφαρμογές υπέρ της αναβάθμισης του φέροντος οργανισμού (με προσθήκη π.χ. αντισεισμικών τοιχωμάτων ή συνδέσεων, θωράκιση των τοπικών προβλημάτων διάβρωσης, ενίσχυση των διατομών με εκτοξευόμενο σκυρόδεμα, περίσφιξη με ενισχυτικά ανθρακούχα σιμента, κτλ.) λαμβάνουν χώρα συνήθως σε κατασκευές που επλήγησαν από το σεισμό ή σε περιπτώσεις ριζικής ανακαίνισης ή προσθήκης ορόφων.

Είναι πάντως γεγονός ότι η συντηρητική πλειονότητα των κτηρίων του μοντέρνου του μεσοπολέμου δεν έχουν πληγεί ώστε να εγκαταλειφθούν από τους ενοίκους τους. Αντιθέτως, λειτουργούν αδιαλείπτως από την εποχή της ανέγερσής τους. Χωρίς να υποτιμούμε τις όποιες ανεπάρκειες του φέροντος οργανισμού, είναι αξιοσημείωτη η ρήση παλαιού έμπειρου μηχανικού ότι «οι παλιές πολυκατοικίες δεν θα κατεδαφιστούν για την κατάσταση των σκυροδεμάτων τους, αλλά των υδραυλικών τους» που σημαίνει ότι δεν πρέπει να υποτιμηθεί η ιερότητα των καθαρά οικδομικών –όχι των φερόντων– στοιχείων τους.

Η παρούσα εργασία αντλεί, μεταξύ άλλων, από τα έργα των καθηγητών Νίκου Καλαγορά και Μανώλη Μαρμαρά, των αρχιτεκτόνων ερευνητών Έφης Παπαδόμ-Ριζά και Ελένης Καλαφάτη καθώς και του ερευνητή μηχανικού Γιάννη Αντωνίου.

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΟΥ '30 ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

Η ελληνική στρατηγική για την προστασία της νεότερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς σχετίζεται άμεσα με σειρά παραγόντων που χαρακτηρίζουν τον διαθέσιμο μνημειακό πλούτο της σύγχρονης Ελλάδας. Εδώ θ' απομονώσουμε μία πτυχή του: τη διάσωση μνημείων του '30 μέσα στην αστική ιστό της Αθήνας. Με αυτόν τον τρόπο δεν ασχολούμαστε, παρά μόνο για λόγους σύγκρισης, με τα «νεοκλασικά» ή με τα ακόμα παλαιότερα, τα «παροδοσιακά» κτίσματα της πόλης.

Το μεγάλο ιστορικό βάθος της ελληνικής αρχιτεκτονικής είχε καταρχάς οδηγήσει στην επιλογή δύο κρατικών φορέων, που επιφορτίστηκαν με το σχετικό έργο, του ΥΠΠΟ και του ΥΠΕΧΩΔΕ, οι οποίοι δύσκολα μπορούσαν να συντονίσουν τις δράσεις τους. Ιδιαίτερης επιπλέον σημασίας για την εξέλιξη των πραγμάτων ήταν η πληθώρα διαθέσιμων νεοκλασικών κτηρίων, υπολειμμάτων του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού, καθώς η διάκριση της φάσης αυτής ήταν ασυνήθιστα μεγάλη. Τα νεοκλασικά μάλιστα κτίσματα, ως αναγνωρίσιμη ομάδα με κοινά τυπολογικά-μορφολογικά χαρακτηριστικά από το ευρύτερο κοινό, είχαν, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ενόπτη αρχιτεκτονικής, υποφέρει από ανελέητες και συστηματικές κατεδαφίσεις. Όπως είναι γνωστό, οι χειρουργικές αφαιρέσεις «νεοκλασικών» από τον αστικό ιστό είχαν ήδη ξεκινήσει προπολεμικά—ικανά τεκμήρια γι' αυτό σώζονται στις τότε εφημερίδες—αλλά πήραν μαζικές διαστάσεις μεταπολεμικά, συνοδεύοντας το αναπτυχιακό κύμα του '50-'60 και καταλήγοντας στην Επταετία.

Όσοι λοιπόν στο προχωρημένο '70 αναφέρονταν σε «προστασία» εννοούσαν προστασία νεοκλασικών κτισμάτων. Εκεί είχε πέσει αποκλειστικά όλο το βάρος της κρατικής δραστηριότητας για διατήρηση, και εκεί δοκιμάστηκαν οι πρώτοι μηχανισμοί κήρυξης μέσω θεσμικών μέτρων, κάτι που θα έμενε αναλλοίωτο μελλοντικά.

Σχετικά με το κύριο θέμα μας, την αρχιτεκτονική του '30, πρέπει να θυμηθούμε τι ήταν εκείνο που αντικατέστησε τα τότε εντελώς απροστάτευτα νεοκλασικά του νεοκλασικού πυρήνα της πόλης, αφημένα στο έλεος των συνεργειών κατεδάφισης. Ήταν η ανέγερση πολυκατοικιών στις κεντρικές περιοχές της Αθήνας, με εργαλείο τη νομοθεσία του '29 και τη συνοδευτική μεγάλη αύξηση των επιτρεπόμενων υψών. Αλλά, και πέρα από το κέντρο, η τεράστια εξάπλωση της δόμησης σε επακτάσεις του Σχεδίου Πόλης, χρησιμοποιώντας εκλαϊκευμένες εκδοχές του μοντέρνου. Ακριβώς όπως τα νεοκλασικά παραχώρησαν τη θέση τους στις πολυκατοικίες του '30, με τον ίδιο τρόπο συνέχισαν μεταπολεμικά να παραχωρούν τη θέση τους στις αντίστοιχες πολυκατοικίες του '50 και του '60 μέσα στα κέντρα, αλλά συνάμα και έξω απ' αυτό, σε όλη την έκταση της πόλης, έξω από τα όρια του άλλοτε μικρού προπολεμικού κέντρου της πόλης.

Αν όμως σήμερα είμαστε σε σχετική θέση να διακρίνουμε τις πολυκατοικίες του '30, μαζί με τα παράγωγά τους, από εκείνες που ακολούθησαν μεταπολεμικά, αυτό δεν συνέβαινε απαραίτητα πριν από τρεις δεκαετίες. Η «ανακάλυψη» της αρχιτεκτονικής του '30 στην Ελλάδα έμεινε για αρκετό καιρό σε κατάσταση υπνώσης, και μόλις πριν από δύο δεκαετίες αφυπνίστηκε. Το ακριβές σημείο μεταστροφής της πολιτικής προστασίας, ώστε να συμπεριληφθούν επιτέλους και τα κτήρια του μοντέρνου κινήματος

σε αυτήν, πρέπει να συσχετιστεί με το ανανεωμένο ενδιαφέρον που δημιουργήθηκε γι' αυτά με τη δημοσίευση σχετικών άρθρων γύρω στα τέλη του '60.

Με αυτήν τη μεταστροφή του ενδιαφέροντος προς την παραγωγή του '30 έγινε έμμεσα κατανοητό ότι δεν ήταν σαφές για ποια μοντέρνα αρχιτεκτονική μιλάμε. Καθώς όλοι συμφωνούσαν ότι τα «παιμνέντια» ήταν η αιτία της σύγχρονης αστικής δυστοπίας, ήταν δύσκολο να ξεχωρίσουν τα «αξιόλογα» έργα, που έπρεπε να σωθούν, από τα υπόλοιπα, που έπρεπε να καταδικαστούν. Έπρεπε ή δεν έπρεπε να μετρήσει ο όγκος των κτηρίων; Οι πολυκατοικίες, τις οποίες όλοι κατάγγελλαν, θα μπορούσαν έτσι να μετρήσουν ως «μνημεία»; Η σύγκυση επευνώταν επίσης από το γεγονός ότι «μοντέρνα» ήταν και τα μεταπολεμικά αρχιτεκτονήματα έως ένα σημείο, αλλά, και πάλι, ήταν με διαφορετικό τρόπο «μοντέρνα». Μήπως όμως και τα αυθεντικά «μοντέρνα» του '30 ήταν καθαυτό «μοντέρνα» όλα; Βέβαια όχι. Έτσι δημιουργήθηκαν αρκετές πρόσθετες παρεξηγήσεις, κανόνες να μπλέξουν τα πράγματα ανεπανόρθωτα. Όσοι, για παράδειγμα, μιλούσαν για ανάγκη προστασίας της αρχιτεκτονικής του '30 φρόντιζαν να δείξουν ως αντιπροσωπευτικά μόνο «καθαρισμένα» και «γνήσια» μοντέρνα κτίσματα, ενώ στην πραγματικότητα υπήρχε τεράστια ποικιλία, με αφάνταστες προσμίξεις, που αποσυνδυάζονταν. Με τα νεοκλασικά δεν φαίνεται να υπήρξαν τέτοια διλήμματα, καθώς όλα ήταν αποδεκτά χωρίς εξαιρέσεις. Θα ίσχυε το ίδιο και στα μοντέρνα; Τώρα όχι μόνο έπρεπε να επινοηθεί ένα καινούργιο αξιολογικό σύστημα, που να καλύπτει το μοντέρνο ως «τύπο», αλλά να ξεπεραστούν και ορισμένα βαθιά ριζωμένα ιδεολογήματα, που σχετίζονταν με τον «μεγάλο όγκο», το «μειόν» και φυσικά την «απάνθιση πολυκατοικίας».

Κοινό πάντως στοιχείο και στις δύο περιπτώσεις, νεοκλασικών και μοντέρνων, ήταν το πόσο έπρεπε να μετρήσει τελικά η επώνυμη αρχιτεκτονική εις βάρος της ανώνυμης, μαζικής. Τα πλούσια διακοσμημένα νεοκλασικά «μέγαλα» σε περίοπτες θέσεις μέσα στην πόλη ήταν αρχιτεκτονικά «διαμάντια», που όλοι συμφωνούσαν ότι πρέπει να διατηρηθούν. Στη μοντέρνα παραγωγή δεν ήταν το ίδιο εύκολο ν' αναγνωριστεί κάτι αντίστοιχο. Μια ακόμα διαφορά είναι ότι, στην περίπτωση των νεοκλασικών, τα «λαϊκά» νεοκλασικά είχαν από νωρίς, έστω από το 1950, αποκτήσει μια αίγλη που τα έκανε ισόξια των περιττωμένων μεγαλοαστικών παραδειγμάτων. Με τα μοντέρνα όμως τίποτα δεν ήταν προφανές. Ούτε τα «λαϊκά» (ή «μικροαστικά») μοντέρνα μπορούσαν ν' αποκτήσουν κάποια είδους αίγλη, ούτε οι πολυκατοικίες μπορούσαν αβίαστα να διεκδικήσουν το φωτισμένο του μνημείου. Ακόμα περισσότερο, δεν διαφαινόταν στην κοινή γνώμη η αποδοχή της ισότητας ανάμεσα σε νεοκλασικά και μοντέρνα. Όλα όσα αναφέρθηκαν ως εδώ δεν αποτελούσαν υποχρεωτικά θέματα που βροδνίζαν όσους ασχολούνταν με την προστασία των μοντέρνων κτισμάτων ή έστω όσους είχαν εκδηλώσει κάποιο ενδιαφέρον για μια τέτοια αρχιτεκτονική, όπως η μοντέρνα, που ακόμα εκπλήσσει για την ευκολία με την οποία ανέτρεφε οτιδήποτε παλαιότερο μέσα στην Αθήνα. Αλλά κι οι «ειδηκοί» δεν υπολείπονταν σε συγκύσεις που προκαλούσαν, ηθελημένα ή όχι. Αν κανείς, για παράδειγμα, ζητούσε έναν αξιόπιστο ορισμό του μοντέρνου κτίσματος στην Ελλάδα του '30, είναι ζητήμα αν θα εισέπραξε κάτι πρακτικό χρήσιμο. Έτσι δεν πρέπει να εκπλησσοί κανείς που το θέμα της προστασίας της μοντέρνας αρχιτεκτονικής από την πρώτη στιγμή πήρε μια τόσο παράδοξη τροπή.

Ο Δημήτρης Φιλίππιδης είναι αρχιτέκτονας.

ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΑΤΟΣ

Μεταξύ του 19ου και του 20ού αιώνα παρατηρούνται στην Ελλάδα δύο φαινόμενα με κοινά διακριτικά στοιχεία. Ο λόγιος νεοκλασικισμός εισάγεται στη χώρα μετά την εθνική απελευθέρωση και αναπτύσσεται ως μια αρχιτεκτονική γλώσσα που επιβάλλεται να χαρακτηρίζει τα δημόσια κτίρια. Βέβαια, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, η αρχιτεκτονική στην Ευρώπη ακολουθεί πλέον άλλες κατευθύνσεις, συνεπώς το επίσημο νεοκλασικό «ίδωμα» στην Ελλάδα εντάσσεται περισσότερο στο πλαίσιο μιας ύστερης εκλεκτικιστικής επιλογής, που εντούτοις για τη χώρα και ειδικά για την πρωτεύουσα θεωρείται η μόνη δυνατή, εμφανίζεται σχεδόν ως αναγκαιότητα. Άλλωστε, η Ελλάδα του 19ου αιώνα δεν είναι μια πλούσια βιομηχανική χώρα και δεν έχει διανύσει την εμπειρία της τεχνολογικής επανάστασης, με όλες τις καινοτομίες που η τελευταία εισήγαγε περίπου μετά το 1850: εμπλουτισμός της τυπολογίας, ανανέωση της κατασκευαστικής τεχνολογίας, χρήση των νέων υλικών και κυρίως αντίδραση ενάντια στο νεοκλασικισμό ως ένα είδος «διεθνούς στυλ» ante litteram, που καταπιέζει τις γηγενείς και αιολόχθονες, γοτθικές κυρίως, εκφράσεις του αρχιτεκτονικού πολιτισμού (βλ. Γαλλία, Βέλγιο, Αγγλία κτλ.). Οι εκλεκτισμοί του 19ου αιώνα εισάγουν την ανανέωση στην ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική με ποικιλία τρόπων, διότι εκτός των άλλων εφευρίσκουν εκ νέου τη «γοτθική τεχνολογία», την οποία ερμηνεύουν με τα νέα βιομηχανικά υλικά, το σίδερο και το γυαλί, αντίθετα από τον αυστηρό νεοκλασικισμό που στο πεδίο της κατασκευής παραμένει ακόμη στην αρχή της δοκού επί στυλού και χρησιμοποιεί παραδοσιακά υλικά, το μάρμαρο και την πέτρα. Οι ελληνικές οικονομικές και τεχνολογικές δυνατότητες της εποχής βρίσκονται πλησιέστερα στη νεοκλασική αρχιτεκτονική παρά στα ευρωπαϊκά εκλεκτικιστικά ιδιώματα, μέσα από τα οποία θα προκύψει τελικά η αρ νουβό του τέλους του αιώνα.

Μετά τη μακρά φάση της «μετάβασης δίχως ανανέωση» της αθηναϊκής αρχιτεκτονικής από τον 19ο αιώνα ως τα μέσα της δεκαετίας του 1920, το φαινόμενο επαναλαμβάνεται με ανάλογους όρους: το λόγιον μοντέρνο που εισάγεται σταδιακά στη χώρα και αρχίζει να μεροπαιείται οριστικά γύρω στο 1929-30 οφείλει την επικράτησή του επίσης στην οικονομική παράμετρο: το κυριότερο υλικό κατασκευής είναι το σκυρόδεμα, τόσο φθινό και προσιτό στην εγκύρια αγορά όσο ήταν η πέτρα του ιστορικού πλέον κλασικισμού του προηγούμενου αιώνα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι το σκυρόδεμα διαδίδεται ταχύτατα και στην Ελλάδα ήδη την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Το ενδιαφέρον σ' αυτή την περίπτωση είναι ότι η τεχνολογία του μοντέρνου στην Ευρώπη μετά το 1919 είναι επίσης εκείνη του σκυροδέματος, όρα δεν υφίστανται διαφοροποιήσεις απ' αυτή την άποψη. Δεν θα μπορούσε φυσικά να είναι διαφορετικά: η οικονομική κατάσταση στη μεταπολεμική Ευρώπη της δεκαετίας του 1920 βρίσκεται σε κρίσιμη κατάσταση, αρχής γενομένης από τη Γερμανία της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, όπου επείγουσα (όπως και στις υπόλοιπες χώρες) είναι η ανάγκη ταχείας κατασκευής χρηστικών κτηρίων όπως κατοικίες, νοσοκομεία και σχολεία (της λεγόμενης κοινωνικής αρχιτεκτονικής) με περιορισμένα οικονομικά μέσα και χρόνους υλοποίησης. Η οικονομία αμνημονεύει την οικοδομική δραστηριότητα στην Ευρώπη μέσω του σκυροδέματος. Μια διαφοροποίηση ωστόσο μεταξύ Βορρά και Νότου είναι ο αντίστοιχος πολιτικός και αισθητικός χαρακτήρας της αρχιτεκτονικής, από την καλβινιστική Μεσορώπη του Neues Bauen στο νεοπλατωνικό

περιβάλλον του μεσαίωνακού Νέου Πνεύματος (Esprit Nouveau), όπου η αρχιτεκτονική μετατρέπεται σε πλαστικό «παιχνίδι των όγκων κάτω από το φως». Στην Ελλάδα εντούτοις παρατηρείται και μια άλλη ιδιαιτερότητα: ο «πρόδημος κλασικισμός» του 19ου αιώνα, που οικειοποιείται την επίσημη αρχιτεκτονική γλώσσα μετατρέποντάς την σε λαϊκότροπο ιδίωμα, μεταλλάσσεται στον «πρόδημο μοντερνισμό» της αθηναϊκής δεκαετίας του 1930, ο οποίος υιοθετείται ευρύτατα και με τρόπο μαζικό που δεν βρίσκει ανάλογα στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Πρόκειται για τον ίδιο κοινωνικό μηχανισμό: ιδανικό και στις δύο περιπτώσεις αποτελεί ο εξαστισμός και πρότυπο η Ευρώπη, δηλαδή ο «εξευρωπαϊσμός» της χώρας, πρώτα με την μπιελ εποχή των κρινολίνων και της οπερέτας, στη συνέχεια (και ως αποτέλεσμα της βενιζελικής τετραετίας 1928-1932) με την άνοδο μιας κοσμοπολίτικης αστικής τάξης με διακριτά χαρακτηριστικά και δυτικό προσανατολισμό (αλάνθαστο δείκτη του γούστου αποτελεί η δυτικής τεχντροπίας «ελαφρά μουσική» και το γενικότερο πολιτισμικό κλίμα της εποχής).

Η διάδοση ωστόσο του μοντέρνου στην Ελλάδα οφείλεται και σ' έναν άλλο παράγοντα: την έλλειψη μιας πραγματικής και συνειδητής οικοδομικής παράδοσης με συνέκεια που να χαρακτηρίζει τον δομημένο χώρο των πόλεων μας. Η Αθήνα της εθνικής απελευθέρωσης (1830) είναι ένα μικρό χωριό, όπως περίπου τόσες αμερικανικές πόλεις της ίδιας περιόδου (π.χ. το Σικάγο), οι οποίες ωστόσο γνωρίζουν στη συνέχεια ραγδαία ανάπτυξη χάρη στην οικονομική και τεχνολογική πρόοδο που τις μετατρέπει σε μητροπολιτικά κέντρα αναφοράς. Από την άλλη, και σε αντίθεση με τη ζωή των ευρωπαϊκών ιστορικών κέντρων που βιώνουν μία συνθήκη εξελικτικής συνέχειας εδώ και οκτώ-εννέα αιώνες κατά μέσον όρο, με αφοσιωμένη συνείδηση για τη φύση και τη σημασία της ιστορικής πόλης η οποία αντανακλάται τόσο στην αρχιτεκτονική τους ιδιοσυμπεριφορά όσο και στην κοινωνική τους δομή, η Αθήνα διαθέτει ένα αναγνωρίσιμο και αρατό μνημείο, τον Ιερό Βράχο και τον Παρθενώνα, στο κέντρο μιας αδικύβητης έκτασης που υφίσταται όλα και μεγαλύτερη πίεση για οικιστική εκμετάλλευση. Ακόμη και μια πόλη όπως το Βερολίνο, παρά την ολοκληρωτική καταστροφή του 1945 και τις συνέπειες του ψυχρού πολέμου, κατόρθωσε τα τελευταία χρόνια ν' ανασυστήσει όχι μόνο τον κοινωνικό αλλά και τον αστικό της ιστό και να διασώσει το χαρακτήρα της, αποτέλεσμα της παράδοσης και της ιστορικής συνέχειας. Στην περίπτωση, πάλι, μιας άλλης μεγαλούπολης όπως το Τόκιο, η βιαιότητα και η ταχύτητα της οικιστικής ανανέωσης, η οποία τείνει να εξαφανίσει κάθε ιστορική μαρτυρία από το σώμα της πόλης, υλοποιείται εντούτοις πάνω σ' ένα πολεοδομικό διάγραμμα ανατολίτικης αντι-καρτεσιανής διάρθρωσης, που παραμένει εκείνο του ιστορικού συγκροτήματος πριν ακόμη την ανακάλυψη της πόλης σε πρωτεύουσα το 1867: η μνήμη στην περίπτωση αυτή διασώζεται στον ζώντα παλμό της παραδοσιακής αστικής δομής. Στην Αθήνα, οι αρχαίες μνήμες είναι πολύ μακρινές για να ενσωματωθούν στον σύγχρονο αστικό οργανισμό, ενώ τα ίχνη όσων διασώζονται γίνονται κάθε προσπάθεια μεταξύ 19ου και 20ού αιώνα ν' απαλειφθούν και να εξαφανιστούν. Η Αθήνα λοιπόν, ειδικά τον 20ό αιώνα και ειδικά μετά την καταστροφή του 1922, γίνεται μια κατεχόμενη «συγχρονική πόλη» που παρουσιάζει περισσότερες αναλογίες με την αμερικανική πραγματικότητα παρά με την ευρωπαϊκή ιδέα για την ιστορική πόλη. Ως ευρωπαϊκό Φαρ Ουέστ της οικοδομικής αναρχίας και ανάπτυξης, με τους παράνομους οικισμούς που διαρκώς νομιμοποιούνται στην έκταση του λεκανοπεδίου και που τελικά συνθέτουν σήμερα την κατά τα άλλα «φυσιολογική» και αποδεκτή εικόνα της πόλης, ως επίσης αστικό κέντρο που ανα-

πύσσεται χωρίς ιστορικά σημεία αναφοράς τόσο στο πεδίο της πολυδομικής διάρθρωσης όσο και σ' εκείνο της αρχιτεκτονικής παράδοσης, η πρωτεύουσα μπορεί να ελευθερωθεί από κάθε δέσμευση και να υιοθετήσει χωρίς αναστολές το νέο ιδίωμα, το μοντέρνο του 1930, που ικανοποιεί την όλη και μεγαλύτερη πίεση για κατοικία με κατασκευαστική ταχύτητα και οικονομία. Η έλλειψη παράδοσης, η επιδίωξη μέγιστης εκμετάλλευσης του χώρου και η λιτότητα των μέσων οδηγούν σ' ένα μοναδικό φαινόμενο ευρωπαϊκής «μοντέρνας πόλης» όχι φυσικά στο επίπεδο του πολυδομικού σχεδιασμού (μέσω της υλοποίησης, ας πούμε, κάποιων αρχών της αμύνης Χάρτης του 1933), αλλά μέσω της υιοθέτησης μιας εκλαϊκευμένης εκδοχής της μοντέρνας ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής.

Η χθεσινή ευαισθησία για τις «νεοκλασικές» αρχιτεκτονικές μαρτυρίες και η σημερινή για το μοντέρνο απόθεμα της Αθήνας αποτελούν κατανοητή και θεμιτή προσπάθεια ανασύστασης μιας «αστικής κληρονομιάς» της πόλης η οποία διαφορετικά δεν υφίσταται και με την οποία δεν μπορεί να συνδεθεί οργανικά η αρχαία μνήμη. Η θετική αποτίμηση της νέας ελληνικής αρχιτεκτονικής της δεκαετίας του 1930 και η αναλογία μεταξύ πάνδημου κλασικισμού και πάνδημου μοντερνισμού απαιτεί ακριβή πρόσφατη κατάκτηση. Ως πριν από λίγα χρόνια η αναγνώριση της σημασίας του αποθέματος του «λαϊκού μοντέρνου» ήταν αδιανόητη σε σχέση με την «υπόληψη» την οποία απολάμβανε ο επιλεγμένος αθηναϊκός νεοκλασικισμός, ακόμη και στις πιο μικρές και δευτερεύουσες εκδόσεις του. Η σημασία των λίγων βέβαια «μνημείων του μοντέρνου» στην πρωτεύουσα μετά από δεκαετίες λήθης είχε αρχίσει ν' αναδεικνύεται με τρόπο πιο συστηματικό μόνο στη δεκαετία του 1980: το ενδιαφέρον για τη μοντέρνα αθηναϊκή αρχιτεκτονική γνώρισε μια κάμψη τη δεκαετία του 1950, ενώ τα τελευταία χρόνια επανέρχεται όχι τόσο με μια νέα προσπάθεια ιστορικής τεκμηρίωσης και μελέτης, αλλά με την έμφαση σε μια «επιχειρησιακή» αντιμετώπιση διάσωσης και ανάδειξης. Τούτο φυσικά δεν σημαίνει ότι η γνώση του αποθέματος αυτού είναι ικανοποιητική: δίπλα σε κτήρια επώνυμων αρχιτεκτόνων που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο έχουν ταυτιστεί και μελετηθεί, υπάρχει μεγάλος αριθμός άλλων κτηριακών μαρτυριών ενός «ανώνυμου μοντέρνου» –ενδιαφερόμενων γνωστών ή το πιθανότερο άγνωστων μηχανικών– που αναμένει ακόμη τη δική του τεκμηρίωση. Χωρίς την ιστορική γνώση, η επιστημονική άποψη για ένα κτίριο ή ένα κτηριακό σύνολο είναι ανεπαρκής και ατελής, ειδικά σε ό,τι αφορά τα επιχειρήματα περί της σημασίας διάσωσης και αποκατάστασης.

Η σημασία όμως αυτή είναι αισθητική, ιστορική, κοινωνική ή οικονομική; Και κυρίως τι αφορά; Μεμονωμένα κτήρια ή σύνολα; Η διάκριση αυτή είναι αποφασιστική, γιατί η διάσωση και προστασία ενός αναγνωρισμένου μοντέρνου κτηρίου μπορεί εύκολα να απολογηθεί και να υλοποιηθεί, αντίθετα από την ανακήρυξη ενός αρχιτεκτονικού συνόλου που εγείρει σειρά διαφορετικών ζητημάτων και δυσκολίες στην πραγματοποίησή της. Στην περίπτωση, για παράδειγμα, των μοντέρνων συνοικισμών (Siedlungen) σε πολλές από τις χώρες της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης, η διάσωση είναι εφικτή και εφαρμόζεται ως σήμερα διότι πρόκειται για σύνολα ομοιογενή, προϊόντα ενός δημόσιου προγραμματισμού σχεδιασμένα από τον ίδιο αρχιτέκτονα και με σαφή χρηστικό ρόλο, που βρίσκαι αντιστοίχως στη σημερινή ζωή: ο πρωτεύων λόγος ωστόσο διάσωσης είναι πολιτισμικός, δηλαδή η αρχιτεκτονική ποιότητα του συνόλου και η σημασία του για την ιστορία της αρχιτεκτονικής του τόπου. Στο σημείο αυτό, μήπως η υπερβάλλουσα προβολή των πόσης φύσεως κοινωνικών ή ιστορικών απολογησεων για την προστασία π.χ. του

συγκροτήματος λαϊκών κατοικιών της λεωφόρου Αλεξάνδρας γίνεται περισσότερο για να πειστεί ευκολότερα η πολιτική ηγεσία και η κοινή γνώμη, τη στιγμή που θ' αρκούσε το κύριο επιχείρημα ότι πρόκειται δηλαδή για το σημαντικότερο παράδειγμα οικονομικής κατοικίας ευρωπαϊκών προδιαγραφών στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, το οποίο συνθέτει επίσης υψηλής ποιότητας αστικό τόπο στο σύνολό του, ενώ παρουσιάζει ερεπιδώδη εκόνα απλώς εξαιτίας της ανήφορης συντήρησής και όχι της δομικής ανεπάρκειας;¹ Αντίστροφα, πόσο αξίζει η μάχη για τη διάσωση, ας πούμε, ενός μικρού σπιτιού όχι εξαιρετικής σημασίας σ' ένα Δημοτικό Διαμέρισμα της πόλης, μόνο και μόνο εξαιτίας του γενικώς μοντέρνου χαρακτήρα του ή άλλων απάσεων ιστορικής και κοινωνικής φύσης; Ποια είναι η πολιτισμική σημασία αυτής της διάσωσης και η συμμετοχή αυτού του σπιτιού στην εικόνα και στη λειτουργία της πόλης, εξαιτίας ενίοτε μιας αδιάλλακτης κουλτούρας προστασίας, δεν θα πρέπει ν' αγνοείται η αστική πραγματικότητα –που, είτε το θέλουμε είτε όχι, έχει πλέον διαμορφωθεί και διαμορφώσει την εικόνα της πόλης– μέσω της διάσωσης κτηρίων που δεν δικαιολογούνται πλέον παρά μόνο ως φιλολογική ή σκηνολογική παρουσία, η οποία προκαλεί περισσότερες ζητήσεις παρά πολιτισμική ικανοποίηση.

Στην περίπτωση του μοντέρνου κτηριακού αποθέματος στην ελληνική πρωτεύουσα, αν εξαρτούσαμε τις μεμονωμένες αρχιτεκτονικές μαρτυρίες με αναγνωρισμένη πατρότητα και αξία που προσφώνως εξασφαλίζουν προστασία (είτε πρόκειται για δημόσια κτήρια είτε για ιδιωτικές κατοικίες), στόχος της διάσωσης θα πρέπει να είναι ευρύτερα σύνολα παρά μεμονωμένες κατασκευές, γνωρίζοντας ταυτόχρονα ότι η διάσωση μπορεί να είναι μόνο επιλεκτική και δεν μπορεί να αφορά το σύνολο της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που με κάποιον τρόπο θεωρείται αξιολογική. Βέβαια, ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα είναι οι μεταγενέστερες παρεμβάσεις και οι ριζικές αλλαγές που έχουν υποστεί πολλά μοντέρνα κτήρια στην Αθήνα, ειδικά της δεκαετίας του 1930, έτσι ώστε ν' απαιτείται μια ακόμη πιο συστηματική προσέγγιση επέμβασης και αποκατάστασης στην πρωτότυπη μορφή. Σχετικά με το θέμα αυτό, στην Ελλάδα με δυσκολία καταγράφονται ως σήμερα «αποκαταστάσεις του μοντέρνου» που να έχουν γίνει σύμφωνα με τις αρχές και τις παραδοχές οι οποίες έχουν προκύψει από την τριαντάχρονη πλέον διεθνή συζήτηση και σχετική επιστημονική ανταλλαγή. Η αποκατάσταση του μοντέρνου δεν έχει προσληφθεί ακόμη στην Ελλάδα ως ειδικός επιστημονικός τομέας με τις δικές του αρχές, παραδοχές και μεθοδολογία. Το μοντέρνο αντιμετωπίζεται συνήθως ως μια «αικοδομή» από ακυρόδεμα πάνω στην οποία επιτρέπεται να γίνουν τα πάντα.

Σε κάθε περίπτωση, η προστασία ευρύτερων αστικών συνόλων (με κτίσματα όχι αναγκαστικά της ίδιας ακριβώς περιόδου) αναδεικνύει τον κτηριακό πολιτισμό μιας εποχής και το χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής συσχετισμένης με την όρθρωση του περιβάλλοντος, και δίνει στο γκενέρμα πολιτισμικό νόημα και νέα σημασία καθώς αφορά την αναβάθμιση της ποιότητας του αστικού χώρου. Στην περίπτωση αυτή ο ρόλος –και η κάθε είδους υποστήριξη– του κράτους οφείλει να είναι αποφασιστικός και να ενθαρρύνει το στόχο της διάσωσης με την οικονομική στήριξη και την ευκολία των διαδικασιών. Διαφορετικά οι συζητήσεις και οι προσπάθειες για τη διάσωση του μοντέρνου μπορεί να καταλήξουν σκαμακλίες μεταξύ θεσμών ασυμβίβαστων και ανελαστικών: από τη μια τα –όχι πάντα αθέμιτα– συμφέροντα των ιδιωτών, από την άλλη η αδιαλλαξία όσων παρεύονται με την απόλυτη βεβαιότητα του –αρχιτεκτονικού– δικαίου.

Ο Ανδρέας Γιακουμακάτος είναι αρχιτέκτονας-καθηγητής στο Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών.

¹ Βλ. Α. Γιακουμακάτος, «Η προστασία του κτηριακού πολιτισμού», *Το θήμα*, 26.9.1999.

Η ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ

Η Αθήνα είναι μια μοντέρνα πόλη. Αναγεννημένη ως πρωτεύουσα του νέου ελληνικού κράτους, χτίστηκε πάλι στα λιγοστά ερείπια του ιστορικού παρελθόντος με τις πιο μοντέρνες ιδέες της εποχής της. Θαμνωμένοι όπως είμαστε, δικαίως, από τη γεωγραφική και ιδεολογική κυριαρχία των αρχαίων μνημείων, πάνω και γύρω από την Ακρόπολη, και γοητευμένοι από τη νεοκλασική αναβίωση που τόλμισε να συγκριθεί μαζί τους, έχουμε υποστηρίξει τη ριζοσπαστική νεωτερικότητα όλων αυτών των χρόνων.

Τα νεοκλασικά κτήρια της Αθήνας ήταν κορυφαία εκδήλωση της ευρωπαϊκής πρωτοπορίας και έφεραν την υπογραφή σπουδαίων αρχιτεκτόνων. Στο πέρασμα του χρόνου διασταυρώθηκαν με τα άλλα ιστορικά ιδιώματα της εποχής και χάρη στην ιδανική συνάντησή της οικουμενικής ιδέας που εκπροσωπούσαν με τα αυθεντικά της πρότυπα, που υπήρχαν μόνο στην Αθήνα, έγιναν κτήρια της νέας συλλογικής μνήμης. Τα σημάδια τους μπόκαν στη γλώσσα της καθημερινής και της ανώνυμης αρχιτεκτονικής.

Ο 19ος αιώνας τελείωσε αργά στην Ευρώπη, όπως υποστήριζε ο Hobsbawm, και στην Ελλάδα ακόμα αργότερα. Μετά από δέκα χρόνια πολέμου και τη συντριβή της Μεγάλης Ιδέας στη μικρασιατική καταστροφή, τα μάτια στράφηκαν στην ευρωπαϊκή πρωτοπορία. Έκρινε τη δύσκολη εποχή, η νεωτερικότητα των ιδεών και των αρχών αντάνακλασε μια συνολική προσπάθεια για να γίνει η αρχιτεκτονική φορέας μιας κοινωνικής, κατασκευαστικής και αισθητικής σύγκλισης, στην προοπτική ενός καλύτερου περιβάλλοντος για το μέλλον του ανθρώπου. Η αρχιτεκτονική ονομάστηκε *μοντέρνα*, σε μια κοινωνία που άλλαζε γρήγορα και επιζητούσε νέο τρόπο ζωής, μακριά από το παρελθόν.

Ο αέρας του εκμεταλλευτικού φύσηξε και στην Ελλάδα. Αναζητήθηκε αισιόδοξα μια νέα κατεύθυνση, που γρήγορα εκφράστηκε παντού με το λεξιλόγιο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Στην Αθήνα, που ήταν ακόμα μια σχετικά μικρή πόλη, άρχισαν να χτίζονται μοντέρνες πολυκατοικίες, που υπόσκαφαν τη μιτροπολιτική ευτυχία ενός καλύτερου μέλλοντος. Παλύ περισσότερο όμως από την ιδιωτική πρωτοβουλία, ο εκμεταλλευτισμός αποτέλεσε την κυρίαρχη ιδεολογία της πολιτικής εξουσίας, που εκφράστηκε, μετά το 1928, με τη μαζική οικοδόμηση σχολείων, θεραπευτηρίων και άλλων εγκαταστάσεων κοινωνικής ωφέλειας.

Το νέο πνεύμα του μεσοπολέμου έγινε μοντέρνο κτήριο και άγγιξε κάθε γωνιά της πόλης. Κυρίαρχισαν οι απλές μορφές, τα νέα οικοδομικά υλικά, το πνεύμα της οικονομίας και του ορθολογισμού. Οι διακοσμητικές μορφές της αρ ντεκό, τα μαθήματα του μπάουχαους και ο παριζιάνικος κυβισμός συνδυάστηκαν με γερμανική αυστηρότητα και βιεννέζικη κομψότητα. Οι περισσότεροι αρχιτέκτονες είχαν άλλωστε σπουδάσει στην Ευρώπη, αφού η πρώτη Σχολή Αρχιτεκτόνων ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1917, και είχαν κρατήσει διύλους επικοινωνίας με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία. Πολλά από τα κτήριά τους προκάλεσαν το ενδιαφέρον ευρωπαϊκών αρχιτεκτόνων και δημοσιεύθηκαν στα διεθνή περιοδικά. Ταυτόχρονα, οι απλές μορφές τους έγιναν κτήρια της συλλογικής συνείδησης, όπως είχε συμβεί τον περασμένο αιώνα με τα νεοκλασικά, και αποτυπώθηκαν εξίσου στη γλώσσα της καθημερινής και της ανώνυμης αρχιτεκτονικής, στις γειτονιές και τα προάστια της Αθήνας.

Ένα ολόκληρο δίκτυο μοντέρνων σχολείων, που γνώρισε τη διεθνή αναγνώριση από τη δεκαετία του '30, είναι διάσπαρτο σε όλη την Αθήνα, ξεκινώντας από το κέντρο της πόλης. Το δημοτικό σχολείο του

Πάτροκλου Καραντινού, στην οδό Καλλιθέρας, έγινε διάσημο χάρη σε μια φωτογραφία που το αναδείκνυε με φόντο την Ακρόπολη, κάτω από τον Παρθενώνα, σ' έναν ταλπηρό διάλογο του πιο μοντέρνου ορθολογισμού με το αποκορύφωμα της ελληνικής ιστορίας. Το σχολείο του Δημήτρη Γκιώνη στο Λυκαβηττό, του Νικόλαου Μπισσάκη στην οδό Κωλέττη, του Κυριακούλη Παναγιωτάκου στη Λυσίων και Μιχαήλ Βόδα είναι λίγα από τα πολλά παραδείγματα μιας δημόσιας μοντέρνας αρχιτεκτονικής, που αποτύπωσε το νέο πνεύμα σε πολλές γενιές μαθητών. Τα περισσότερα λειτουργούν ακόμα και διατηρούν την αρχική μορφή τους, ταλαιπωρημένη από το χρόνο και από τους ανθρώπους. Κάποια έχουν μεταμορφωθεί για να εξυπηρετήσουν ιδεολογίες και ανάγκες μεταγενέστερων εποχών, όπως το συγκρότημα του Κωνσταντίνου Δήμου στη Σπυριδωνος Μερκούρη, στο Παγκράτι, που απέκτησε όροφο και κεραμοσκεπή. Άλλα κατεδαφίστηκαν για ν' αφήσουν το χώρο τους σε νέες ανάγκες, όπως του Μπισσάκη στους Αμπελοκήπους. Η αναλυτική καταγραφή τους και η επιλεκτική προστασία τους είναι μια οφειλή στην πολιτισμική κληρονομιά του 20ού αιώνα.

Η μοντέρνα πολυκατοικία του μεσοπολέμου γνώρισε μια εκρηκτική αρχιτεκτονική και τυπολογική ανάπτυξη, κυρίως στο κέντρο της Αθήνας, καταλαμβάνοντας ολόκληρους δρόμους και πρωτεύουσα θέση στη συλλογική συνείδηση των κατοίκων της, και αργότερα στη σκέψη όσων ασχολήθηκαν σοβαρά με την ελληνική αρχιτεκτονική του 20ού αιώνα. Το πολυώροφο κτήριο, ως φορέας της οριζόντιας ιδιοκτησίας μετά το 1929, είναι ταυτόχρονα ο φορέας του νέου τρόπου ζωής και της ελληνικής πρωτοπορίας, που εκφράστηκε από τη γενιά του '30 λογοτεχνικά, πολιτικά και αισθητικά. Ντυμένη μ' ένα «κτώνα» κτενισμένου ακυροδέματος που ονομάστηκε εύστοχα «τεχνητή πέτρα» – από το γαλλικό *artificial* – και εξασφάλιζε αντοχή στο χρόνο και ωριμότητα, η πολυκατοικία του μεσοπολέμου έχει αναδειχθεί σε στοιχείο πολιτισμικής ταυτότητας για τον σύγχρονο αστικό χώρο.

Υπάρχουν πολυκατοικίες που ξεχωρίζουν για τη νεωτερική αρχιτεκτονική τους και τη διαχρονική αναγνώριση, όπως η μπλε πολυκατοικία του Κυριακούλη Παναγιωτάκου στα Εξάρχεια, η πολυκατοικία του Πολύβιου Μικελίδη και του Θουκυδίδη Βαλεντή στη γωνία των οδών Ζαΐρη και Στουρνάρη, η πολυκατοικία του Βασιλείου Δούρα στη γωνία Ναβαρίνου και Μαυρομικαλή. Αλλά υπάρχουν πολύ περισσότερες που οδηγούν την προσοχή μας, τη μελέτη και την προστασία: οι πολυκατοικίες του Νικόλαου Νικολαΐδη, του Ορέστη Μάλτου, του Κυριάκου Μήρη, του Κιτσίκη, του Σταματάδη, του Βουρέκα, του Κουτσαούρη, του Μάρθα, του Γεωργακάπουλου και άλλων, λιγότερο γνωστών, αρχιτεκτόνων. Πολλές από αυτές δεν έχουν ακόμα «όνομα» στη βιβλιογραφία μας, αλλά έχουν μια ισχυρή παρουσία στην πόλη και μια αναγνωρισιμότητα που τη σφραγίζει. Κάποιες έχουν υποφέρει από τη μικρή συντήρηση, αλλά έχουν αντέξει εντυπωσιακά στο χρόνο, χάρη στην εξαιρετική ποιότητα του αρτιφισιέλ τους: και άλλες έχουν ταλαιπωρηθεί από τις καταστροφικές συνέπειες του προγράμματος «Πρόσωση» του Δήμου Αθηναίων με άσκοπο και ακατάλληλο σπινχωματισμό.

Υπάρχουν δρόμοι, στα Εξάρχεια ή το Κολωνάκι, στους οποίους συναντάμε τις μοντέρνες πολυκατοικίες στη σειρά, άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο γνωστές, με γοητευτικές εισόδους και χαρακτηριστικές λεπτομέρειες, από σίδερο ή ξύλο, μάρμαρο και γυαλί, που δύσκολα μπορούν να κατασκευάσουν οι σημερινοί τεχνίτες. Τα ίδια τα υλικά αποηνούν διάρκεια και ευγένεια, στοιχεία αναγκατάστατα και μαγευτικά, που δεν θα ήθελε κανείς να τα δει να χάνονται, παρόλο που, συχνά, ιδίως το εσωτερικό και

αι προσόψεις των κατοικημάτων ανακαίνιζονται με μια επίπλωση και εφήμερη νεωτερικότητα που σβήνει το χρόνο και υποβαθμίζει την ποιότητα.

Σε αντίθεση με τις πολυκατοικίες, τα μοντέρνα σπίτια είναι λίγα στις κεντρικές συνοικίες της Αθήνας, στις οποίες η δόμηση ήταν πυκνή ήδη από το μεσοπόλεμο. Πολλά από τα σπίτια αυτά γκρεμίστηκαν μεσοπολεμικά, μαζί με τα γειτονικά νεοκλασικά, για να χτιστούν οι πολυκατοικίες της νεότερης εποχής, στις δεκαετίες του '50, '60 και '70. Σε άλλες γειτονιές ωστόσο, και σε δρόμους όπου η δόμηση είναι χαμηλή, τα μοντέρνα σπίτια του μεσοπολέμου έχουν επιβιώσει και συχνά αποδίδουν μια ζεστή ατμόσφαιρα συνέχειας στο χώρο. Στα Πατήσια, την Κυμέλη, πίσω από την πλατεία Αμερικής, κάτω από τον Φιλοθέηπου, αναγνωρίζονται από τα στρογγυλά παράθυρα με τις λιτές σιδερέιες, τις κυβιστικές επιφάνειες, τους δυναμικούς προβόλους και τα οριζόντια δώματα. Τα περισσότερα απ' αυτά δεν έχουν καταγραφισμένη υπογραφή, αλλά είναι σχεδόν μια ανώνυμη μοντέρνα αρχιτεκτονική, παρόλο που ανάμεσά τους κρύβονται λαμπρά παραδείγματα και υπογραφές όπως του Βουρέκα, του Παναγιώτακου και άλλων. Τα μοντέρνα σπίτια, τα οποία κατοικούνται συχνά από ηλικιωμένους που γεννήθηκαν απ' αυτά και τα οποία σπανίως προστατεύονται, είναι ευκολότερο ν' αλλοιωθούν ή να γκρεμιστούν απ' ό,τι οι πολυκατοικίες, άρα κινδυνεύουν περισσότερο. Τα κτήρια γραφικών και τα καταστήματα είναι λίγα, και αυτά έχουν υποστεί πολλές μετατροπές για ν' ανταποκριθούν στις ανάγκες των λειτουργιών τους. Σε σπάνιες περιπτώσεις, όπως το κατάστημα του Αλεξανδράκη στην οδό Ερμού, που σχεδίασε ο Στάμος Παπαδόκης, η εξωτερική αλλοίωση αντιστοιχίζεται στο εσωτερικό, όπου σώζονται πρωτότυπα έπιπλα και διαμορφώσεις του αρχιτέκτονα. Ψύχονται επίσης κτήρια ειδικής λειτουργίας, όπως το κινηματοθέατρο REX του Βασίλη Κασσάνδρα και του Λευκίδα Μπόνη, στην Πανεπιστημίου, με τις επάλληλες αίθουσες θεαμάτων, και εργαστήρια, όπως του Δαυιδέρη στα Θυμαράκια, αλλά και του Παπασιράτου στον Πειραιά, με την υπογραφή του Περικλή Παροικιάουλου. Το κτήριο του Παπασιράτου αποτέλεσε μάλιστα ένα πρότυπο παράδειγμα μοντέρνας οικοδόμησης στη διάλεξη που έδωσε ο Le Corbusier στην Αθήνα, τον Αύγουστο του 1933, στην αυλή του Πολυτεχνείου. Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε τις προσφυγικές πολυκατοικίες, που ανταποκρίθηκαν ιδανικά στις κοινωνικές ανάγκες της εποχής, εφαρμόζοντας τυπολογίες της ελάχιστης κατοικίας, με αισθητική απλότητα και κατασκευαστικό ορθολογισμό.

Εκχωριστό είναι, τέλος, το ενδιαφέρον των κτηρίων υγείας, δηλαδή των θεραπευτηρίων και ιδίως των σανατορίων, καθώς και των κτηρίων κοινωνικής πρόνοιας. Και απ' αυτή την περίπτωση είναι φανερό η μοντέρνα πρόθεση του δημόσιου ενδιαφέροντος, που συνεχίζεται αδιάλειπτα την περίοδο του Μεταξά. Τα κτήρια της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Εμμανουήλ Κριεζή, ήταν μια παραδειγματική και σχετικά πρώιμη μοντέρνα αρχιτεκτονική, αλλά έχει υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις. Σε καλή κατάσταση σώζονται, με δεδομένη τη διοική προσαρμογή στη λειτουργία και τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό, τα περισσότερα κτήρια του σανατορίου Σωτηρίας, που τώρα πια είναι νοσοκομείο. Τα τέσσερα κτήρια του Γιάννη Δεσποτόπουλου, του Κώστα Κισίκη, του Παναγιώτη Μεταξά και κυρίως του Περικλή Γεωργακόπουλου αποτελούν ένα σύνολο με διεθνή αναγνώριση για την εξαιρετική εφαρμογή των αρχών της μοντέρνας αρχιτεκτονικής σε μια περίοδο «επιστροφής στην τάξη». Είναι κυρίως αμφιβολία αναγκαία η προστασία τους και η ανάδειξή τους, με τη ζωντανή της σημερινής λειτουργίας τους, που εξελίσσει την αρχική. Ανάλογη είναι η περίπτωση του Σισμανόγλειου νοσοκομείου, στα Μελισσια, και των κτηρίων

του ΠΙΚΠΑ, τα περισσότερα από τα οποία σχεδίασε ο Γιάννης Τζελέπης. Το σημαντικότερο απ' αυτά σώζεται στην Πεντέλη, και ένα από τα πιο απλά και σεμνά στην οδό Καράλου, στο κέντρο της Αθήνας.

Η μοντέρνα αρχιτεκτονική του αθηναϊκού μεσοπολέμου δεν είναι ένα στυλιστικό ιδίωμα της εποχής και ένα μικρό κεφάλαιο στην αρχιτεκτονική της πόλης. Είναι μια από τις σημαντικότερες εποχές της. Στα μοντέρνα της κτήρια αποτυπώνεται η ευτυχής συνάντηση των κρίσιμων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών με την πνευματική και πολιτιστική ανάταση που εξέφρασαν τα ιδανικά της γενιάς του '30. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική της Αθήνας είναι επιπλέον μια πολύ σημαντική συμβολή στη διεθνή αρχιτεκτονική, επειδή μπόρεσε να σκώσει το βάρος του διαλόγου με τις ευρωπαϊκές πρωτοπορίες και να εκφραστεί δυναμικά και ανεξάρτητα, με συνείδηση και επίγνωση του ρόλου της. Η ακτινοβολία αυτή αναγνωρίστηκε ήδη τότε, στον διεθνή τύπο, αλλά αναγνωρίζεται εκ νέου στη δική μας εποχή, που επανεξετάζει την ιστορία του 20ού αιώνα από ευρύτερη οπτική γωνία.

Από την ίδια τη φύση της, η μοντέρνα αρχιτεκτονική είναι μορφολογικά απλή, λειτουργική και ορθολογικά χωσμένη. Η εξάπλωσή της σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα και ανάγκες, με διαφορετικές ή δυσανάλογες επιδιώξεις, επιτρέπει να συναντάμε στη σύγχρονη Αθήνα μοντέρνα κτήρια κάθε τυπολογίας και επεξεργασίας, που δεν έχουν όλα την ίδια αρχιτεκτονική αξία ούτε έχουν συντηρηθεί ανάλογα, αλλά συγκροτούν το σκωμμα μιας πολύ σημαντικής και ακόμα ζωντανής παράδοσης. Για πολλά από αυτά, έχουμε ικανή πληροφορία και γνώση, αλλά είναι πολύ περισσότερα εκείνα που λανθάνουν. Η καταγραφή και η τεκμηρίωσή τους είναι συνεπώς μια προϋπόθεση αυτογνωσίας. Στην κατεύθυνση αυτή έχουν ήδη γίνει τα πρώτα μεγάλα βήματα, αλλά χρειάζεται να γίνουν ακόμα περισσότερα για να οδηγήσουν τελικά στην απαραίτητη ερευνητική εμβόθυνση.

Παράλληλα όμως επιβάλλεται να διευρυνθεί ο ορίζοντας της προστασίας της αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα, για να περιληφθεί η μοντέρνα αρχιτεκτονική και να γίνει περισσότερο ευέλικτο το καθεστώς της προστασίας αυτής, επιτρέποντας τη ζωντανή συνέχεια του μοντέρνου. Στην κατεύθυνση αυτή θα συνέβαλε η μείωση της ηλικίας των κτηρίων από εκατό χρόνια σε πενήντα, όπως και στις περισσότερες ευρωπαϊκές πόλεις. Ο περιορισμός αυτός θα επιβραδύνει το ρυθμό ανανέωσης του οικοδομικού πλούτου στις κεντρικότερες γειτονιές, που είναι οι πιο παλιές, και θα περιορίσει ταυτόχρονα τις ανεξέλεγκτες μετασκευές κτηρίων για την προσαρμογή τους στις εφήμερες ανάγκες της αγοράς. Στην ίδια κατεύθυνση θα πρέπει να εξελιχθεί και στην Ελλάδα η τεκνογνωσία της συντήρησης των κτηρίων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, όπως επιβάλλει ο τρόπος κατασκευής τους.

Η μοντέρνα αρχιτεκτονική του μεσοπολέμου στην Αθήνα, όπως και αλλού, δεν είναι μόνο μια αξιολογημένη αρχιτεκτονική του παρελθόντος που πρέπει να καταγραφεί για να μελετηθεί και να προστατευθεί. Σε αντίθεση με το νεοκλασικισμό, που σηματοδοτεί ένα τέλος εποχής, δηλαδή μια αρχιτεκτονική και μια οικοδομική παράδοση που ανήκουν στην Ιστορία, η μοντέρνα αρχιτεκτονική είναι η πραγματική αφετηρία του κόσμου στον οποίο ζούμε, και των τρόπων με τους οποίους κατοικούμε και κατασκευάζουμε τα σπίτια μας. Είναι μια παράδοση ζωντανή και αποτελεί ένα διαρκές μάθημα για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική. Για όλους αυτούς τους λόγους βρίσκεται δικαίως ακόμα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος.

Ο Παναγιώτης Τουρνικώτης είναι καθηγητής στη Σχολή Αρχιτεκτόνων, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

© ΚΚ

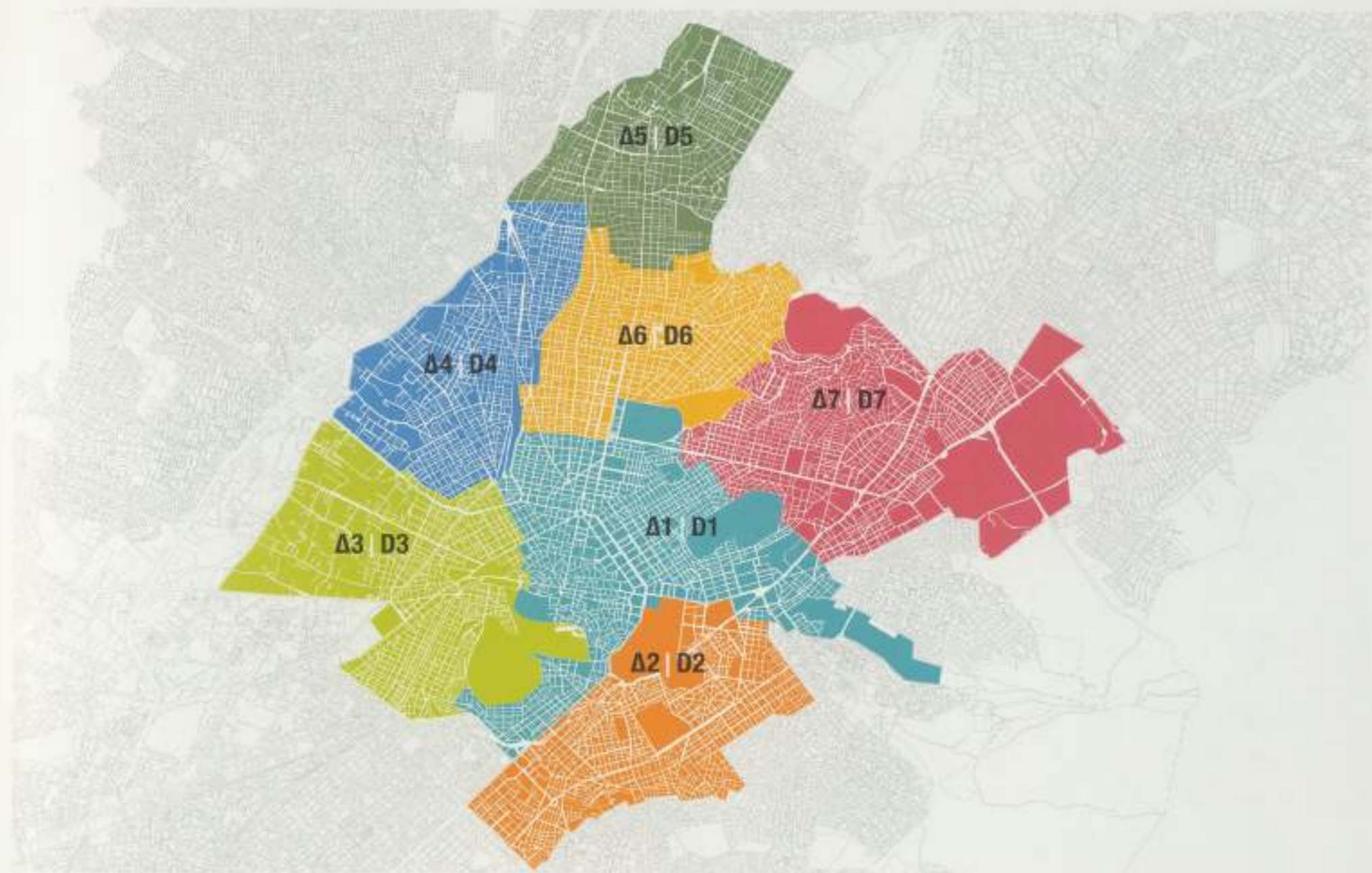
© R

© R

© R

1. 3ης Σεπτεμβρίου 24
3 September 24
2. 3ης Σεπτεμβρίου 38 & Σκουπιάς 57
3 September 38 & Skoupias 57
3. 3ης Σεπτεμβρίου 53
3 September 53
4. 3ης Σεπτεμβρίου 58
3 September 58
5. 3ης Σεπτεμβρίου 74
3 September 74
6. Ακαδημίας 64
Akadimias 64
7. Αθήνας 10
Athens 10
8. Αθήνας 12
Athens 12
9. Αγ. Ανδρέου 1 & Αδριανού
Ag. Andreas 1 & Adrianou
10. Αγ. Θεοδώρου 3
Ag. Theodoros 3
11. Αγ. Μάρκου 28
Ag. Markou 28
12. Αγ. Νικολάου 6
Ag. Nikolaou 6
13. Αγ. Παύλου 11
Ag. Pavlou 11
14. Αγ. Φιλθέης 17
Ag. Filotheis 17
15. Αγίου Κωνσταντίνου 9 & Καραϊσκάκη 13
Agathionos 9 & Karaiskaki 13
16. Αγγ. Χατζημιχαήλ 7 & Γεωργίου
Agg. Chatzimichali 7 & Georgiou
17. Αγγ. Χατζημιχαήλ 8
Agg. Chatzimichali 8
18. Αγγ. Χατζημιχαήλ 10
Agg. Chatzimichali 10
19. Αδριανού 68
Adrianou 68
20. Αθ. Δίσκου 8 & Μαρτί 16
Ath. Diskou 8 & Marti 16
21. Αθ. Δίσκου 11 & Μαρτί 14
Ath. Diskou 11 & Marti 14
22. Αθ. Δίσκου 13 & Μαρτί 15
Ath. Diskou 13 & Marti 15
23. Αθ. Δίσκου 15
Ath. Diskou 15
24. Αθ. Δίσκου 16
Ath. Diskou 16
25. Αθηνών 102
Athinas 102

26. Αβινός 9 & Αγ. Εφραίμ 43
Athens 9 & Ag. Efrim 43
27. Αργυρίου 10
Eginitou 10
28. Αδίου 29
Eolou 29
29. Αδίου 31
Eolou 31
30. Ακαδημίας 56 & Ερμού 55
Eschilou 56 & Ermiou 55
31. Ακαδημίας 5
Akadimias 5
32. Ακαδημίας 17 & Βουκουρεστίου
Akadimias 17 & Voukourastiou
33. Ακαδημίας 25
Akadimias 25
34. Ακαδημίας 31 & Αμερικής
Akadimias 31 & Amerikis
35. Ακαδημίας 33
Akadimias 33
36. Ακαδημίας 37 & Ομήρου
Akadimias 37 & Omirou
37. Ακαδημίας 60 & Μαρμαράκη 2
Akadimias 60 & Marmaraki 2
38. Ακαδημίας 62 & Μαρμαράκη
Akadimias 62 & Marmaraki
39. Αλεξ. Σούτση 11
Alex. Soutsou 11
40. Αλεξ. Σούτση 15 & Δημοκρίτου 3
Alex. Soutsou 15 & Dimokritou 3
41. Αλεξ. Σούτση 16 & Δημοκρίτου 5
Alex. Soutsou 16 & Dimokritou 5
42. Αλεξ. Σούτση 22
Alex. Soutsou 22
43. Ακαμηνών 15
Akamenon 15
44. Ακινιάδου 6 & Μακεδονίας 37
Akiniadou 6 & Makedonias 37
45. Ακινιάδου 14
Akiniadou 14
46. Ακμάτου 6 & Πρωίας 93
Akmatou 6 & Prathias 93
47. Ακματός 10 & Σολίν 11
Akmatos 10 & Solini 11
48. Άλως 12
Alas 12
49. Αποκίς 20 & Λουκιανού 20
Apoakis 20 & Loukianou 20
50. Αποκίς 23
Apoakis 23

51. Αλωπεκής 49
Aloupekis 49
52. Ανωσταρίου Ζήνη 2 & Το, Κορηόπου
Anastasiou Zinni 2 & T. Karatasou
53. Ανδρούσου 4
Androussou 4
54. Ανδρούσου 5 & Ν. Μπότσαρη
Androussou 5 & N. Mpotari
55. Ανεξαρτησίας 13 & Ευκλείδους 4
Anexartisiass 13 & Eukleias 4
56. Αντιμάχου 5
Antimachou 5
57. Αργεΐου 14 & Αντιμάχου
Argiifou 14 & Antimachou
58. Απόλλωνος 9 & Βουλής 32
Apollonos 9 & Voulis 32
59. Απόλλωνος 25
Apollonos 25
60. Απόλλωνος 30 & Αγ. Φιλολέως
Apollonos 30 & Ag. Filotheis
61. Αραχώβης 39
Arachovis 39
62. Αριστοτέλους 31
Aristippou 31
63. Αριστοτέλους 62
Aristotelous 62
64. Αριστοτέλους 64
Aristotelous 64
65. Αρμένι Βράτσα 7
Armeni Vraffa 7
66. Ασκληπείου Φωτιά 42 & Ψαλίδας
Asimaki Fotia 42 & Psallida
67. Ασκληπείου 16 & Ναυαρίνου 8
Asklepiou 16 & Navarinnou 8
68. Ασκληπείου 17
Asklepiou 17
69. Ασκληπείου 19
Asklepiou 19
70. Ασκληπείου 21
Asklepiou 21
71. Ασκληπείου 35
Asklepiou 35
72. Ασκληπείου 55 & Αραχώβης 2
Asklepiou 55 & Arachovis 2
73. Ασκληπείου 93 & Σπολένσκυ 1
Asklepiou 93 & Smolenski 1
74. Ασκληπείου 95 & Σπολένσκυ 2
Asklepiou 95 & Smolenski 2
75. Αχαΐας 6
Achais 6

76. Αχαρνών 32
Acharnon 32
77. Β. Ουγκά 25
V. Dugo 25
78. Β. Ουγκά 36 & Ψαρών 17
V. Dugo 36 & Psaron 17
79. Β. Ουγκά 49
V. Dugo 49
80. Βολαγρίου 8
Volagritou 8
81. Βολαγρίου 15
Volagritou 15
82. Βαλτσίου 4 & Ασκληρίου 32
Valtsiou 4 & Asklepeou
83. Βαλτσίου 51
Valtsiou 51
84. Βοσ. Βουλγαροκτόνου 19 & Αρκάδης
Vas. Voulgaroktonou 19 & Arkades
85. Βοσ. Βουλγαροκτόνου 65 & Χρυσοκωπέ 8
Vas. Voulgaroktonou 65 & Chrysokopa 8
86. Βοσ. Βουλγαροκτόνου 84
Vas. Voulgaroktonou 84
87. Βοσ. Ηρακλείου 8 & Μπουμπουλίνας 1
Vas. Irakleou 8 & Mavrammatou 1
88. Βοσ. Ηρακλείου 24 & Μπουμπουλίνας
Vas. Irakleou 24 & Mavrammatou
89. Βασιλική 2 & Αμύνος & Πλ. Αγ. Εφύης
Vasilika 2 & Limpona & Pl. Ag. Efiis
90. Βασιλική 6 & Αμύνος 3
Vasilika 6 & Limpona 3
91. Βλατάζι 9
Vlatazi 9
92. Βέικου 40
Veikou 40
93. Βέικου 53
Veikou 53
94. Βέικου 54 & Ν. Μπότσαρη 6
Veikou 54 & N. Mpotari 6
95. Βέικου 58 & Τ. Μπότσαρη 9
Veikou 58 & T. Mpotari 9
96. Βερανζέρου 27
Veranzereu 27
97. Βερανζέρου 29 & Σικελίας
Veranzereu 29 & Sikelias
98. Βερανζέρου 43
Veranzereu 43
99. Βίλντα 7 & Κουκουνδούρου
Vilaga 7 & Koukoundourou
100. Βροσολιανός 3-5
Vrosoliannos 3-5

101. Βιοαπλώνας 10
Vissaniou 10
102. Βουκουρεστίου 13
Voukourestiou 13
103. Βουκουρεστίου 19 & Βολαφίου
Voukourestiou 19 & Volafiou
104. Βουκουρεστίου 23 & Ακτ. Σούρου
Voukourestiou 23 & Ak. Sourou
105. Βουκουρεστίου 32 & Ακτ. Ερμού
Voukourestiou 32 & Ak. Ermou 10
106. Βουκουρεστίου 40 & Ρύμα 10
Voukourestiou 40 & Ryma 10
107. Βουλής 5
Vouli 5
108. Βουλής 21
Vouli 21
109. Βουλής 29
Vouli 29
110. Βουλής 43
Vouli 43
111. Βέρωνος 9
Vironos 9
112. Γαλινού 68
Galinou 68
113. Γαβρίλου 6 & Θεμιστοκλέους
Gavrilou 6 & Themistokleous
114. Γαργάσκου 4 & Φανερίνης
Gargaskou 4 & Faneritis
115. Γεωργίου Καλοκατρίων 23 & Μπερδέου 50
Georgiou Kalokatrion 23 & Mberdeou 50
116. Γερανίου 33
Geraniou 33
117. Γερανίου 35 & Ζήνωνος 5
Geraniou 35 & Zinonos 5
118. Γεωργ. Ομήριου 2 & Βέικου 105
G. Omeriou 2 & Veiku 105
119. Γκούρα 11 & Μ. Μήτροπου 23
Gkoura 11 & M. Mprotu 23
120. Γλαβόνας 1 & Ραλλίου/28ης Οκτωβρίου
Glavonas 1 & Ralliu/28 Oktovriou
121. Γυμνασίου 2 & Παθ. Γκόλη 29
Gymnasiu 2 & Pav. Gkali 29
122. Γουέστερ 4
Westster 4
123. Γουέστερ 6
Westster 6
124. Διδάσκου 7 & Περικλέους
Didaskou 7 & Perikleou
125. Διονύς 2 & Μουρικού 4
Dionys 2 & Mavrikou 4

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

126. Δορυμηνή 20 & Πατρ. Σεργίου
Dafnomili 20 & Patr. Sergiou

127. Διοκράτους 17
Diochratus 17

128. Διοκράτους 63 & Αριστοδήμου 6
Diochratus 63 & Aristodimou 6

129. Διοκράτους 67
Diochratus 67

130. Διοκράτους 69 & Ηρακλίου 1
Diochratus 69 & Irakliou 1

131. Διοκράτους 83
Diochratus 83

132. Διοκράτους 91 & Παναθήμια 1 & Δημοκάρους
Diochratus 91 & Panadima 1 & Dimocharous

133. Δερβενίων 33
Derbenion 33

134. Δερβενίων 58
Derbenion 58

135. Δημάκη 5 & Χέρωνος
Dimaki 5 & Chersonos

136. Δημάκη 7
Dimaki 7

137. Δημητράκοπουλου 15
Dimitrakopoulou 15

138. Δημητράκοπουλου 31
Dimitrakopoulou 31

139. Δημοκρίτου 1 & Ακαδημίας 24
Dimokritou 1 & Akadimias 24

140. Δημοκρίτου 3 & Αλεξ. Σούτσου
Dimokritou 3 & Alex. Soutsou

141. Δημοκρίτου 19
Dimokritou 19

142. Δημοκάρους 5
Dimocharous 5

143. Δημοκάρους 27 & Παναθήμια
Dimocharous 27 & Panadima

144. Δημοκάρους 43 & Καραχρήστου
Dimocharous 43 & Karachristou

145. Διδότου 17 (photo) & Γρίβων 8
Didotu 17 (photo) & Griveon 8

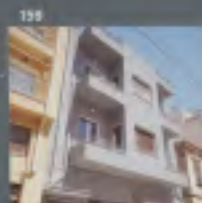
146. Διογένη 7 & Μινιακλέους
Diogenous 7 & Miniakleous

147. Δοντά 1 & Φαλήρου 15
Donta 1 & Faliru 15

148. Δοντά 3
Donta 3

149. Δράκου 27
Drakou 27

150. Εμμ. Μπενάκη 23
Emm. Mpenaki 23

151. Ερμ. Μηνόκη 36 & Ζολόγγου 16
Emm. Mpenaki 36 & Zologgou 16
152. Ερμ. Μηνόκη 44 & Σόλωνος 120 & Σουλίου
Emm. Mpenaki 44 & Solonos 120 & Souliou
153. Ερμ. Μηνόκη 55 & Τζαβέλλα 22
Emm. Mpenaki 55 & Tzavella 22
154. Ερμ. Μηνόκη 84
Emm. Mpenaki 84
155. Ερμ. Μηνόκη 91 & Ερεσσού 56
Emm. Mpenaki 91 & Eressou 56
156. Ερμ. Μηνόκη 110 & Μεθώνος
Emm. Mpenaki 110 & Methonis
157. Ερμ. Μηνόκη 128 & Σμολένσκι 27
Emm. Mpenaki 128 & Smolenski 27
158. Ερικούρου 9 & Ευμορφιστού 7
Ερικούρου 9 & Evmorfistou 7
159. Ερικούρου 16
Ερικούρου 16
160. Ερεσσού 12
Ερεσσού 12
161. Ερεσσού 27
Ερεσσού 27
162. Ερμού 44 & Ευαγγελιστής 8
Ερμού 44 & Evangelistrias 8
163. Ερμού 72
Ερμού 72
164. Ευαγγελιστής 9
Evangelistrias 9
165. Ευριπίδου 44
Ευριπίδου 44
166. Ευριπίδου 46
Ευριπίδου 46
167. Ευριπίδου 80
Ευριπίδου 80
168. Ευριπίδου 82
Ευριπίδου 82
169. Ευφρονίου 11
Εφφρονίου 11
170. Ευφρονίου 31
Εφφρονίου 31
171. Ευφρονίου 75
Εφφρονίου 75
172. Ζαλοκώστα 7
Zalokosta 7
173. Ζ. Πηγής 6
Ζ. Pigs 6
174. Ζ. Πηγής 33 & Α. Μεταξά 1
Ζ. Pigs 33 & A. Metaxa 1
175. Ζ. Πηγής 37
Ζ. Pigs 37

176

177

178

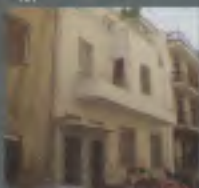
179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

176. Ζ. Πηγής 42 & Βαλκτωρίου 34

Ζ. Πηγής 42 & Βαλκτωρίου 34

177. Ζ. Πηγής 48 & Αρακάβης 32

Ζ. Πηγής 48 & Αρακάβης 32

178. Ζ. Πηγής 52 & Δερβενίων

Ζ. Πηγής 52 & Δερβενίων

179. Ζ. Πηγής 62 & Ερμού 30

Ζ. Πηγής 62 & Ερμού 30

180. Ζ. Πηγής 96

Ζ. Πηγής 96

181. Ζ. Πηγής 120

Ζ. Πηγής 120

182. Ζαΐμη 52 & Μετσόβου 29

Ζαΐμη 52 & Μετσόβου 29

183. Ζαΐμη 54

Ζαΐμη 54

184. Ζαΐμη 56

Ζαΐμη 56

185. Ζαλόγγου 1

Ζαλόγγου 1

186. Ζαλόγγου 10

Ζαλόγγου 10

187. Ζήνωνος 36

Ζήνωνος 36

188. Ζωγράφου 1 & Βοναζής 38

Ζωγράφου 1

189. Ζωγράφου 8

Ζωγράφου 8

190. Ηρώου 4

Ηρώου 4

191. Ηρώου 15

Ηρώου 15

192. Ηρώου 65 & Αρακάβης 54

Ηρώου 65 & Αρακάβης 54

193. Ηρακλείου 10 & Σκουφά 14

Ηρακλείου 10 & Σκουφά 14

194. Ηρακλείου 6

Ηρακλείου 6

195. Ηρώδου 4α & Γριβαγιόργου

Ηρώδου 4α & Γριβαγιόργου

196. Ηρώδου 8

Ηρώδου 8

197. Ηρώδου 9

Ηρώδου 9

198. Ηρώδου 11 (παλαιό) & Νεφ. Δούκα 12

Ηρώδου 11 (παλαιό) & Νεφ. Δούκα 12

199. Ηρώδου 25 & Π. Ιωάννη 12

Ηρώδου 25 & Π. Ιωάννη 12

200. Ηρώδου 26 & Χάρητος 2

Ηρώδου 26 & Χάρητος 2

- 201. Θάλου 4
Thalou 4
- 202. Θάλου 6
Thalou 6
- 203. Θερμοκίλους 11
Themistokleous 11
- 204. Θερμοκίλους 13
Themistokleous 13
- 205. Θερμοκίλους 27 & Κλαυδίου 1
Themistokleous 27 & Klavrou 1
- 206. Θερμοκίλους 39 & Καλέμι 23
Themistokleous 39 & Kalami 23
- 207. Θερμοκίλους 53
Themistokleous 53
- 208. Θερμοκίλους 54 & Καλέμι 25
Themistokleous 54 & Kalami 25
- 209. Θερμοκίλους 56
Themistokleous 56
- 210. Θερμοκίλους 79 & Ερμού 68
Themistokleous 79 & Ermou 68
- 211. Θερμοκίλους 80 & Αρακίου 61
Themistokleous 80 & Arachis 61
- 212. Θερμοκίλους 90
Themistokleous 90
- 213. Θερμοκίλους 92
Themistokleous 92
- 214. Θερμοκίλους 94 & Ερμού 61
Themistokleous 94 & Ermou 61
- 215. Θεοδ. Δηληγιάννη 11, 11Α & Β. Ουγώ
Theod. Deligianni 11, 11A & B. Ougou
- 216. Ιεροθέου 11Α
Ierotheou 11A
- 217. Ιουλιανού 8
Ioulivanou 8
- 218. Ιουλιανού 25
Ioulivanou 25
- 219. Ιουστινιανού 4
Ioustinianou 4
- 220. Ιουστινιανού 5 & Πολυτείου 10
Ioustinianou 5 & Politeiou 10
- 221. Ιουστινιανού 16
Ioustinianou 16
- 222. Ιουστινιανού 33 & Μελάου 7
Ioustinianou 33 & Melau 7
- 223. Ιουστινιανού 39
Ioustinianou 39
- 224. Ιπποκράτους 9 - 11
Ippokratous 9 - 11
- 225. Ιπποκράτους 20
Ippokratous 20

226. Ιπποκράτους 26 & Νεοφύτου 6
Ιπποκράτους 28 & Νεοφύτου 6
227. Ιπποκράτους 31
Ιπποκράτους 31
228. Ιπποκράτους 47 & Διδότου 35
Ιπποκράτους 47 & Διδότου 35
229. Ιπποκράτους 92 & Παρ. Εσπέρου 2
Ιπποκράτους 92 & Παρ. Σεργίου 2
230. Ιπποκράτους 156 & Βελισσορίου 1
Ιπποκράτους 156 & Βελισσορίου 1
231. Ιπποκράτους 161 & Βασιλίου 7
Ιπποκράτους 161 & Βασιλίου 7
232. Κ. Ισίδρου 1 & Μερκούρη
Κ. Ισίδρου 1 & Μερκούρη
233. Κ. Παλαιολόγου 3Α
Κ. Παλαιολόγου 3Α
234. Καβούλα 5
Κανάρια 5
235. Καλλιθέρας 42
Καλλιθέρας 42
236. Καλλιθέρας 72
Καλλιθέρας 72
237. Καλλιθέρας 74
Καλλιθέρας 74
238. Καλλιθέρας 82 & Πρωτεύουσας
Καλλιθέρας 82 & Πρωτεύουσας
239. Καλλιθέρας 12 & Κορυθίων 4
Καλλιθέρας 12 & Καραϊσκάκη 4
240. Καλλιθέρας 14
Καλλιθέρας 14
241. Κανάρια 5
Κανάρια 5
242. Κανάρια 12 & Τέκερη 8
Κανάρια 12 & Τέκερη 8
243. Κανάρια 16-18
Κανάρια 16-18
244. Κόνιτσης 5
Κονίτσης 5
245. Κόνιτσης 6 & Καποδιστρίου 14
Κονίτσης 6 & Καποδιστρίου 14
246. Κόνιτσης 8
Κονίτσης 8
247. Καραϊσκάκης 35
Καραϊσκάκης 35
248. Καποδιστρίου 43
Καποδιστρίου 43
249. Καποδιστρίου 46
Καποδιστρίου 46
250. Καραϊσκάκη 23
Καραϊσκάκη 23

- 251. Καραϊσκάκη 31 & Μικρός 2
Karaiskaki 31 & Mikros 2
- 252. Καρνάδου 10
Karnadou 10
- 253. Καρνάδου 48
Karnadou 48
- 254. Καρνάδου 50 & Μαρασλή
Karnadou 50 & Marasli
- 255. Κάρτις 6
Kartis 6
- 256. Κατακουζηνού 12
Katakouzinou 12
- 257. Κεραμεικού 16 & Κολύμπη
Keramiku 16 & Kolypyi
- 258. Κεραμεικός 4
Keramikos 4
- 259. Κιάτος 1 & Ακαδημίας 78Α
Kiatos 1 & Akadimias 78A
- 260. Κολοκοτρώνη 19
Kolokotroni 19
- 261. Κολοκοτρώνη 26 & Χάβρου 1
Kolokotroni 26 & Chavrou 1
- 262. Κολοκοτρώνη 34
Kolokotroni 34
- 263. Κολοκοτρώνη 65 & Βασιλικής 8
Kolokotroni 65 & Vasilikis 8
- 264. Κολωνός 2 & Λεωνίδου 13
Koloni 2 & Leonidou 13
- 265. Κορνάρου 4
Kornarou 4
- 266. Κότσικα 5
Kotsika 5
- 267. Κρανίου 3
Kranou 3
- 268. Κριεζότου 7
Kriezotou 7
- 269. Κυδαθηναίων 16 & Γέρακα
Kydathineon 16 & Geraka
- 270. Κυδαθηναίων 19
Kydathineon 19
- 271. Κυδαθηναίων 20
Kydathineon 20
- 272. Κωλέττη 10
Koletti 10
- 273. Κωλέττη 29
Koletti 29
- 274. Λαζών 3
Lazon 3
- 275. Λαζών 14 & Τ. Καρατάσου 66
Lazon 14 & T. Karatasou 66

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

276. Ασωνίου 2 & Ιόσηνος 27

Leonistou 2 & Iosonos 27

277. Ασ. Τυλίου 22 & Δαρνουλίου

Leont. Sigrou 22 & Darnoulou

278. Ασ. Αμάλιας 42 & Θόλου 9 & Πιπτακού

Leof. Amalias 42 & Tholou 9 & Pittakou

279. Ασ. Αμάλιας 44 & Γκουρά & Πιπτακού

Leof. Amalias 44 & Gkoura & Pittakou

280. Ασ. Αμάλιας 46 & Γκουρά

Leof. Amalias 46 & Gkoura

281. Ασ. Βασ. Σοφίας 51

Leof. Vas. Sofias 51

282. Ασ. Σιγγρού 12

Leof. Sigrou 12

283. Ασ. Σιγγρού 16 & Αθ. Διακού

Leof. Sigrou 16 & Ath. Diakou

284. Ασ. Σιγγρού 37

Leof. Sigrou 37

285. Ασ. Σιγγρού 52

Leof. Sigrou 52

286. Ασκαρίου 7

Leochareus 7

287. Ασκαρίου 11

Leochareus 11

288. Ασκαρίου 12

Leochareus 12

289. Ασκαρίου 14 & Πραξιτέλους 23

Leochareus 14 & Praxitelous 23

290. Αισών 24

Lisson 24

291. Ασκισιανού 15 & Κοπεδάου 69

Laskisianou 15 & Kopedou 69

292. Ασκισιανού 26

Laskisianou 26

293. Ασκισιανού 28 & Π. Ιωαννίν 28

Laskisianou 28 & P. Ioannin 28

294. Ασκισιανού 30 & Π. Ιωαννίν 23

Laskisianou 30 & P. Ioannin 23

295. Αλκαβιττού 5 & Σόλωνος 37

Likavittou 5 & Solonos 37

296. Αλκαβιττού 7 & Σόλωνος

Likavittou 7 & Solonos

297. Αλκαβιττού 11

Likavittou 11

298. Αλκαβιττού 5 & Γαλανού 2

Likavittou 5 & Galanou 2

299. Αλκαβιττού 13

Likavittou 13

300. Μ. Αλεξάνδρου 26 & Ιόσηνος

M. Alexandrou 26 & Iosonos

- 301. Μόγερ 4
Mayer 4
- 302. Μόγερ 10
Mayer 10
- 303. Μόγερ 12
Mayer 12
- 304. Μόγερ 15
Mayer 15
- 305. Μόγερ 28
Mayer 28
- 306. Μαιζωνός 10 & Μόγερ 19
Mezonos 10 & Mayer 19
- 307. Μαιζωνός 12
Mezonos 12
- 308. Μαιζωνός 14
Mezonos 14
- 309. Μακεδονίας 7
Makedonias 7
- 310. Μακεδονίας 33, 33A
Makedonias 33, 33A
- 311. Μακεδονίας 37
Makedonias 37
- 312. Μοκρή 13
Mokri 13
- 313. Μόνης 5
Manis 5
- 314. Μαρασλή 61
Marasli 61
- 315. Μόνης 18
Manis 18
- 316. Μόνης 23 & Στουρνάρι 67A
Manis 23 & Stournari 67A
- 317. Μόνης 40 & Πλ. Ανεξαρτησίας
Manis 40 & Pl. Anexartisis
- 318. Μόνης 50 & Μόγερ 2
Manis 50 & Mayer 2
- 319. Μασσαλίας 9 & Σκουφά 62
Massalias 9 & Skoufa 62
- 320. Μασσαλίας 10 & Σόλωνος 70
Massalias 10 & Solonos 70
- 321. Μασσαλίας 11
Massalias 11
- 322. Μαρτύρου 2
Matrozu 2
- 323. Μουρομματοίων 6
Mavrommateon 6
- 324. Μουρομματοίων 7
Mavrommateon 7
- 325. Μουρομματοίων 27
Mavrommateon 27

- 326. Μουραμπόλη 39
Mavrommaton 39
- 327. Μουραμπόλη 4
Mavromichali 4
- 328. Μουραμπόλη 20
Mavromichali 20
- 329. Μουραμπόλη 21 & Ναυαρίνου
Mavromichali 21 & Navarinou
- 330. Μουραμπόλη 36 & Διδότου 39
Mavromichali 36 & Didotou 39
- 331. Μουραμπόλη 47
Mavromichali 47
- 332. Μουραμπόλη 59 & Δερβενίου 18
Mavromichali 59 & Dervention 18
- 333. Μουραμπόλη 61
Mavromichali 61
- 334. Μουραμπόλη 67 & Ερμού
Mavromichali 67 & Eressou
- 335. Μουραμπόλη 70 & Ερμού 18
Mavromichali 70 & Eressou 18
- 336. Μουραμπόλη 91 & Σμολένσκι
Mavromichali 91 & Smolenski
- 337. Μουραμπόλη 118
Mavromichali 118
- 338. Μουραμπόλη 122 & Αριαντού
Mavromichali 122 & Arrianou
- 339. Μουραμπόλη 141 & Μουρικού 9
Mavromichali 141 & Mavrikia 9
- 340. Μεθώνης 28
Methonis 28
- 341. Μεθώνης 75
Methonis 75
- 342. Μενάνδρου 31
Menandrou 31
- 343. Μεσολογίου 16 & Α. Μεταξά
Mesologgiou 16 & A. Metaxa
- 344. Μεσολογίου 17 & Α. Μεταξά 7
Mesologgiou 17 & A. Metaxa 7
- 345. Μεταξά 19
Metaxou 19
- 346. Μεταξά 21
Metaxou 21
- 347. Μεταξά 23
Metaxou 23
- 348. Μεταξά 25 & Μπουμπουλινά 13
Metaxou 25 & Bouboulinas 13
- 349. Μεταξά 32 & Νούτρου Ντορά
Metaxou 32 & N. Notara
- 350. Μεταξά 33 & Νούτρου Ντορά 50
Metaxou 33 & N. Notara 50

- 381. Μιτροπόλεως 22
Mitropoleos 22
- 382. Μιτροπόλεως 40
Mitropoleos 40
- 383. Μιτροπόλεως 46 & Πετράκη & Φακίνογ
Mitropoleos 46 & Petraki & Fakinos
- 384. Μιτροπόλεως 59
Mitropoleos 59
- 385. Μιτροπόλεως 78 & Αρόλου 22
Mitropoleos 78 & Erolu 22
- 386. Μιτροπόλεως 80 & Αρόλου
Mitropoleos 80 & Erolu
- 387. Μισοκίου 2 & Μεσομύρου 6
Mision 2 & Mesomirou 6
- 388. Μιλιάδου 2
Miliadou 2
- 389. Μιλιάδου 4
Miliadou 4
- 390. Μιλιάδου 9
Miliadou 9
- 391. Μεσομύρου 5
Mesomirou 5
- 392. Μονής Ασκήριου Τσιγκάρη 8
Moni Asteriou Tsigkari 8
- 393. Μουσών 31 & Αρζόγιαν 17
Mouson 31 & Arzoyan 17
- 394. Μπουμπουλίνος 1
Boumpoulinos 1
- 395. Μπουμπουλίνος 4
Boumpoulinos 4
- 396. Μπουμπουλίνος 17 & Ιουλιανού 3
Boumpoulinos 17 & Iulianu 3
- 397. Μπουμπουλίνος 20-22 & Κουντουράκου 2 & Τζόλη 19
Boumpoulinos 20-22 & Kountourakou 2 & Zoli 19
- 398. Μπουμπουλίνος 26
Boumpoulinos 26
- 399. Μπουμπουλίνος 28
Boumpoulinos 28
- 400. Μπουμπουλίνος 34 & Δελιγιάννη 24
Boumpoulinos 34 & Deligianni 24
- 401. Μπουμπουλίνος 38
Boumpoulinos 38
- 402. Ναούρου Νταρέ 25
N. Notara 25
- 403. Νεοφ. Βάμβα 10 & Καρόλη 2
Neof. Vamva 10 & Karali 2
- 404. Νεοφ. Δούκα 11
Neof. Douka 11
- 405. Νεοφ. Μεταξά 2 & Αρζόγιαν 47
Neof. Metaxa 2 & Arzoyan 47

376. Νίκης 11
Nikos 11
377. Νίκης 13
Nikos 13
378. Νίκης 32
Nikos 32
379. Νίκης 38 & Υψηλίδου 1
Nikos 38 & Ipsidou 1
380. Νικητοπού 13 & Αγ. Κωνσταντίνου 34
Nikiforou 13 & Ag. Konstantinou 34
381. Νίκου 8
Nikou 8
382. Νίκου 18
Nikou 18
383. Νεοεγγύος 14 & Ουμνιάδης 9
Neoegeyos 14 & Oumniadis 9
384. Ενεοκράτους 21 & Πλουτάρχου
Xenokratous 21 & Ploutarchou
385. Ενεοκράτους 34 & Μαρσική
Xenokratous 34 & Marsi
386. Ζούλου 3 & Σωκράτους 53
Zoulou 3 & Sokratous 53
387. Ζούλου 22 & Μενάνδρου 60 & Βερωνέζου 47
Zoulou 22 & Menandrou 60 & Veronizerou 47
388. Οικονόμου 16
Oikonoumu 16
389. Οικονόμου 27
Oikonoumu 27
390. Οικονόμου 33
Oikonoumu 33
391. Ομήρου 18
Omirou 18
392. Ομήρου 24
Omirou 24
393. Ομήρου 36
Omirou 36
394. Ομήρου 45
Omirou 45
395. Ομήρου 50
Omirou 50
396. Ομήρου 52
Omirou 52
397. Ομήρου 54
Omirou 54
398. Ομήρου 55
Omirou 55
399. Ομήρου 62
Omirou 62
400. Οδών 15 & Γαλινού 1
Odf 15 & Galinou 1

401. Ορλφ 19 & Φιλοπόπου 2
Dior 19 & Φιλοπόπου 2
402. Π. Αγγελωστοπούλου 6 & Ξάνθου 1
P. Αγγελωστοπούλου 6 & Ξάνθου 1
403. Π. Αγγελωστοπούλου 21 & Ηρακλείου 18
P. Αγγελωστοπούλου 21 & Ηρακλείου 18
404. Π. Αγγελωστοπούλου 40 & Δημητρίου 26
P. Αγγελωστοπούλου 40 & Δημητρίου 26
405. Π. Αγγελωστοπούλου 45 & Δημητρίου 24
P. Αγγελωστοπούλου 45 & Δημητρίου 24
406. Π. Αγγελωστοπούλου 46
P. Αγγελωστοπούλου 46
407. Π. Αγγελωστοπούλου 57
P. Αγγελωστοπούλου 57
408. Π. Ιωακείμ 6
P. Ιωακείμ 6
409. Π. Ιωακείμ 7 & Ηρακλείου
P. Ιωακείμ 7 & Ηρακλείου
410. Π. Ιωακείμ 18
P. Ιωακείμ 18
411. Π. Ιωακείμ 20
P. Ιωακείμ 20
412. Π. Ιωακείμ 22
P. Ιωακείμ 22
413. Π. Ιωακείμ 34
P. Ιωακείμ 34
414. Π. Ιωακείμ 36
P. Ιωακείμ 36
415. Π. Ιωακείμ 42
P. Ιωακείμ 42
416. Π. Ιωακείμ 44
P. Ιωακείμ 44
417. Π. Ιωακείμ 51
P. Ιωακείμ 51
418. Π. Ιωακείμ 52
P. Ιωακείμ 52
419. Π. Ιωακείμ 53
P. Ιωακείμ 53
420. Π. Ιωακείμ 55
P. Ιωακείμ 55
421. Π. Ιωακείμ 63 & Μαρσέλι
P. Ιωακείμ 63 & Μαρσέλι
422. Π. Τσιλδάρη 27
P. Τσιλδάρη 27
423. Παλάδος 9 & Κοδρίκου 6
Pallados 9 & Kodrivos 6
424. Πανδρόπου 5 & Μνησικλέους & Αγγ. Βλάχου 2
Pandrosou 5 & Mnisikleous & Agg. Vlachou 2
425. Παπαδαμαντοπούλου 8 & Αλεξάνδρου 11
Papadamantopoulou 8 & Alexandrou 11

426

427

428

429

430

426. Παπαδισμαντιοπούλου 14 & Γεωργίου Σελίνι 2
Papadiamantopoulou 14 & G. Selini 2

427. Παπαδισμαντιοπούλου 16 & Γ. Σελίνι 1 & Διον. Αργυρίου
Papadiamantopoulou 16 & G. Selini 1 & Dion. Eggitou

428. Παρθενώνος 8 & Τ. Καραϊσίου 15
Parthenonos 8 & T. Karaisiou 15

429. Πατισίων/28ης Οκτωβρίου 31 & Σολωμού 47
Patision/28 Oktovriou 31 & Solomou 47

430. Πατισίων/28ης Οκτωβρίου 32 & Καραϊσίου 28
Patision/28 Oktovriou 32 & Karaisiitou 28

431. Πατισίων/28ης Οκτωβρίου 54 & Μετσόβου
Patision/28 Oktovriou 54 & Metsovou

432. Πατισίων/28ης Οκτωβρίου 56 & Ιουλιανού 27
Patision/28 Oktovriou 56 & Ioulianou 27

433. Παύλου 8-10 & Τόλμυος 142 & Κολίτη 33
Pavlosa 8-10 & Solomou 142 & Koliti 33

434. Πατρ. Φωτίου 1
Patriarchou Fotiou 1

435. Πατρ. Φωτίου 23 & Αρσεν. Σγουρού
Patr. Fotiou 23 & Arsen. Sgourou

436. Περικλέους 23
Perikleous 23

437. Περικλέους 28
Perikleous 28

438. Πετράκη 15
Petraki 15

439. Πινελόνης 1 & Οδυσσεύς 8
Pinelonis 1 & Odusseos 8

440. Πινελόνης 10
Pinelonis 10

441. Πινδόπου 4
Pindarou 4

442. Πινδόπου 24
Pindarou 24

443. Πινδόπου 32 & Διογένης 25
Pindarou 32 & Skouts 25

444. Πλάτωνα Αγ. Ανδρέα 6
Pl. Ag. Andrea 6

445. Πλ. Αγ. Δημητρίου 2
Pl. Ag. Dimitriou 2

446. Πλ. Αργυρίου 1
Pl. Eggitou 1

447. Πλ. Μιτροπόλεως
Pl. Mitropoleos

448. Πλαπούτα 35
Plapouta 35

449. Πλουτίου 3 & Υψηλάντου 33
Ploutiarou 3 & Ipsilantis 33

450. Πλουτίου 4
Ploutiarou 4

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451. Πλουτόπου 10
Πλουτόπου 10
452. Πλουτόπου 21 & Π. Ιωακείμ 46
Πλουτόπου 21 & Π. Ιωακείμ 46
453. Πλουτόπου 23 & Ιωακείμ 43
Πλουτόπου 23 & Ιωακείμ 43
454. Πλουτόπου 24 & Αλεξάνδρας 39
Πλουτόπου 24 & Αλεξάνδρας 39
455. Πλουτόπου 32 & Π. Ιωακείμ 45
Πλουτόπου 32 & Π. Ιωακείμ 45
456. Πολυκάχου 14
Πολυκάχου 14
457. Πρωτοκλαίου 5
Πρωτοκλαίου 5
458. Πραξιτέλους 5A
Πραξιτέλους 5A
459. Πραξιτέλους 10
Πραξιτέλους 10
460. Πραξιτέλους 32 & Σκουφίου 3
Πραξιτέλους 32 & Σκουφίου 3
461. Πραξιτέλους 33 & Χριστοδωροπούλου 1
Πραξιτέλους 33 & Χριστοδωροπούλου 1
462. Πρασά 7 & Βασιλειάδου 1
Πρασά 7 & Βασιλειάδου 1
463. Προμηθεών 20
Προμηθεών 20
464. Προμηθεών 24 & Θερμοπύλων 1
Προμηθεών 24 & Θερμοπύλων 1
465. Ραγκαβή 1 & Θεοφίλου
Ραγκαβή 1 & Θεοφίλου
466. Ρεθιμνίου 2 & Βασ. Ηρακλείου
Ρεθιμνίου 2 & Βασ. Ηρακλείου
467. Ρεθιμνίου 4
Ρεθιμνίου 4
468. Ρεθιμνίου 11 & Ιουλιανού
Ρεθιμνίου 11 & Ιουλιανού
469. Ρεθιμνίου 13
Ρεθιμνίου 13
470. Ρεθιμνίου 15 & Λεωφ. Αλεξάνδρας
Ρεθιμνίου 15 & Λεωφ. Αλεξάνδρας
471. Ρομ. Οκλή 23 & Προμηθεών 9
Ρομ. Οκλή 23 & Προμηθεών 9
472. Ρομ. Οκλή 25 & Προμηθεών 6
Ρομ. Οκλή 25 & Προμηθεών 6
473. Ρομ. Οκλή 26 & Ερμού & Καλλιμαχίου 27
Ρομ. Οκλή 26 & Ερμού & Καλλιμαχίου 27
474. Σάντου 1 & Παύλου & Θεοδ. Δηλιγιάννη 20
Σάντου 1 & Παύλου & Θεοδ. Δηλιγιάννη 20
475. Σαπφούς 3
Σαπφούς 3

476. Σαρκοπού 6
Σαρκοπού 6
477. Σαρκοπού 9
Σαρκοπού 9
478. Ιωαννινοπού 15
Σατονιανού 15
479. Ιωαννινοπού 17 & Σικαρίδου 52 & Εοδίου
Σατονιανού 17 & Σικαρίδου 52 & Χολοχίου
480. Ιωαννινοπού 23
Σατονιανού 23
481. Ιωαννινοπού 44
Σατονιανού 44
482. Ιωαννινοπού 50
Σατονιανού 50
483. Είκο 15 & Κορκιόρων
Σίμα 15 & Καραγιάννη
484. Είκο 17 & Ξενοφών
Σίμα 17 & Σκουφά
485. Είκο 18
Σίμα 18
486. Είκο 32
Σίμα 32
487. Είκο 38 & Ξενοφών
Σίμα 38 & Σκουφά 61
488. Είκο 42
Σίμα 42
489. Είκο 54
Σίμα 54
490. Σίμα 20 & Χαλκιδέων 6
Σίμα 20 & Ινδανού 6
491. Σίμα 21 & Χαλκιδέων 9
Σίμα 21 & Ινδανού 9
492. Σίμα 25
Σίμα 25
493. Ξενοφών 8
Σκουφά 8
494. Ξενοφών 10
Σκουφά 10
495. Ξενοφών 16 & Ηρακλείου 13
Σκουφά 16 & Ηρακλείου 13
496. Ξενοφών 19 & Ηρακλείου 11
Σκουφά 19 & Ηρακλείου 11
497. Ξενοφών 21
Σκουφά 21
498. Ξενοφών 26
Σκουφά 26
499. Ξενοφών 32 & Δημοκρατίας
Σκουφά 32 & Δημοκρατίας
500. Ξενοφών 36-38
Σκουφά 36-38

501

502

503

504

505

506

507

508

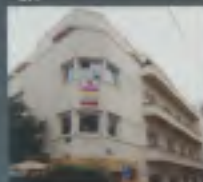
509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

501. Σκουφά 42 & Ομήρου 60
Skoufa 42 & Omirou 60

502. Σκουφά 50
Skoufa 50

503. Σκουφά 55 & Ομήρου 49
Skoufa 55 & Omirou 49

504. Σκουφά 62
Skoufa 62

505. Σκουφά 64 & Γρίβειον 1
Skoufa 64 & Griveon 1

506. Σκουφά 14
Skoufa 14

507. Σολωνού 18 & Σουλίου 12
Solonou 18 & Souliou 12

508. Σολωνού 27
Solonou 27

509. Σολωνού 31 & Τζορτζ 28
Solonou 31 & Tzortz 28

510. Σολωνού 48
Solonou 48

511. Σολωνός 10 & Ηρακλείου & Μνηκών 7
Solonou 10 & Irakleiou & Mnikon 7

512. Σολωνός 49
Solonou 49

513. Σολωνός 74
Solonou 74

514. Σολωνός 85
Solonou 85

515. Σολωνός 92 & Ασκληπιού 15
Solonou 92 & Asklepiou 15

516. Σολωνός 101
Solonou 101

517. Σολωνός 103
Solonou 103

518. Σολωνός 123
Solonou 123

519. Σολωνός 128
Solonou 128

520. Σολωνός 130
Solonou 130

521. Σολωνός 133
Solonou 133

522. Σουλιδίας 53
Soulidas 53

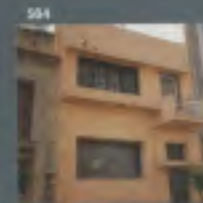
523. Σουλιδίας 55
Soulidas 55

524. Σουλιδίας 63 & Αναπήρων Πολέμου
Soulidas 63 & Anapiron Poleμου

525. Σουλιδίων 12
Soulidion 12

525. Σοφικλή 8
Sourmeli 8
527. Σοφικλή 10
Sourmeli 10
528. In. Τσιτσώνη 50 & Κολιδοπούλου
Sp. Trikoupi 50 & Kalidromou
529. In. Τσιτσώνη 54
Sp. Trikoupi 54
530. Ιντσίνου 7
Spetsippou 7
531. Ιντσίνου 9
Spetsippou 9
532. Ιντσίνου 11
Spetsippou 11
533. Ενευδίνου 12
Spetsippou 12
534. Ενευδίνου 30
Spetsippou 30
535. Ιντσίνου 32
Spetsippou 32
536. Δουρνήρη 17 & Σουλίου 22
Staurari 17 & Souliari 22
537. Δουρνήρη 18 & Ζοζιά 2-4
Staurari 18 & Zozia 2-4
538. Δουρνήρη 20 & Ζοζιά 1
Staurari 20 & Zozia 1
539. Δουρνήρη 24 & Μπουμπουλίνας 2
Staurari 24 & Mpsmpoulinas 2
540. Dr. Κωνσταντίνου 3
Str. Kontoul 3
541. Ευκράτους 22 & Ξαβερώνη 71
Sokratous 22 & Xavroniou 71
542. Ευκράτους 1 & Ορφίτου 12
Sokratous 1 & Orfitou 12
543. Ευκράτους 5
Sokratous 5
544. T. Μπότσαρη 7
T. Moutsari 7
545. Τόκη 15
Taki 15
546. Τζοβάνη 7
Tzavella 7
547. Τσακάλου 2
Tsakalof 2
548. Τσακάλου 20 & Πινδαρού 38
Tsakalof 20 & Pindarou 38
549. Τσακάλου 28 & Βουκουρεστίου 50
Tsakalof 28 & Voukourastiou 50
550. Τσακάλου 44 & Λικαβίτου 53 & Π. Αναγνωστοπούλου
Tsakalof 44 & Likavittou 53 & P. Anagnostopoulou

- 551. Το. Κασιδόπου 11
Τ. Κασιδόπου 11
- 552. Το. Κασιδόπου 59
Τ. Κασιδόπου 59
- 553. Το. Κασιδόπου 76
Τ. Κασιδόπου 76
- 554. Το. Κασιδόπου 79 & Ορλώφ 14
Τ. Κασιδόπου 79 & Ορλώφ 14
- 555. Τσιμισκή 16
Τσιμισκή 16
- 556. Τσιμισκή 22-24 & Ιπποκράτους
Τσιμισκή 22-24 & Ιπποκράτους
- 557. Υψηλός 5
Ιππίας 5
- 558. Υψηλός 9
Ιππίας 9
- 559. Υψηλός 10
Ιππίας 10
- 560. Υψηλός 5
Ιππίας 5
- 561. Υψηλός 27
Ιππίας 27
- 562. Υψηλός 31
Ιππίας 31
- 563. Φολέου 10 (φωτογραφία) & Δημητράκου 7
Φολέου 10 (photo) & Δημητράκου 7
- 564. Φολέου 19
Φολέου 19
- 565. Φολέου 92 & Γεωργ. Ομήρου 22
Φολέου 92 & Γ. Ομήρου 22
- 566. Φοβιέρου 20
Φοβιέρου 20
- 567. Φιλελλήνων 7 & Ξενοφάντος
Φιλελλήνων 7 & Ξενοφάντος
- 568. Φιλοπάτου 15
Φιλοπάτου 15
- 569. Φιλοπάτου 15 & Μιχαήλ 17
Φιλοπάτου 15 & Μιχαήλ 17
- 570. Φραντζή 4
Φραντζή 4
- 571. Φυλής 1, 1Α, 1Β
Φυλής 1, 1Α, 1Β
- 572. Φυλής 2
Φυλής 2
- 573. Φυλής 4
Φυλής 4
- 574. Φυλής 22, 22Α
Φυλής 22, 22Α
- 575. Φυλής 25 & Σμίνης 10
Φυλής 25 & Σμίνης 10

576. Φυλίας 27
File 27
577. Φαυκίδου 2 & Πλ. Δαξάμενης
Foklidou 2 & Pl. Daxamene
578. Φαυκίδου 4 & Πινδάρου & Ίσορ Σινδέρμας
Foklidou 4 & Pindarou & Strad. Sindermas
579. Φαυκίδου 5 & Πινδάρου 44
Foklidou 5 & Pindarou 44
580. Φαυκίδου 11
Foklidou 11
581. Φαυκίδου 15 & Βασιλασπρονίου
Foklidou 15 & Vasilasproniu
582. Χαρτοφάνης 16 & Αδριανού
Cherofanis 16 & Adrianou
583. Χρ. Τρικούπη 2
Ch. Trikoupi 2
584. Χρ. Τρικούπη 4
Ch. Trikoupi 4
585. Χρ. Τρικούπη 25
Ch. Trikoupi 25
586. Χρ. Τρικούπη 39 & Διδότου
Ch. Trikoupi 39 & Didotu
587. Χρ. Τρικούπη 70 & Αρβιλλίου
Ch. Trikoupi 70 & Arvilliu
588. Χρ. Τρικούπη 75 & Ερμού 28
Ch. Trikoupi 75 & Ermou 28
589. Χρ. Τρικούπη 107
Ch. Trikoupi 107
590. Χρ. Τρικούπη 136 & Βασ. Βασιλεσπώνος 44
Ch. Trikoupi 136 & Vas. Vasilaspontou 44
591. Χάρτης 14 & Λουκιανού & Π. Ιωάννη 21
Chartis 14 & Loukianou & P. Ioanni 21
592. Χάρτης 15 & Λουκιανού 34
Chartis 15 & Loukianou 34
593. Χάρτης 25
Chartis 25
594. Χάρτης 26
Chartis 26
595. Χάρτης 27
Chartis 27
596. Χάρτης 32
Chartis 32
597. Χάρτης 39 & Ελευθέρου 40 & Πλατάρχου 29
Chartis 39 & Spelippou 40 & Plutarchou 29
598. Ψαππών 50 & Κρίτης 20
Psappon 50 & Kritis 20
599. Ψηλοπύλη 6
Psilopyli 6
600. Οργάνους 13
Organous 13

Αθηνάς 9 & Αγίας Ειρήνης 43 |
9, Athinas str. & 43, Ag. Irinis str. © JV

Ακαδημίας 37 & Ομήρου |
37, Akadimias str. & Omirou str. © ED

Αναγνωστοπούλου 40 & Δημοκρίτου 26 |
40, Anagnostopoulou str. & 26, Dimokritou str. © JV

Αντιφίλου 14 & Αντιμάχου |
14, Antifiliou str. & Antimachou str. © IR

Βοτατζή 9 |
9, Votatzí str. © JV

Επικούρου 9 & Ευμορφοπούλου 1 |
9, Epikourou str. & 1, Evmorfouli str. © JV

Ηλείου 65 & Μεταξά & Λιοσίων |
65, Ipirou str. & Metaxa str. & Liosion str. © IR

Θεμιστοκλέους 80 & Αραχώβης 61 |
80, Themistokleous str. & 61, Arachovis str. © ΕΘ

Ιπποκράτους 31 |
31, Ippokratous str. © ED

Καρνεάδου 10 |
10, Karneadou str. © IR

Λουκιανού 26 |
26, Loukianou str. © IR

Λουκιανού 30 & Πατριάρχου Ιωακείμ 23 |
30, Loukianou str. & 23, Patriarchou Ioakim str. © IR

Μαυρομικιάλη 21 & Ναυαρίνου 16 |
21, Mavromichali str. & 16, Navarinou str. © ED

Μουσών 31 & Λαζαίων 17 |
31, Mouson str. & 17, Lazeon str. © ED

Μηκυμπουλίνος 13 & Μετσόβου 25 |
13, Μπρουμπουλίνος str. & 25, Μετσόβου str. © IR

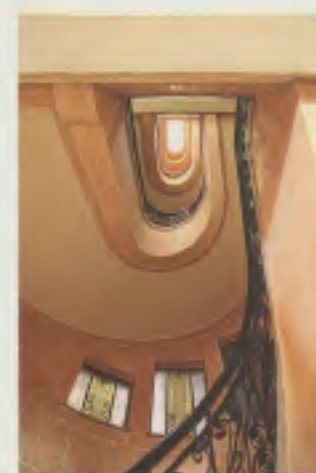

Πλ. Αργύρου 1 |

1, Egiptou sq. © ED

Πλουτάρχου 32 & Πατριάρχου Ιωακείμ 45 |
32, Ploutarchou str. & 45, Patriarchou Ioakim str. © ED

Πλουτάρχου 3 & Υψηλάντιου 33 |
3, Ploutarchou str. & 33, Ipsilantou str. © IR

Ερμούπολη 20 & Ζαΐρη 1 |
20, Stournari str. & 1, Zaimi str. © ED

Ενζουοίνου 32 |
32, Spetsippou str. © IR

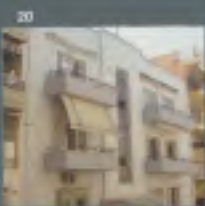
Τρικούπη 25 |
25, Trikoupi str. © KC

Φωκυλίδου 2 & Πλ. Δεξαμενής |
2, Fokilidou str. & Dexamenis sq. © IR

Φωκυλίδου 11 |
11, Fokilidou str. © IR

1. Άγρος 17
Agras 17
2. Αθ. Διάκου 16 & Αεωρ. Α. Σιγγορού
Ath. Diakou 16 & Leof. A. Siggrou
3. Αμβροσίου Φραντζή 20 & Φωκυόρο
Amvr. Frantzi 20 & Fotomora
4. Αμβροσίου Φραντζή 22
Amvr. Frantzi 22
5. Αναπαύσεως 25
Anapafseas 25
6. Αντιφώνος 5 & Αρχιμήδους 10
Antifontos 5 & Archimideus 10
7. Αρδιππού 34Α & Φωινόδου
Ardittou 34A & Fotiadou
8. Αριστοξένους 23 & Νικοσθένους 20 & Ξενοκλέους
Aristoxenous 23 & Nikosthenous 20 & Xenokleous
9. Αρκεσίλαου 8 & Διονυσίου 37Α
Arkesilaou 8 & Dinostrou 37A
10. Αρύββου 6 & Ανακρέοντος
Arivbu 6 & Anakreonos
11. Αρχιμήδους 33 & Ανθήπου
Archimideus 33 & Anthippou
12. Αρχιμήδους 35 & Ανθήπου 2
Archimideus 35 & Anthippou 2
13. Αρχιμήδους 52
Archimideus 52
14. Βέρση 4
Versi 4
15. Βούρβανη 17 & Μικ. Κοκκίνη 5
Vournachi 17 & M. Kokkini 5
16. Βούρβανη 4 & Κορυζή 2
Vournachi 4 & Korizi 2
17. Βρυσηίδος 24 & Προπίτη Ηλία 2
Vriaxidos 24 & Profiti Ili 2
18. Γλαύκου 12 & Αριστοφάνου 14
Glafku 12 & Aristonikou 14
19. Δαμάρεως 11 & Φορμίωνος 63
Damareos 11 & Formionos 63
20. Δικεάρχου 26
Dikearchou 26
21. Δικεάρχου 8
Dikearchou 8
22. Διοφάντου 12 & Θεοφράστου 16
Diofantou 12 & Theofrastou 16
23. Ελλανίκου 26
Ellanikou 26
24. Εμπεδοκλέους 4
Empedokleous 4
25. Εμπεδοκλέους 39
Empedokleous 39

- 25. Ερρατοθένης 6
Erastotheneis 6
- 27. Ερρατοθένης 23
Erastotheneis 23
- 28. Ερριλίας 3
Erifilis 3
- 29. Ευριδάμαντος 41 & Δίπλα
Euridamantos 41 & Dipla
- 30. Ευκλιδίου 23
Eukhleidou 23
- 31. Ευφρόνιος 10 & Ερρατοθένης 9
Eufhronios 10 & Erastotheneis 9
- 32. Ευφρόνιος 6
Eufhronios 6
- 33. Ευφρόνιος 11
Eufhronios 11
- 34. Ήρωνος 2 & Διοσκουρίδου
Ieronas 2 & Diokouridou
- 35. Ηρώδου 6 (φωτογραφία) & Λεωφ. Βασιλ. Κωνσταντίνου 15
Isiodou 6 (photo) & Leof. Vas. Konstantinou 15
- 36. Ηρώδου 8 (φωτογραφία) & Λεωφ. Βασιλ. Κωνσταντίνου 17
Isiodou 8 (photo) & Leof. Vas. Konstantinou 17
- 37. Ηρώδου 24
Isiodou 24
- 38. Ηρώδου 28
Isiodou 28
- 39. Θ. Βυσθένης 13 & Ευδόξου 2
Th. Vresthenis 13 & Evdoxou 2
- 40. Θ. Βυσθένης 63
Th. Vresthenis 63
- 41. Θ. Βυσθένης 65
Th. Vresthenis 65
- 42. Θ. Βυσθένης 82 & Αμβρ. Φραντζή 23
Th. Vresthenis 82 & Amvr. Frantzi 23
- 43. Ιέρωνος 17 & Κόνωνος 28
Ieronas 17 & Kononas 28
- 44. Ιππάρχου 1 & Μενεκράτους 46
Ipparchou 1 & Menekratous 46
- 45. Ιππάρχου 7 & Αρτέμιδος
Ipparchou 7 & Artemidos
- 46. Ιππάρκτιος 3
Ipparakios 3
- 47. Ιωλ. Ρογών 1 & Αθ. Διάκου 22Α
Ios. Rogon 1 & Ath. Diakou 22A
- 48. Καλλιμάχου 8 & Λεμπέσι
Kallimachou 8 & Lempesi
- 49. Κλεονόμου 5
Kleonoulou 5
- 50. Κόνωνος 65 & Φιλολάου 14
Kononas 65 & Filolaou 14

- 51. Κορομυλά 3
Koromila 3
- 52. Κοσμά Μπαλάνου 21
Kosma Mpalanou 21
- 53. Κυνικός 19 & Δικαρχού 27
Kiniskas 19 & Dikarchou
- 54. Κυνικός 6
Kiniskas 6
- 55. Λευκίπου 14 & Φιλάδου 37
Leftikipou 14 & Filadou 37
- 56. Λεωφ. Βασ. Γεωργίου 14 & Κλεάνθους
Leof. Vas. Georgiou 14 & Kleanthous
- 57. Λεωφ. Βασ. Κωνσταντίνου 11 & Π. Αραβαντινού & Ηρώδου
Leof. Vas. Konstantinou 11 & P. Aravantinou & Irodou
- 58. Λεωφ. Βασ. Κωνσταντίνου 29
Leof. Vas. Konstantinou 29
- 59. Λεωφ. Βασ. Κωνσταντίνου 35
Leof. Vas. Konstantinou 35
- 60. Λεωφ. Βασ. Σοφίας 6-8
Leof. Vas. Sofias 6-8
- 61. Λεωφ. Βασ. Σοφίας 12 (φωτογραφία) & Μουρούζη 13
Leof. Vas. Sofias 12 (photo) & Mourouzi 13
- 62. Λεωφ. Βασ. Σοφίας 14 (φωτογραφία) & Μουρούζη 15
Leof. Vas. Sofias 14 (photo) & Mourouzi 15
- 63. Μ. Μουσούρου 22 & Βουλγαρέως 27
M. Mousourou 22 & Voulgareos 27
- 64. Μ. Μουσούρου 26
M. Mousourou 26
- 65. Μ. Μουσούρου 41
M. Mousourou 41
- 66. Μελετίου Πηγά 16 & Θωκυπόλλου
Meletiou Piga 16 & Thokypollou
- 67. Μελετίου Πηγά 22
Meletiou Piga 22
- 68. Μινιά 14
Miniati 14
- 69. Μινιά 22 & Μ. Μουσούρου 14
Miniati 22 & M. Mousourou 14
- 70. Μινιέρμου 5 & Πηγίλης
Miniermou 5 & Pigilis
- 71. Μουρούζη 7-9
Mourouzi 7-9
- 72. Μουρούζη 10
Mourouzi 10
- 73. Ολυμπιάδος 5
Olimpiados 5
- 74. Παρμενίδου 12
Pamenidou 12
- 75. Παρμενίδου 25
Pamenidou 25

76. Παρμενίδου 4
Parmentidou 4
77. Παρεΐδους 8
Pasireious 8
78. Πολυδάμανος 19 & Πυργαίους
Polidamantos 19 & Pyrgaious
79. Πράκου 14
Prakou 14
80. Προσφυγικές κατοικίες «Δουργούλι»- Ντουμεν, Ντεκάρ, Νουμαν, Γουερν
Refugee Housing "Dourgoutli": Numan, Dekart, Numan, Gouern
81. Πρσι. Ηρώ 5 & Μελισσού
Prsi. Iro 5 & Melissou
82. Πυρρός 16 & Μίλωνος 2
Pirros 16 & Milonos 2
83. Ρίζου 25 & Μερκούρη
Rizan 25 & Merkouri
84. Ραυμάνου 8
Raumanou 8
85. Σαρβόλου 17 & Μινιάδ 1
Sarvalou 17 & Miniad 1
86. Σπίνου Μερκούρη 8
Spinou Merkouri 8
87. Σπίνου Μερκούρη 10
Spinou Merkouri 10
88. Σπίνου Μερκούρη 12
Spinou Merkouri 12
89. Σπινούρου 1 & Μουραζι 8
Spinourou 1 & Mourazi 8
90. Σπυγός 40 & Λεοντίου 11
Siggos 40 & Leontiou 11
91. Τελεμαχώνος 2 & Λάσκου 5
Telamontos 2 & Laskou 5
92. Υμνού 114 & Φρίνης
Imnitu 114 & Frinis
93. Υμνού 170 & Ευμένους 8
Imnitu 170 & Evmenous 8
94. Υμνού 58
Imnitu 58
95. Υμνού 71 & Αρσιωνής 2
Imnitu 71 & Arsionis 2
96. Υμνού 87
Imnitu 87
97. Φαίδρου 7 & Τελεσίλης 29
Faidrou 7 & Telasilis 29
98. Φιλώτου 71 & Πόρου 34
Filoutu 71 & Porou 34
99. Φρίνης 16 & Υμνού
Frinis 16 & Imnitu
100. Φωφόρου 9
Fotiforu 9

Αρδισίου 34 & Φωτιάδου 3 |
34, Ardittou str. & Fotiadou str. © KC

Αριστοξένου 23 & Νικισθένους 20 |
23, Aristoxenou & 20, Nikosthenous str. © KC

Αρύβου 6 & Ανακρέοντος |
6, Arivvou str. & Anakreonos str. © KC

Γλαύκου 12 & Αριστονίκου 14 |
12, Glafkou str. & 14, Aristonikou str. © KC

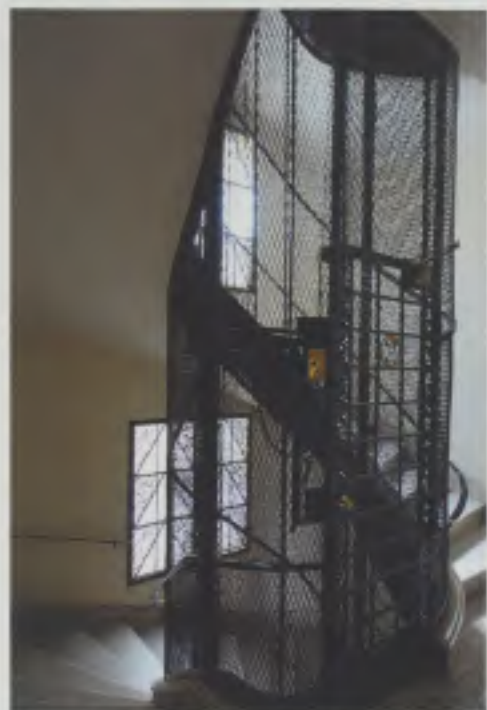
Διοφάντου 12 & Θεοφράστου |
12, Diofantou & Theofrastou str. © KC

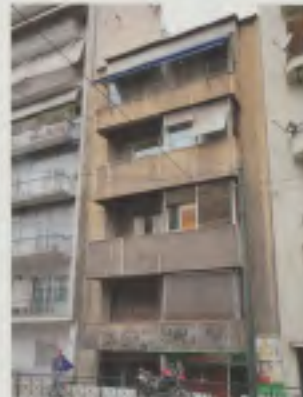
Ερατοσθένους 6 |
6, Eratosthenous © KC

Εριφύλλης 3 |
3, Eriofyllis © R

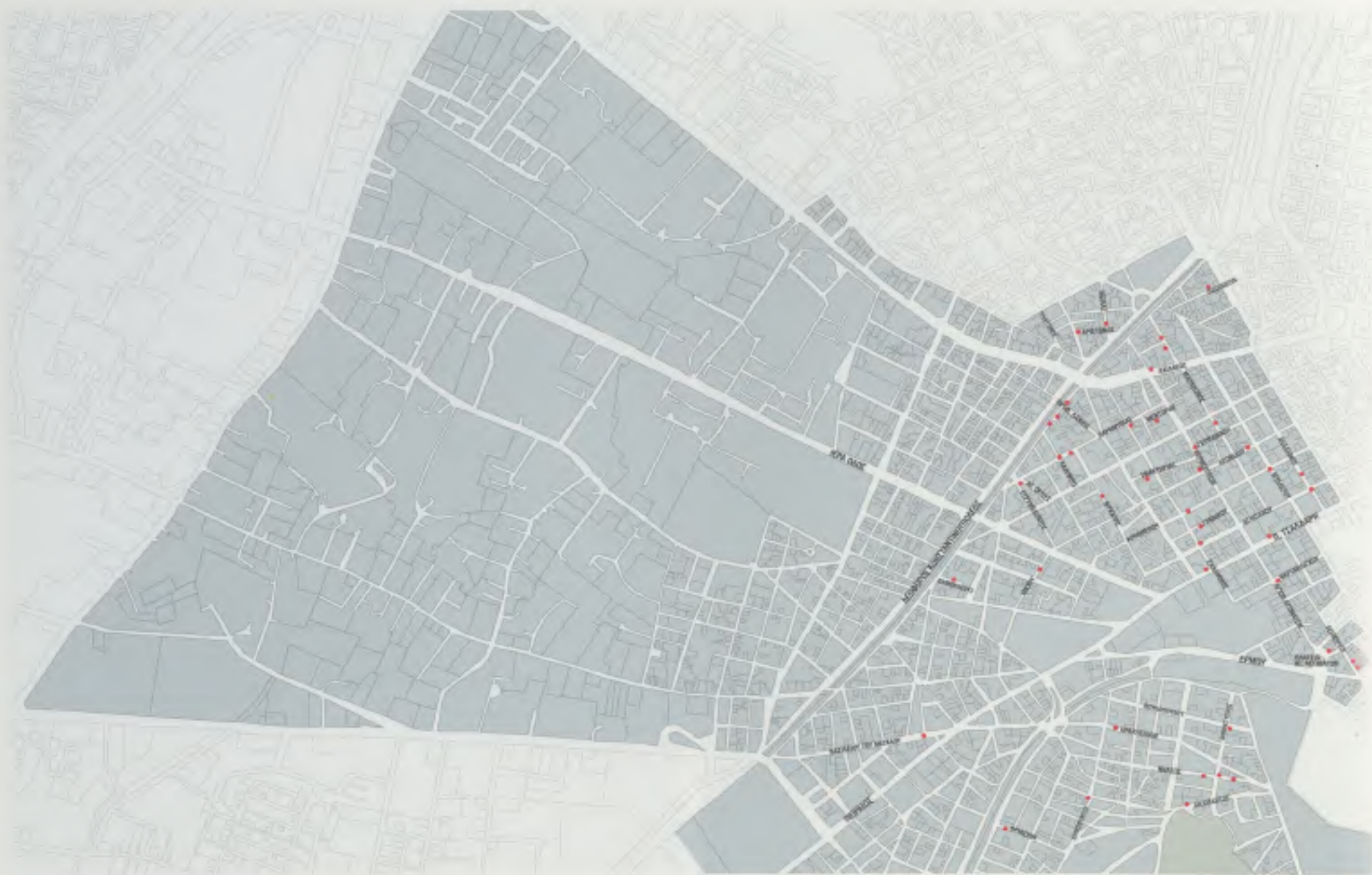

Λεωφ. Βασ. Σοφίας 6-8 & Μουρούζη 7-9 |
6-8, Leof. Vas. Sofias & 7-9, Mourouzi str. © KC

Λεωφ. Βασ. Κωνσταντίνου 15 |
15, Leof. Vas. Konstantinou str. © KC

Σορβόλου 17 & Μηνιάτη |
17, Sorvolou str. & Miniati str. © KC

1. Αγ. Αναργών 3
Αγ. Αναργών 3
2. Αγ. Αναργών 28 & Βοροβιλάκου 19
Αγ. Αναργών 28 & Ρεσιτομύλου 19
3. Αγιοκάου & Σολομώντος
Αγιοκάου & Σολομώντος
4. Ακρόπολη 21 & Δημοφώντος
Εκκλησίας 21 & Δημοφώντος
5. Ακρόπολη 6 & Αγιοκάου 39
Ακρόπολη 6 & Αγιοκάου 39
6. Ακρόπολη 13
Ακρόπολη 13
7. Ακρόπολη 33
Ακρόπολη 33
8. Αρκαδικός 29 & Νέας 6
Αρκαδικός 29 & Νέας 6
9. Αχιλλεύς 58 & Θερμοπύλων 80
Αχιλλεύς 58 & Θερμοπύλων 80
10. Γερμανικού 24 & Θερμοπύλων 48
Γερμανικού 24 & Θερμοπύλων 48
11. Γρανικού 15
Γρανικού 15
12. Διοφάντου 2
Διοφάντου 2
13. Δημοφώντος 74 & Μεταίχμιον
Διοφάντου 74 & Μεταίχμιον
14. Δημοφώντος 88
Διοφάντου 88
15. Δημοφώντος 127 & Σιωνίου 26
Διοφάντου 127 & Σιωνίου 26
16. Δημοφώντος 146 & Κίτιον 29
Διοφάντου 146 & Κίτιον 29
17. Δωρικός 40 & Αρκαδικός
Δωρικός 40 & Αρκαδικός
18. Ευριπιδεύς & Παράμβλιος & Αγ. Όρους
Ευριπιδεύς & Παράμβλιος & Αγ. Όρους
19. Ηλία Πουλοπούλου 5
Ηλία Πουλοπούλου 5
20. Ηρακλείου 58
Ηρακλείου 58
21. Θερμοπύλων 33 & Λεωφόρου
Θερμοπύλων 33 & Λεωφόρου
22. Θεσσαλονίκης 117 & Ιώνων
Θεσσαλονίκης 117 & Ιώνων
23. Θρῆσσιον 21
Θρῆσσιον 21
24. Ισίου 7
Ισίου 7
25. Κολυμβίου 13 & Παράμβλιος
Κολυμβίου 13 & Παράμβλιος

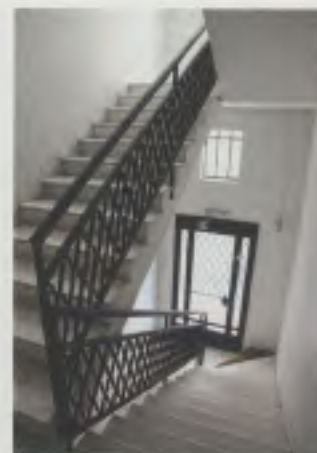
- 26. Κεραμικού 53 & Μυλλέρου 22
Keramikou 53 & Millerou 22
- 27. Αζωπ. Κωνσταντινουπόλεως 116
Leof. Konstantinoupolis 116
- 28. Αζωπ. Κωνσταντινουπόλεως 118
Leof. Konstantinoupolis 118
- 29. Αζωπ. Κωνσταντινουπόλεως 143 & Πύλας Δανάη 15
Leof. Konstantinoupolis 143 & Prof. Danil 15
- 30. Αρκαδίου 28
Leokoriou 28
- 31. Αρκαδίου 10
Leokoriou 10
- 32. Αρκαδίου 48
Leokoriou 48
- 33. Μαραθώνος 30
Marathonos 30
- 34. Μαραθώνος 65 & Θεμισκλέους 1
Marathonos 65 & Themiskleou 1
- 35. Μαραθώνος 67 & Θεμισκλέους 2
Marathonos 67 & Themiskleou 2
- 36. Μεγ. Βασιλείου 1
Meg. Vasiliou 1
- 37. Μυκδίνης 34
Mikala 34
- 38. Νέας 15
Neos 15
- 39. Νέας 4
Neos 4
- 40. Πανσένης 4
Panseniou 4
- 41. Πατισσίων 22
Pillineon 22
- 42. Πατισσίων 11
Paramithias 11
- 43. Πατισσίων 31
Paramithias 31
- 44. Πατισσίων 7 & Πυλίων & Μέντορας
Paramithias 7 & Pileos & Mentoras
- 45. Πειραιώς 84 & Σαλαμίνος
Pireos 84 & Salaminos
- 46. Πειραιώς 8
Pireos 8
- 47. Πλάτωνος 12 & Αριστοτέλους
Platonos 12 & Aristotelis
- 48. Στάδριος 21
Stakirias 21
- 49. Τριών Ιεραρχών 169
Trich Ierarchon 169
- 50. Τροχών 65 & Ερμού 34
Troch 65 & Ermon 34

Ακάμαντος 33
33, Akamantos str. © IRI

Αχιλλέως 58 & Θερμοπυλίων
58, Achilles str. & Thermopylon str. © IR

Κεραμικού 53 & Μυλλέρου 22
53, Keramikou str. & 22 Millerou str. © IR

Μαραθώνος 30 |
30, Marathonos str. © IR

Νηλέως 6 & Αμφικτύωνος 29 |
6, Nileos str. & 29, Amfiktionos str. © IF

1. Αγ. Μελετίου 176
Ag. Meletiou 176
2. Αρχαίου 15 & Ισμήνης 102
Archaiou 15 & Ismenis 102
3. Αρχαίου 32
Archaiou 32
4. Αισωμόνας 85 & Μίλων
Aisomonas 85 & Milon
5. Αισωμόνας 114
Aisomonas 114
6. Αλεξάνδρειας 37 & Αστρούς 95
Alexandrias 37 & Astrous 95
7. Αλκίμανος 20Α
Alkimanos 20A
8. Αμπίλων 8
Amplians 8
9. Αστρούς 31 & Ερέτριας 13
Astrous 31 & Eretrias 13
10. Βορείου Ηπείρου 90 & Ελληνιστών
Voreiou Ipirou 90 & Ellinistoun
11. Βορείου Ηπείρου 147
Voreiou Ipirou 147
12. Βορείου Ηπείρου 91
Voreiou Ipirou 91
13. Ελληνιστών 53
Ellinistoun 53
14. Ευαλκίδου 28
Evalkidou 28
15. Ευαλκίδου 36 & Επικ. Αγ. Ασπρογέρα
Evalkidou 36 & Epik. Ag. Asprogera
16. Ευαλκίδου 48 & Ισμήνης
Evalkidou 48 & Ismenis
17. Ευαλκίδου 54 & Πρεβέζης
Evalkidou 54 & Prevezis
18. Ζαγορίων 3
Zagorion 3
19. Ισμήνης 31 & Καλλιπόλεως
Ismenis 31 & Kalipoleos
20. Ισμήνης 49
Ismenis 49
21. Ιωαννίνων 142 & Δωδώνης
Ioanninon 142 & Dodonis
22. Κλυμένης 3
Klymenis 3
23. Κωστή 3
Kosti 3
24. Λαοδάμαντος 5 & Πρεβέζης
Laodamantos 5 & Prevezis
25. Λεωφ. Κωνσταντινουπόλεως 399
Leof. Konstantinoupoleos 399

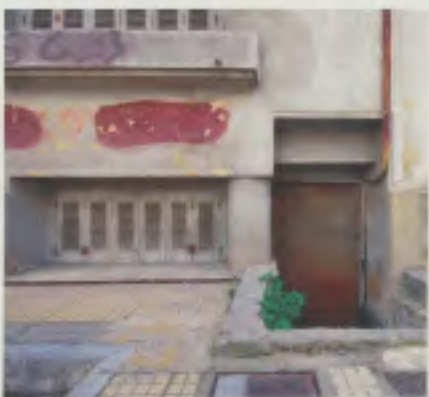
26. Μαραθονομάχων 21 & Μητροδρόμου
Marathonomachon 21 & Mitrodou
27. Μαρώνιος 17
Maronias 17
28. Μοναστηρίου 31
Monastiriu 31
29. Μοναστηρίου 36 & Αιγάλεω 23
Monastiriu 36 & Aigaleos 23
30. Νουνκίου 1 & Ιωαννίνων 37
Noukiu 1 & Ioanninon 37
31. Νερούτσου 6
Neroutsou 6
32. Νερούτσου 14AB
Neroutsou 14AB
33. Παλαμίδιου 6
Palamidiu 6
34. Παλαμίδιου 41
Palamidiu 41
35. Παλαμίδιου 49
Palamidiu 49
36. Παλαμίδιου 52
Palamidiu 52
37. Πέτρας 10 & Νουνκίου
Petras 10 & Noukiu
38. Πέτρας 17
Petras 17
39. Πέτρας 39
Petras 39
40. Πρεβεζής 53 & Βοσπόρου 59
Prevezis 53 & Vospou 59
41. Ρόδου 92
Rodou 92
42. Ρόδου 165
Rodou 165
43. Σίστου 1 & Λεωφ. Κωνσταντινουπόλεως 242
Sistiu 1 & Leof. Konstantinoupoleos 242
44. Σίστου 10
Sistiu 10
45. Στρατιγού Καλλιόνη 47
Stratigou Kallioni 47
46. Σιράκου 24 & Μαρώνιος
Siraku 24 & Maronias
47. Σωζοπόλεως 52 & Αδμήτου 45
Sozopoleos 52 & Admitiu 45
48. Τριπόλεως 53 & Δημοσθένους 1
Tripoleos 53 & Dimosthenous 1
49. Φιλιππουπόλεως 10
Filippoupoleos 10
50. Χιμάρας 40
Chimaras 40

Αλαμάνος 114 |
114, Alamanas str. © KC

Μοναστηρίου 31 |
31, Monastirliou str. © KC

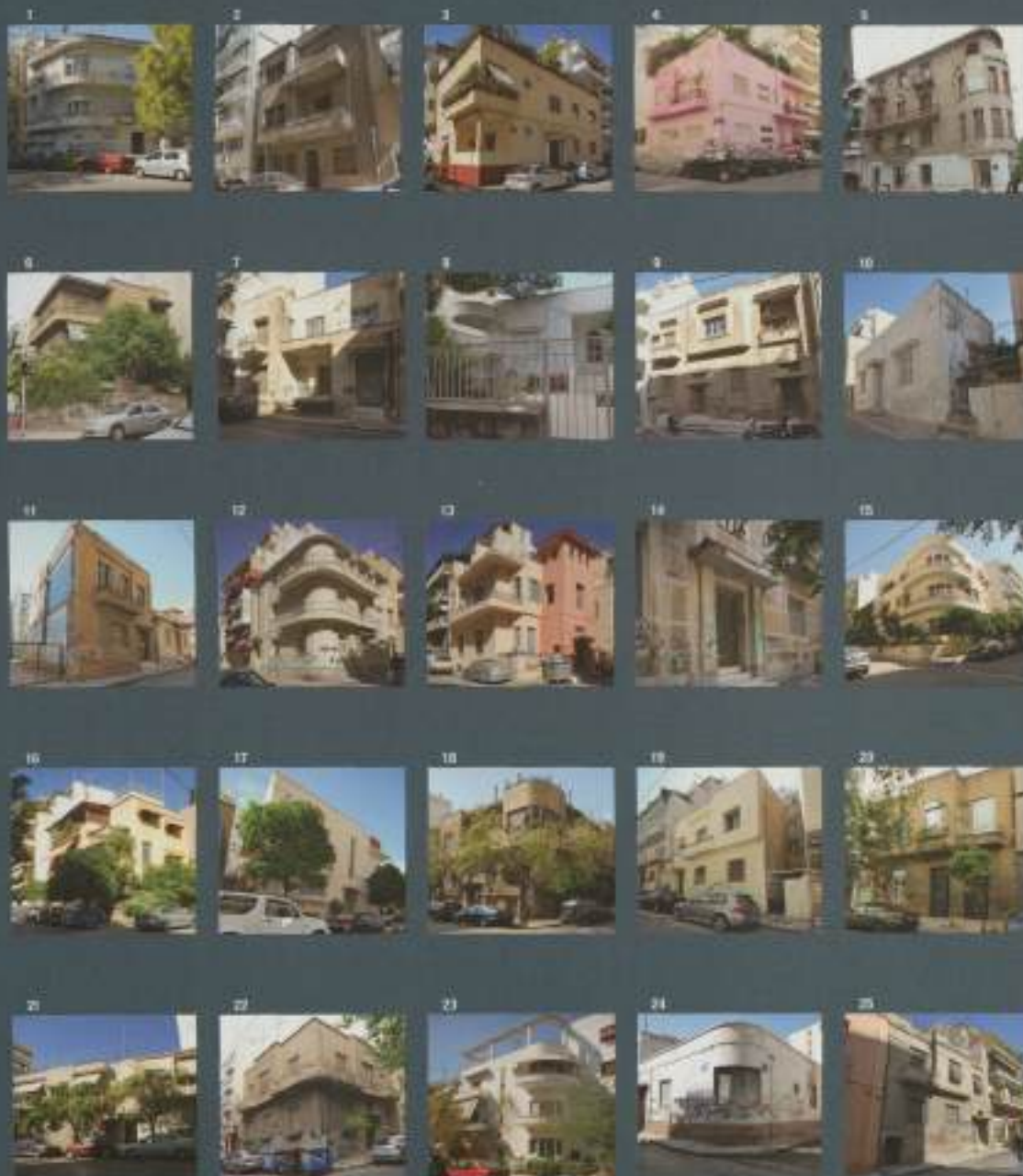

Πρεβέζης & Ευαλκίδου 54 |
Prevezis str. & 54, Evalkίδου str. © IR

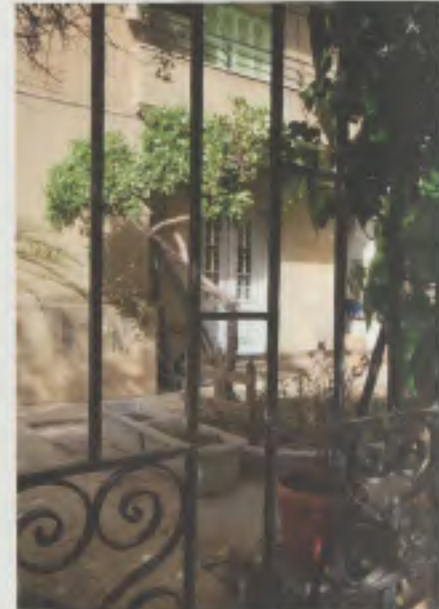

1. Αγ. Ασπας 95 & Σπ. Βασιλάδου
Ag. Lavras 95 & Sp. Vasiladou
2. Αγίου Λαύρα 14
Agiou Louka 14
3. Αγίου Λαύρα 43
Agiou Louka 43
4. Αιωνίου 27 & Προμηθέως 35
Eliou 27 & Promitheos 35
5. Αιωνίου 2 & Πατισίων/28ης Οκτωβρίου
Amorgou 2 & Patision/28 Oktovriou
6. Αιωνίου 378 & Κασίων
Achamou 378 & Kavali
7. Γαλατών 19Α, 19Β
Galatani 19A, 19B
8. Γεωργίου 5
Giannopoulou 5
9. Γορτίνας 8, 8Α, 8Β
Gortinas 8, 8A, 8B
10. Γρανιά 9
Grantia 9
11. Δρυοκλήως 27
Driokleas 27
12. Δρυοκλήως 42 & Κονόπιστου 16
Driokleas 42 & Konopistou 16
13. Ηλία Ζερβού 20 & Μπαλάνου 2
Ili Zervou 20 & Balanu 2
14. Ηλία Ζερβού 43
Ili Zervou 43
15. Ηλία Ζερβού 64 & Νικολάου Πολίτη 14
Ili Zervou 64 & Nikolaou Politi 14
16. Ηλία Ζερβού 66 & Νικολάου Πολίτη 13
Ili Zervou 66 & Nikolaou Politi 13
17. Ηλία Ζερβού 77 & Ιακωβίδου
Ili Zervou 77 & Iakovidou
18. Ηλία Ζερβού 79 & Ιακωβίδου
Ili Zervou 79 & Iakovidou
19. Ιακωβίδου 40
Iakovidou 40
20. Ιακωβίδου 23
Iakovidou 23
21. Ιακωβίδου 38-40 & Χρυσοστόμου Γεωργίου 82
Iakovidou 38-40 & Christostomou Georgiou 82
22. Ι. Δραγοπούλου 208 & Σκιάθου 87
I. Dragopoulou 208 & Skiathou 87
23. Καλογυρίου 5
Kalogyriou 5
24. Καραγιάννη 25 & Ηλία Ζερβού 1
Karagianni 25 & Ili Zervou 1
25. Καραία Ευγενίου 68
Karalia Evgeniou 68

26. Κόζας 7
Koss 7
27. Κόζας 38 & Κίθρωνος
Koss 38 & Kithironos
28. Κοπύλου 20
Korfilou 20
29. Λεωφ. Γαλατζίου 55 & Παύλου 1
Leof. Galatziou 55 & Pavlou 1
30. Μαρμαρίου 3
Marmariou 3
31. Μαρμαρίου 8 & Γ. Δραγοπούλου 215
Marmariou 8 & Γ. Dragopoulou 215
32. Νότου 91 & Μαρμαρίου 19
Nou 91 & Marmariou 19
33. Νικηφόρου 3
Nikiforou 3
34. Νικηφόρου 22 & Κοπύλου 2
Nikiforou 22 & Korfilou 2
35. Πατισίου/28ης Οκτωβρίου 223
Patisiou/28 Oktovriou 223
36. Πατισίου/28ης Οκτωβρίου 225
Patisiou/28 Oktovriou 225
37. Πατισίου/28ης Οκτωβρίου 229 & Βλαβίου
Patisiou/28 Oktovriou 229 & Vlaviou
38. Πατισίου/28ης Οκτωβρίου 252
Patisiou/28 Oktovriou 252
39. Πατισίου/28ης Οκτωβρίου 255
Patisiou/28 Oktovriou 255
40. Πατισίου/28ης Οκτωβρίου 294
Patisiou/28 Oktovriou 294
41. Πόρου 54 & Καλλίνικου 12
Porou 54 & Kallinikou 12
42. Πόρου 61
Porou 61
43. Ρεζού 26 & Ασκαράτου 21
Rezou 26 & Askaratu 21
44. Προμηθέως 40
Promitheos 40
45. Ροδών 26
Rodon 26
46. Σαραντάπου 9
Sarantapou 9
47. Σέβρας 5
Sevras 5
48. Στ. Βασιλάκου 31
St. Vasilakou 31
49. Στ. Βαζανίου 20
St. Vazaniou 20
50. Χρυσοστόμου Ξερίνης 32 & Βαζανίου
Chrysostomou Xerinis 32 & Vazaniou

Αλκωνού 27 & Προμηθέως 35 |
27, Elianou str. & 35, Promitheos str. © KC

Αχαρνών 378 & Καβάφη |
378, Acharnon str. & Kavafi str. © KC

Λεωφ. Γαλατσίου 55 & Πολυδούρη 1 |
55, Leof. Galatsiou str. & 1, Polidouri str. © KC

Ηλία Ζερβού 64 & Νικολάου Πολίτη |
64, Iliia Zervou str. & Nikolaou Politi str. © KC

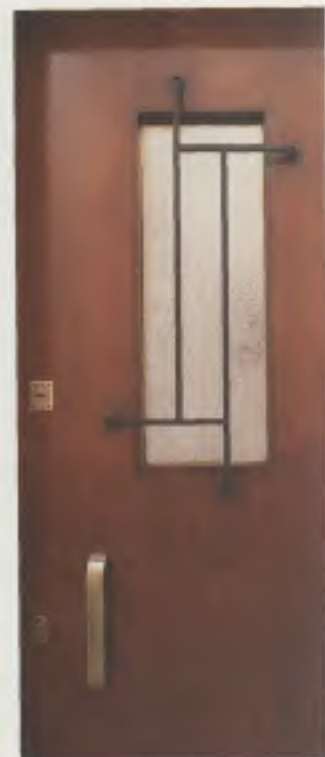
Ηλία Ζερβού 79 & Ιακωβίδου |
79, Ilia Zervou str. & Iakovidou str. © KC

Καλοσγούρου 5 |
5, Kalosgourou str. © ED

Πατισίων/28ης Οκτωβρίου 255 |
255, Patision/28 Oktovriou str. © ED

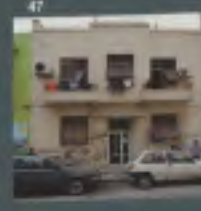
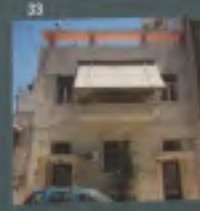
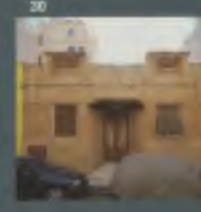

1. 3ης Σεπτεμβρίου 74
3 Σεπτεμβρίου 74
2. 3ης Σεπτεμβρίου 95
3 Σεπτεμβρίου 95
3. 3ης Σεπτεμβρίου 97
3 Σεπτεμβρίου 97
4. 3ης Σεπτεμβρίου 117
3 Σεπτεμβρίου 117
5. 3ης Σεπτεμβρίου 134 & Παλλήνης
3 Σεπτεμβρίου 134 & Παλλήνης
6. 3ης Σεπτεμβρίου 149
3 Σεπτεμβρίου 149
7. 3ης Σεπτεμβρίου 151
3 Σεπτεμβρίου 151
8. 3ης Σεπτεμβρίου 157
3 Σεπτεμβρίου 157
9. 3ης Σεπτεμβρίου 170 & Κεφαλληνίας
3 Σεπτεμβρίου 170 & Κεφαλληνίας
10. 3ης Σεπτεμβρίου 172
3 Σεπτεμβρίου 172
11. 3ης Σεπτεμβρίου 174
3 Σεπτεμβρίου 174
12. Αγ. Ζώνης 3
Αγ. Ζώνης 3
13. Αγ. Ζώνης 58
Αγ. Ζώνης 58
14. Αγ. Μελετίου 13
Αγ. Μελετίου 13
15. Αγ. Μελετίου 15 & Σποράδων 32
Αγ. Μελετίου 15 & Σποράδων 32
16. Αγ. Μελετίου 63
Αγ. Μελετίου 63
17. Αγ. Μελετίου 67 & 3ης Σεπτεμβρίου 178
Αγ. Μελετίου 67 & 3 Σεπτεμβρίου 178
18. Αγ. Μελετίου 69 & 3ης Σεπτεμβρίου 173
Αγ. Μελετίου 69 & 3 Σεπτεμβρίου 173
19. Αγ. Μελετίου 80 & Ερμούπολης 1
Αγ. Μελετίου 80 & Ερμούπολης 1
20. Αγ. Μελετίου 149 & Αριστομένης
Αγ. Μελετίου 149 & Αριστομένης
21. Αγ. Παρασκευής 57 & Σκόδου
Αγ. Παρασκευής 57 & Σκόδου
22. Αγ. Πέτρου 7
Αγ. Πέτρου 7
23. Αγαθουπόλεως 3
Αγαθουπόλεως 3
24. Αγαθουπόλεως 33Α & Ερμούπολης 10
Αγαθουπόλεως 33Α & Ερμούπολης 10
25. Αγαθουπόλεως 64
Αγαθουπόλεως 64

26. Αγαθουπόλεως 100 & Αλκαμένης
Agathoupoleos 100 & Alkamenous

27. Άγκιρας 12
Agkiras 12

28. Αγορακρίτου 16 & Αλκαμένης
Agorakritou 16 & Alkamenous

29. Αγρινίου 29
Agrinio 29

30. Αγρινίου 31
Agrinio 31

31. Αγρινίου 33
Agrinio 33

32. Αγρινίου 34 & Αλκαμένης 186
Agrinio 34 & Alkamenous 186

33. Αγέως 22
Egeos 22

34. Αγίτης 4 & Νάρκισσου 9
Eglis 4 & Narkissou 9

35. Ανώνος 8
Enianos 8

36. Αλκαμένης 111
Alkamenous 111

37. Αλκαμένης 132
Alkamenous 132

38. Αλκιβιάδου 96 & Πιπίνου 94
Alkiviadou 96 & Pipinou 94

39. Αμορίου 1 & Αχαιών 140
Amoriou 1 & Achaimon 140

40. Αμφιλοχίας 11
Amfilochias 11

41. Ανάτης 29
Anafis 29

42. Άνδρου 4Α & Κω
Androu 4A & Ko

43. Άνδρου 11
Androu 11

44. Απειρανθίου 3
Apeiranthiou 3

45. Αριστομένης 2 & Εξηκίου 12
Aristomenous 2 & Exikiou 12

46. Αριστομένης 49
Aristomenous 49

47. Αριστομένης 49Α
Aristomenous 49A

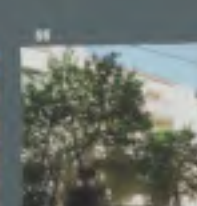
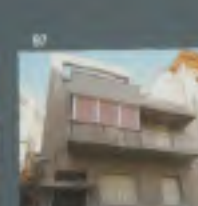
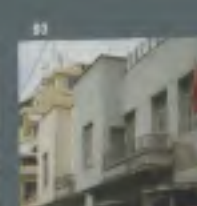
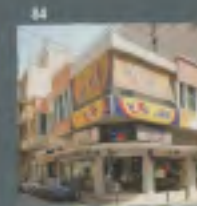
48. Αριστομένης 72 & Πιπίνου 118 & Ρόδου
Aristomenous 72 & Pipinou 118 & Rodou

49. Αριστομένης 86
Aristomenous 86

50. Αριστομένης 91 & Περγάμου 35
Aristomenous 91 & Pergamou 35

- 51. Αριστοτέλους 62
Aristotelous 62
- 52. Αριστοτέλους 64
Aristotelous 64
- 53. Αριστοτέλους 136
Aristotelous 136
- 54. Αριστοτέλους 142 & Πιπίας 54
Aristotelous 142 & Pipias 54
- 55. Αριστοτέλους 176
Aristotelous 176
- 56. Αρμανίας 6
Armanias 6
- 57. Ακαρνών 90
Acharnon 90
- 58. Ακαρνών 120 & Κολογκινάτος 69
Acharnon 120 & Kolongiotas 69
- 59. Ακαρνών 123
Acharnon 123
- 60. Ακαρνών 124
Acharnon 124
- 61. Ακαρνών 150
Acharnon 150
- 62. Ακαρνών 214
Acharnon 214
- 63. Βέργας 3
Vergas 3
- 64. Βλαβιανού 14
Vlavianou 14
- 65. Γκιλλφόρδου 6
Gillfordou 6
- 66. Δαφνίδας 5
Dafnidou 5
- 67. Δαφνίδας 19 & Βιάντος 1
Dafnidou 19 & Viantos 1
- 68. Δεργινά 14 & Παλαιών/28ης Οκτωβρίου
Derigni 14 & Palaion/28 Octovriou
- 69. Δεργινά 25 & 3ης Σεπτεμβρίου 116
Derigni 25 & 3 Septemvriou 116
- 70. Δεργινά 37
Derigni 37
- 71. Δεργινά 42 & Αριστοτέλους 107
Derigni 42 & Aristotelous 107
- 72. Δεργινά 44
Derigni 44
- 73. Διδίσιου 8
Didisiou 8
- 74. Δοχειαρίου 10 & Κωλέτης 40
Docheiariou 10 & Kofetis 40
- 75. Έκτορας 15
Ektoros 15

76. Έλινξ 3
Είλε 3
77. Ελινξ 3
Είλε 3
78. Ελινξ 6
Είλε 6
79. Επινώλου 26
Επινώλου 26
80. Επινώλου 60 & Τενέδου
Επινώλου 60 & Τενέδου
81. Επινώλου 83 & Κύπρου 78
Επινώλου 83 & Κύπρου 78
82. Ζακύνθου 5
Ζακύνθου 5
83. Ζακύνθου 14
Ζακύνθου 14
84. Ζακύνθου 20 & Κυψέλης
Ζακύνθου 20 & Κυψέλης
85. Ζακύνθου 30
Ζακύνθου 30
86. Ζακύνθου 32 & Σπυριδίου
Ζακύνθου 32 & Σπυριδίου
87. Ζακύνθου 36
Ζακύνθου 36
88. Θόσου 3
Θόσου 3
89. Θόσου 8 & Ι. Δραγοπούλου
Θόσου 8 & Ι. Δραγοπούλου
90. Θόσου 1 & Φωκ. Νέστον 21
Θόσου 1 & Φωκ. Νέστον 21
91. Θόσου 56 & Σπυριδίου
Θόσου 56 & Σπυριδίου
92. Θόσου 64
Θόσου 64
93. Θόσου 66
Θόσου 66
94. Θόσου 68 & Φυλής
Θόσου 68 & Φυλής
95. Θόσου 77
Θόσου 77
96. Θόσου 96
Θόσου 96
97. Θόσου 100
Θόσου 100
98. Ι. Δραγοπούλου 7
Ι. Δραγοπούλου 7
99. Ι. Δραγοπούλου 29
Ι. Δραγοπούλου 29
100. Ι. Δραγοπούλου 39 & Τίνου 20
Ι. Δραγοπούλου 39 & Τίνου 20

- 101. Ι. Δρασοπούλου 50 & Κεφαλληνίας
Ι. Δρασοπούλου 50 & Κεφαλληνίας
- 102. Ι. Δρασοπούλου 53
Ι. Δρασοπούλου 53
- 103. Ι. Δρασοπούλου 72
Ι. Δρασοπούλου 72
- 104. Ι. Δρασοπούλου 77 & Θήρας 11
Ι. Δρασοπούλου 77 & Θήρας 11
- 105. Ι. Δρασοπούλου 81
Ι. Δρασοπούλου 81
- 106. Ι. Δρασοπούλου 89 & Τενέδου 12
Ι. Δρασοπούλου 89 & Τενέδου 12
- 107. Ι. Δρασοπούλου 95
Ι. Δρασοπούλου 95
- 108. Ι. Δρασοπούλου 96
Ι. Δρασοπούλου 96
- 109. Ι. Δρασοπούλου 97 & Ήμβρου 12
Ι. Δρασοπούλου 97 & Ήμβρου 12
- 110. Ι. Δρασοπούλου 98 & Θόσου 13
Ι. Δρασοπούλου 98 & Θόσου 13
- 111. Ι. Δρασοπούλου 121
Ι. Δρασοπούλου 121
- 112. Ι. Δρασοπούλου 173 & Πόρου
Ι. Δρασοπούλου 173 & Πόρου
- 113. Ιεροσολύμων 12 & Αγαθουπόλεως 53
Ιεροσολύμων 12 & Αγαθουπόλεως 53
- 114. Ιεροσολύμων 29
Ιεροσολύμων 29
- 115. Ιεροσολύμων 33
Ιεροσολύμων 33
- 116. Ιθάκης 17
Ιθάκης 17
- 117. Ιθάκης 92 & Ακαρνών 156
Ιθάκης 92 & Ακαρνών 156
- 118. Ικάρου 3
Ικάρου 3
- 119. Ήμβρου 23
Ήμβρου 23
- 120. Ήμβρου 29
Ήμβρου 29
- 121. Ήμβρου 31
Ήμβρου 31
- 122. Ήμβρου 33
Ήμβρου 33
- 123. Ιουλιανού 32
Ιουλιανού 32
- 124. Ιουλιανού 47 & Αλίας
Ιουλιανού 47 & Αλίας
- 125. Ιουλιανού 48 & Φυλής 40
Ιουλιανού 48 & Φυλής 40

126. Καλλιφρονά 3
Kallifrona 3
127. Καλλιφρονά 56
Kallifrona 56
128. Καλλιφρονά 56 & Μεγίστης 36
Kallifrona 56 & Megistis 36
129. Καλλιφρονά 69 & Πύθωνος 18 & Υακίνθου
Kallifrona 69 & Pithonos 18 & Iakinthou
130. Κολογερά 4
Kalogera 4
131. Κολογερά 6
Kalogera 6
132. Κολώνου 3
Kalonou 3
133. Κολώνου 22
Kalonou 22
134. Καμινά 4
Kampani 4
135. Καμινά 6
Kampani 6
136. Καμινά 7
Kampani 7
137. Κορνόβου 11 & Σκουροπούλου 31
Kornobou 11 & Skourovou 31
138. Κάσου 1 & Κίπρου 119
Kasou 1 & Kiprou 119
139. Κάσου 5
Kasou 5
140. Κασταλίας 4
Kastalias 4
141. Κασταλίας 6
Kastalias 6
142. Κασταλίας 9
Kastalias 9
143. Κασταλίας 44 & Λαχανά 39
Kastalias 44 & Lachana 39
144. Κεφαλληνίας 47
Kefallinias 47
145. Κεφαλληνίας 55
Kefallinias 55
146. Κεφαλληνίας 61
Kefallinias 61
147. Κεφαλληνίας 63 & 3ης Σεπτεμβρίου
Kefallinias 63 & 3 Septemvriou
148. Κεφαλληνίας 75 & Αριστοτέλους
Kefallinias 75 & Aristotelous
149. Κεφαλληνίας 78
Kefallinias 78
150. Κεφαλληνίας 80 & Ακαδημίας
Kefallinias 80 & Akadimion

- 151. Καραγιάννης 85 & Αποκλείας
Καραγιάννης 85 & Αποκλείας
- 152. Κρωλού 1 & Κυψέλης
Κρωλού 1 & Κυψέλης
- 153. Κρωλού 7
Κρωλού 7
- 154. Κρωλού 19
Κρωλού 19
- 155. Κωδριγκτώνος 46 & Φυλής 101
Κωδριγκτώνος 46 & Φυλής 101
- 156. Κωδριγκτώνος 58
Κωδριγκτώνος 58
- 157. Κωδριγκτώνος 60
Κωδριγκτώνος 60
- 158. Κωδριγκτώνος 61
Κωδριγκτώνος 61
- 159. Κορυδαλλεύς 4
Κορυδαλλεύς 4
- 160. Κρέσσος 14
Κρέσσος 14
- 161. Κρίσις 13
Κρίσις 13
- 162. Κρίσις 29 & Θεόφωτος
Κρίσις 29 & Θεόφωτος
- 163. Κρίσις 40
Κρίσις 40
- 164. Κρίσις 42
Κρίσις 42
- 165. Κρίσις 51 & Κλεονίς 2
Κρίσις 51 & Κλεονίς 2
- 166. Κύμης 9
Κύμης 9
- 167. Κύπρου 4 & Φωκίας
Κύπρου 4 & Φωκίας
- 168. Κύπρου 8
Κύπρου 8
- 169. Κύπρου 16
Κύπρου 16
- 170. Κύπρου 19
Κύπρου 19
- 171. Κύπρου 26
Κύπρου 26
- 172. Κύπρου 27
Κύπρου 27
- 173. Κύπρου 29
Κύπρου 29
- 174. Κύπρου 45
Κύπρου 45
- 175. Κύπρου 81 & Αγ. Ζώνης 29
Κύπρου 81 & Αγ. Ζώνης 29

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

176. Κηφισός 5
Kipselis 5

177. Κηφισός 16
Kipselis 16

178. Κηφισός 45 & Κηφισοκρήνη
Kipselis 45 & Kephissos

179. Κηφισός 49 & Ερμιονεύως 12
Kipselis 49 & Spetsopoulos 12

180. Κηφισός 52
Kipselis 52

181. Κηφισός 60 & Ζακύνθου 29
Kipselis 60 & Zakynthou 29

182. Λαερτίου Διογένη 11
Laertiou Diogenous 11

183. Λαερτίου Διογένη 13
Laertiou Diogenous 13

184. Λαερτίου Διογένη 15A
Laertiou Diogenous 15A

185. Λαερτίου Διογένη 18 & Μ. Βόδα 142
Laertiou Diogenous 18 & M. Voda 142

186. Νέλος Καργιάννη 7
Lefkas Karagianni 7

187. Νέλος Καργιάννη 10 & Μοναχού 48 & Λεωκωσίας
Lefkas Karagianni 10 & Monachou 48 & Lefkasias

188. Νέλος Καργιάννη 27
Lefkas Karagianni 27

189. Νέλος Καργιάννη 57
Lefkas Karagianni 57

190. Λεωκωσία 10
Lefkasias 10

191. Λεωκωσία 16
Lefkasias 16

192. Λεωκωσία 38 & Αχαρνών 211
Lefkasias 38 & Acharnon 211

193. Λεωκωσία 55
Lefkasias 55

194. Λεωκωσία 8
Lefkasias 8

195. Λεωκωσία 11
Lefkasias 11

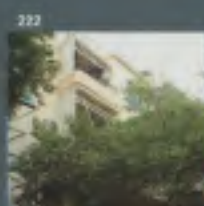
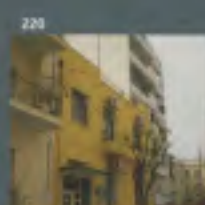
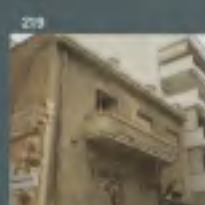
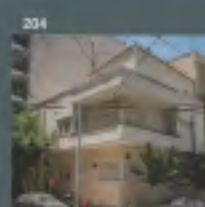
196. Λεωκωσία 13
Lefkasias 13

197. Λεωκωσία 22
Lefkasias 22

198. Λεωκωσία 1 & Σπάρτης
Lefkasias 1 & Sparta

199. Λεωκωσία 6
Lefkasias 6

200. Λεωκωσία 9
Lefkasias 9

- 201. Λευκωσίας 14
- 202. Μανώλης Μουραγιένους 14
- 203. Μανώλης Μουραγιένους 16 & Θουλής 133
- 204. Μικ. Βόδα 89 & Αγορακρήνου 19
- 205. Μικ. Βόδα 103 & Υγείας
- 206. Μικ. Βόδα 114 & Πατισρίου 91
- 207. Μικ. Βόδα 137
- 208. Μικ. Βόδα 143
- 209. Μικ. Βόδα 189
- 210. Μεγίστης 5 & Εκτωρ 17
- 211. Μεγίστης 23
- 212. Μεγίστης 36 & Κολωνίου
- 213. Μιθιμνίς 17
- 214. Μιθιμνίς 42
- 215. Μοσχονισίων 5
- 216. Μοσχονισίων 38
- 217. Μύρων 15
- 218. Νεμέσεως 20
- 219. Νικηφόρου 26
- 220. Νικηφόρου 29
- 221. Νομικού 3
- 222. Ολύμπιας 11
- 223. Ουίλιαμ Κινγκ 10
- 224. Ουίλιαμ Κινγκ 25 & Λευκωσίας 61
- 225. Ουίλιαμ Κινγκ 26

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

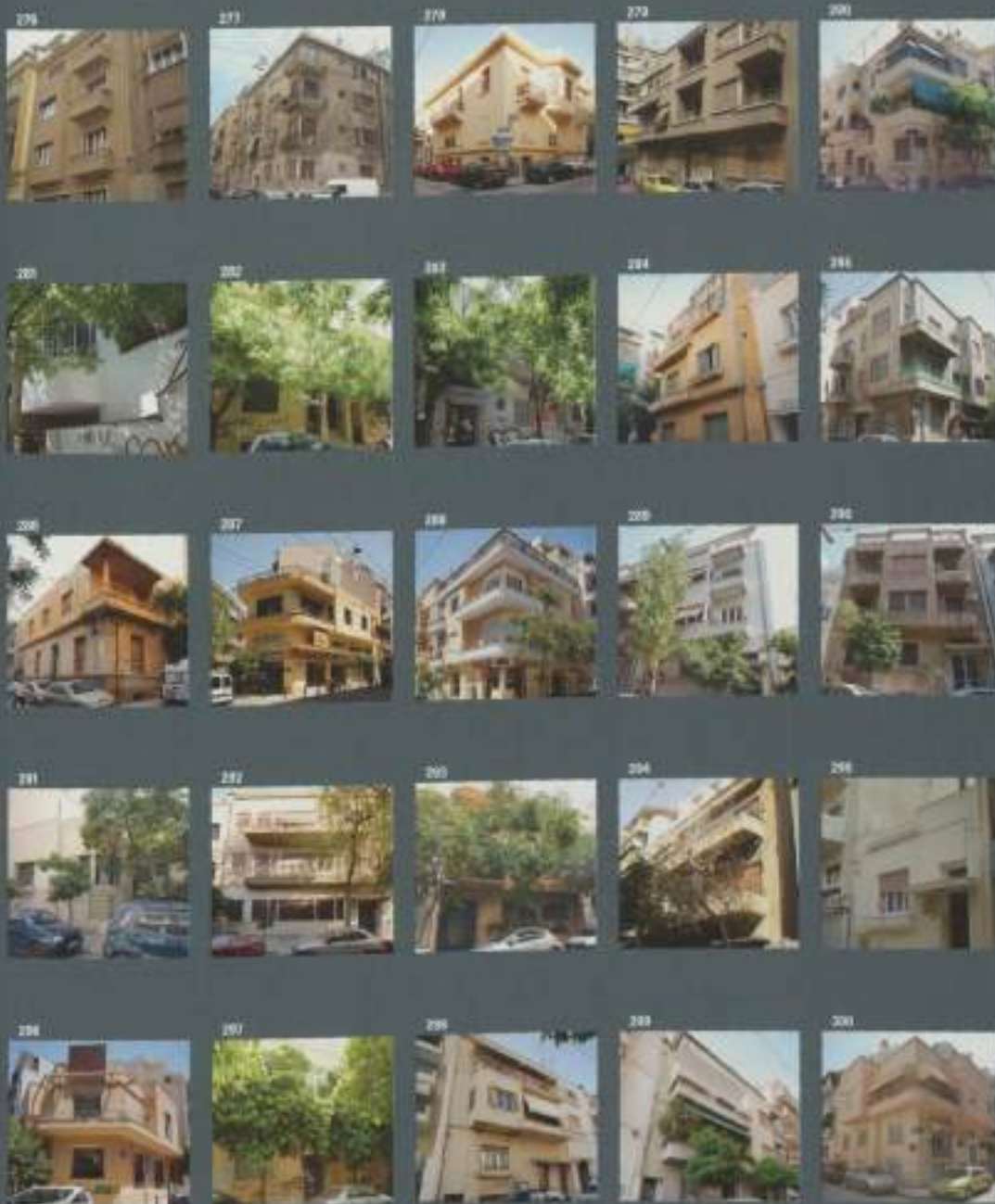

250

226. Πελοπίων 3
Pellinis 3227. Πομπόου 1 & Αγ. Μελετίου 126
Pamisso 1 & Ag. Meletiou 126228. Πομπόου 2
Pamisso 2229. Πομπόου 3
Pamisso 3230. Πομπόου 4
Pamisso 4231. Πομπόου 5
Pamisso 5232. Πομπόου 6
Pamisso 6233. Πομπόου 7
Pamisso 7234. Πομπόου 8
Pamisso 8235. Πομπόου 9
Pamisso 9236. Πομπόου 10
Pamisso 10237. Πομπόου 11
Pamisso 11238. Πομπόου 12
Pamisso 12239. Πομπόου 14
Pamisso 14240. Παξών 22 & Κέρκυρας 37
Paxos 22 & Kerkiras 37241. Παροπόου 36
Parasou 36242. Πάρνηθος 19 & Λίδας 8
Parnithos 19 & Lidas 8243. Πόρου 7
Porou 7244. Πομπόου/28ης Οκτωβρίου 59 & Σκαρδαμάνη 1
Pamisso/28 Oktovriou 59 & Skaramagka 1245. Πομπόου/28ης Οκτωβρίου 70
Pamisso/28 Oktovriou 70246. Πομπόου/28ης Οκτωβρίου 86
Pamisso/28 Oktovriou 86247. Πομπόου/28ης Οκτωβρίου 89
Pamisso/28 Oktovriou 89248. Πομπόου/28ης Οκτωβρίου 162 & Θέρπος
Pamisso/28 Oktovriou 162 & Thiras249. Πομπόου/28ης Οκτωβρίου 186 & Θάσου
Pamisso/28 Oktovriou 186 & Thasou250. Πομπόου/28ης Οκτωβρίου 188
Pamisso/28 Oktovriou 188

231. Πατισίων/28ης Οκτωβρίου 215 & Ουίλιαμ Κίηκ
Patision/28 Oktovriou 215 & William King
232. Πατισίων/28ης Οκτωβρίου 221 & Νορμίκου
Patision/28 Oktovriou 221 & Normikos
233. Πατισίων/28ης Οκτωβρίου 225
Patision/28 Oktovriou 225
234. Περγάνου 7 & Αλκιβιάδου 119
Pergamou 7 & Alkivladiou 119
235. Περγάνου 32
Pergamou 32
236. Πιπίου 19 & Κω
Pipiu 19 & Ko
237. Πιπίου 47 & Καλόπρεπυ 49Α
Pipiu 47 & Kaloprepu 49A
238. Πρινοπούλου 4
Prinopoulou 4
239. Πρινοπούλου 6
Prinopoulou 6
240. Πρινοπούλου 8
Prinopoulou 8
241. Πυθίας 23 & Φαειθονίης 31
Pithias 23 & Faithonias 31
242. Πυθίας 24 & Φαειθονίης 29
Pithias 24 & Faithonias 29
243. Πυθίας 26 & Φαειθονίης 32
Pithias 26 & Faithonias 32
244. Πυθίας 30
Pithias 30
245. Πυθίας 32 & Ιωνίου 15
Pithias 32 & Ioniou 15
246. Πυθίας 4
Pithias 4
247. Ραίου 12
Raiou 12
248. Σαπφίας 14 & Πειραιεύς 2
Sapphion 14 & Piseiraiou 2
249. Σερφίου 39
Serfion 39
250. Σερφίου 57 & Μασχοπούλου 36
Serfion 57 & Maschopoulou 36
251. Σίμων 8 & Τενέδου 49
Simon 8 & Tenedou 49
252. Σίμων 64 & Λέων 53
Simon 64 & Leon 53
253. Σκαλίου 6
Skalion 6
254. Σκαλίου 29
Skalion 29
255. Σούρου 18
Sourou 18

276. Ερμού 11
Spartis 11
277. Ερμού 13 & Μουσχομυλων
Spartis 13 & Moschomylon
278. Ερμού 14 & Μουσχομυλων
Spartis 14 & Moschomylon 36
279. Ερμού 24 & Σταυρούλου 36
Spartis 24 & Stavroulou 36
280. Ερμού 34 & Αλωόδο 20
Spartis 34 & Alwodos 20
281. Ερμού 57
Spartis 57
282. Ερμού 59
Spartis 59
283. Ερμού 74
Spartis 74
284. Ερμού 95 & Διδοκηνίου 18
Spartis 95 & Didokhinou 18
285. Ερμού 96 & Είσοδος 15
Spartis 96 & Eivlos 15
286. Ερμού 97 & Διδοκηνίου 21
Spartis 97 & Didokhinou 21
287. Ερμού 2 & Κυβέλης
Spartis 2 & Kybelis
288. Ερμού 15 & Καραϊσκάκη
Spartis 15 & Karaiskaki
289. Ερμού 18
Spartis 18
290. Ερμού 20
Spartis 20
291. Ερμού 39
Spartis 39
292. Σταυρούλου 28
Stavroulou 28
293. Σταυρούλου 30
Stavroulou 30
294. Σταυρούλου 38
Stavroulou 38
295. Σίμου 11
Simu 11
296. Σίμου 1 & Ι. Δραγοπούλου
Simu 1 & I. Dragopoulou
297. Σίμου 6
Simu 6
298. Σίμου 23
Simu 23
299. Σίμου 27
Simu 27
300. Σίμου 44 & Κασιδιάρη 11
Simu 44 & Kasidiari 11

- 301. Σωζοπόλου 47 & Αδμήτου 70
Σωζοπόλου 47 & Αδμήτου 70
- 302. Τενέδου 10
Τενέδου 10
- 303. Τενέδου 26 & Επιστήσου
Τενέδου 26 & Επιστήσου
- 304. Τενέδου 35 & Αγ. Ζώνης 7
Τενέδου 35 & Αγ. Ζώνης 7
- 305. Τήνου 2
Τήνου 2
- 306. Τήνου 11
Τήνου 11
- 307. Τροίας 27 & Ι. Δρασοπούλου 9
Τροίας 27 & Ι. Δρασοπούλου 9
- 308. Τροίας 29
Τροίας 29
- 309. Τροίας 30
Τροίας 30
- 310. Τύχης 3
Τύχης 3
- 311. Τύχης 7
Τύχης 7
- 312. Υγίως 12
Υγίως 12
- 313. Υγίως 16 & Αλκαμένης 98
Υγίως 16 & Αλκαμένης 98
- 314. Ύδρας 14
Ύδρας 14
- 315. Φαέθωντος 30
Φαέθωντος 30
- 316. Φαιδριάδων 3
Φαιδριάδων 3
- 317. Φαιδριάδων 19
Φαιδριάδων 19
- 318. Φερών 12 & 3ης Σεπτεμβρίου 90
Φερών 12 & 3 Σεπτεμβρίου 90
- 319. Φερών 36 & Κατρίνου
Φερών 36 & Κατρίνου
- 320. Φιλίππου 14
Φιλίππου 14
- 321. Φινίου 20
Φινίου 20
- 322. Φινίου 24
Φινίου 24
- 323. Φινίου 28 & Κνωσού 2
Φινίου 28 & Κνωσού 2
- 324. Φυλίας 65 & Φιλίππου
Φυλίας 65 & Φιλίππου
- 325. Φυλίας 68
Φυλίας 68

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

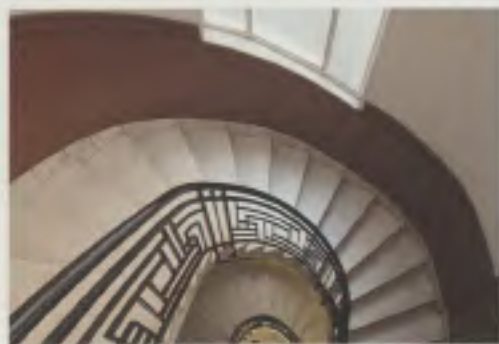
326. Θωλός 81
File 81
327. Θωλός 84
File 84
328. Θωλός 86
File 86
329. Θωλός 111A
File 111A
330. Θωλός 144
File 144
331. Θωλός 152
File 152
332. Θωλός 154
File 154
333. Θωλός 173
File 173
334. Θωλός 202 & Κορυδαλλέως 11
File 202 & Koridalleos 11
335. Θωλός 217 & Σιγφρίδου
File 217 & Strifridou
336. Θωλός 220
File 220
337. Θωλός 225
File 225
338. Φώκαιας 15
Fokias 15
339. Φώκαιας 24 & Αχαρνών 68
Fokias 24 & Acharnon 68
340. Φωκίωνος Νέγρη 7
Fokionos Negri 7
341. Φωκ. Νέγρη 9 & Αγοθουπόλεως 1
Fok. Negri 9 & Agathoupolis 1
342. Φωκ. Νέγρη 23 & Επιστήσου 46
Eptanissou 46 & Fok. Negri 23
343. Φωκ. Νέγρη 78 & Σκοπέλου
Fok. Negri 78 & Skopelou
344. Χανίων 13
Chanion 13
345. Χανίων 4
Chanion 4
346. Χέρυθεν 11
Cherden 11
347. Χέρυθεν 12
Cherden 12
348. Χέρυθεν 14
Cherden 14
349. Χέρυθεν 30
Cherden 30
350. Χέρυθεν 32
Cherden 32

Αγοθουπόλεως 33Α & Ιερουσαλύμων 10 |
33A, Agathoupoleos str. & 10, Ierosolimon str. © FI

Αριστοτέλους 136 |
136, Aristotelous str. © KC

Αριστοτέλους 176 |
176, Aristotelous str. © ED

Δροσοπούλου 39 & Τίνου 20 |
39, Drosopoulou str. & 20, Tinou str. © ED

Ελπίδος 6 |
6, Elpidos str. © ED

Ιεροσολύμων 29 |
29, Ierosolimon str. © R

Ιερουσαλύμων 12 & Αγαθουπόλεως 53
12, Ierusalimon str. & 53, Agathoupoleos str. © FI

Καλύμνου 22
22, Kalimnu str. © ED

Κεφαλληνίας 75 & Αριστοτέλους |
75, Kefallinias & Aristotelous str. © ΕΔ

Κιμώλου 1 & Κυψέλης |
1, Kimolou str. & Kipselis str. © JV

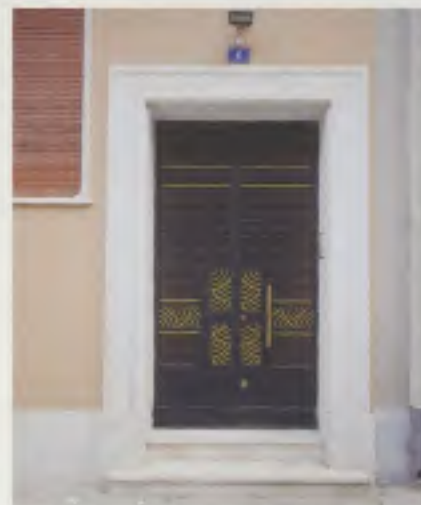
Κοδριγκτώνος 58 |
58, Kodrigtonos str. © JV

Κίπρου 78 & Επτανήσου 83 |
78, Kiprou & 83, Eptanissou str. © JV

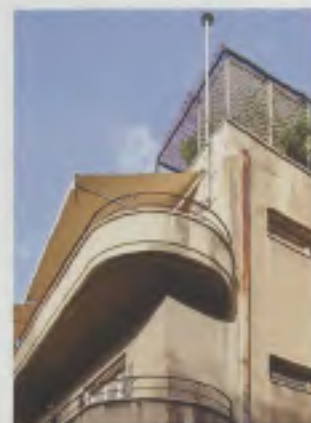

Λευκωσίας 1 & Σπάρτης
1, Lefkosias str. & Spartis str. © JV

Μικ. Βόδα 103 & Υγείας
103, M. Voda str. & Igias str. © ED

Παλαιο 1-11 & 2-14
1-11 & 2-14, Παλαιο str. © KC

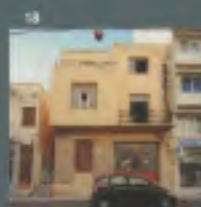
Σταυρουλάου 31 & Καρπούθου 11 |
31, Stavrouli str. & 11, Karpou str. © JV

Φωκίωνος Νέγρη 9 & Αγοθουπόλεως 1 |
9, Fokionos Negri str. & 1, Agathoupoleos str. © IR

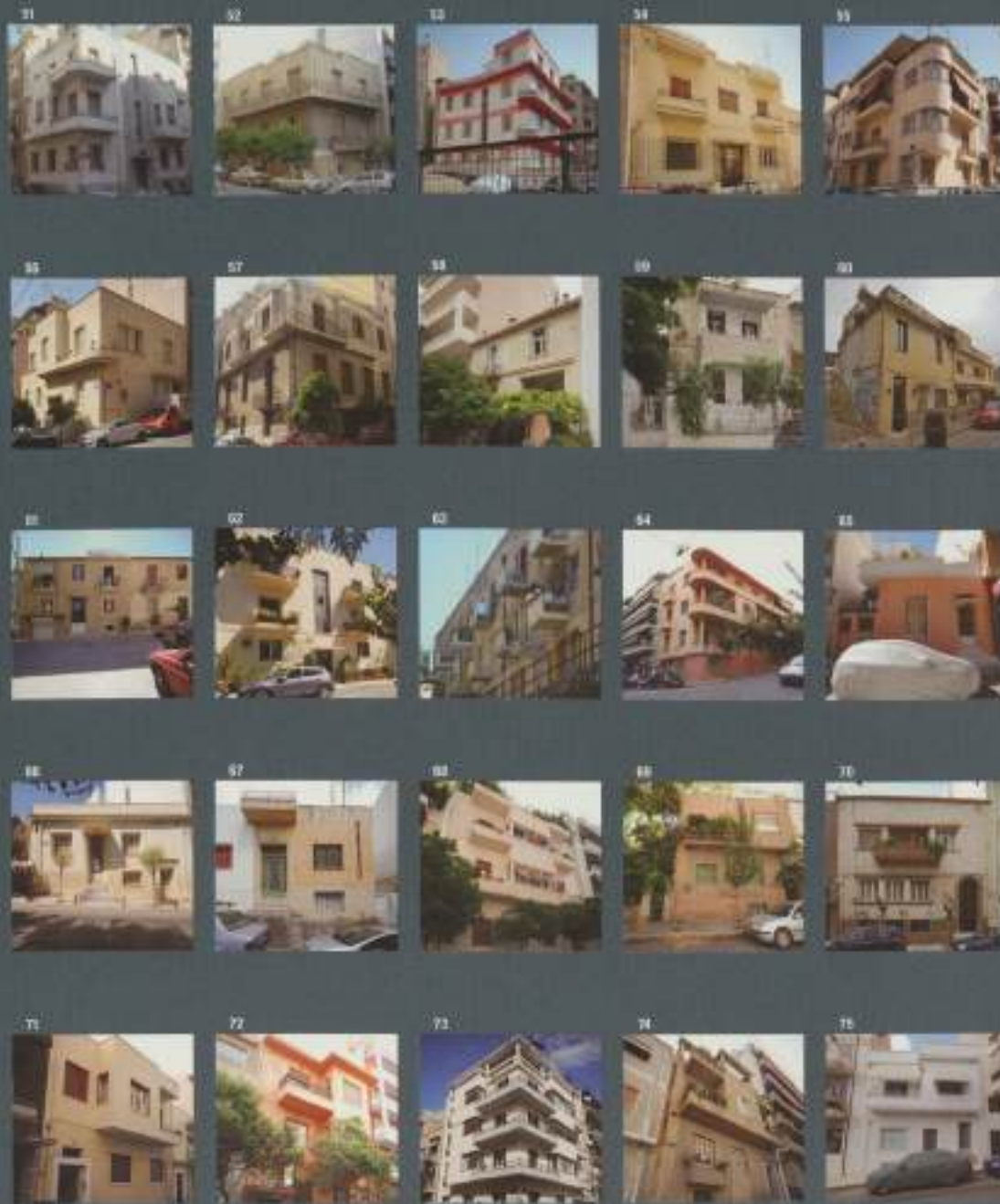

1. Αγ. Πάννης 6 & Τσόχα
Ag. Pantan 6 & Tsocha
2. Ακαμανίας 15
Akamanias 15
3. Αμπελοκήων 3 & Μ. Σπηλαίου 1
Ampelokion 3 & M. Spiliou 1
4. Μουσταξίδων 6 & Παράσκου 11
Moustaxidi 6 & Paraschou 11
5. Μουσταξίδων 8
Moustaxidi 8
6. Μουσταξίδων 11 & Λαμβάρδου 9
Moustaxidi 11 & Lamvardo 9
7. Μουσταξίδων 12 & Λαμβάρδου 14
Moustaxidi 12 & Lamvardo 14
8. Αργυρουπόλεως 10 & Γεροδήμου 11
Argiroupoleos 10 & Gerodimou 11
9. Ασκληπιάδου 179
Asklepiou 179
10. Βαλαμάνας 14
Valsamonas 14
11. Βαλαμάνας 16
Valsamonas 16
12. Βαλτινών 63
Valtinon 63
13. Δασκαλογιάννη 6
Daskalogianni 6
14. Δ. Σούτσου 6
D. Soutsou 6
15. Δ. Σούτσου 12
D. Soutsou 12
16. Δ. Σούτσου 14
D. Soutsou 14
17. Διογενίδων 7 & Εμμ. Χρυσολώρα 9 & Βασ. Βουλγαροκτόνου
Diogenidi 7 & Emm. Chrysolora 9 & Vass. Boulgaroktonou
18. Έβρου 35
Evrou 35
19. Έσλιν 3
Eslin 3
20. Έσλιν 10
Eslin 10
21. Ευριτανίας 6
Evritanias 6
22. Ζωνάρα 19
Zonara 19
23. Ι. Βαρβάκη 11
I. Varvaki 11
24. Ι. Βαρβάκη 47
I. Varvaki 47
25. Ιερεμίου 3
Ieremiu 3

27. Ιπποκράτους 166 & Θεσσαλον
Ιπποκράτους 166 & Θεσσαλον
28. Ιπποκράτους 168 & Θεσσαλον
Ιπποκράτους 168 & Θεσσαλον
29. Ι. Μοιραράκου 50 & Ι. Ελύτου 23
Ι. Μοιραράκου 50 & Ι. Σούσου
30. Κασσιανής 10
Κασσιανής 10
31. Κασσιανής 12
Κασσιανής 12
32. Κοντογιάννη 6
Κοντογιάννη 6
33. Κων. Παπαρρηγοπούλου 5 & Παράσχου 28
Κων. Παπαρρηγοπούλου 5 & Παράσχου 28
34. Κων. Παπαρρηγοπούλου 14 & Αρβέρδου 43
Κων. Παπαρρηγοπούλου 14 & Λομβάρδου 43
35. Λαμπάρδη 17 & Αρματαίων & Κίρηνων 8
Λαμπάρδη 17 & Αρματαίων & Κίρηνων 8
36. Α. Καρούνη 21
Α. Καρούνη 21
37. Α. Καρούνη 23Α
Α. Καρούνη 23Α
38. Λεωφ. Αλεξάνδρου 207
Λεωφ. Αλεξάνδρου 207
39. Λεωφ. Βοσ. Σοφίας 88 & Λαμπάρδου 1
Λεωφ. Βοσ. Σοφίας 88 & Λαμπάρδου 1
40. Λαμπάρδου 7
Λαμπάρδου 7
41. Λαμπάρδου 15
Λαμπάρδου 15
42. Λαμπάρδου 20
Λαμπάρδου 20
43. Λαμπάρδου 40
Λαμπάρδου 40
44. Λαμπάρδου 73
Λαμπάρδου 73
45. Λαυζής Παρισίων 6
Λαυζής Παρισίων 6
46. Μπουκουβάλα 18 & Ζαχαρία
Μπουκουβάλα 18 & Ζαχαρία
47. Ν. Λιβα 4 & Παράσχου
Ν. Λιβα 4 & Παράσχου
48. Ν. Λιβα 33 & Σιμόπουλου
Ν. Λιβα 33 & Σιμόπουλου
49. Π. Κιρκιόλη 5 & Τσίχλας
Π. Κιρκιόλη 5 & Τσίχλας
50. Π. Μουδέν 18
Π. Μουδέν 18
51. Πολυγενισίας 25 & Αρβίν
Πολυγενισίας 25 & Αρβίν

51. Παναγιωτόπουλου 14 & Λαζαράτου 124
Panagiotara 14 & Lombaridou 124
52. Παναγιωτόπουλου 22 & Ι. Μαρμαράτου 112
Panagiotara 22 & I. Marmarato 112
53. Παπαθωμά 1 & Λεωφ. Αλεξάνδρου
Papathoma 1 & Leof. Alexandras
54. Παράσχου 60
Paraschou 60
55. Παράσχου 63 & Κουμανούδη 8
Paraschou 63 & Koumanoudi 8
56. Παράσχου 64 & Ι. Βαρβόλη 5
Paraschou 64 & I. Varvaki 5
57. Παράσχου 77 & Ι. Βαρβόλη 7
Paraschou 77 & I. Varvaki 7
58. Παστέρ 13
Paster 13
59. Παστέρ 14
Paster 14
60. Προσφυγικές κατοικίες «Γεροκομίδας» - Πανόρμου & Ριανκούρ & Λεωφ. Κηφισίας
Refugee housing "Gerokomidi": Panormou & Riankour & Leof. Kifissias
61. Προσφυγικές κατοικίες «Ελκινερσόν» - Γιοβαννίνα
Refugee housing "Elknerson": Giovaninna
62. Προσφυγικές κατοικίες «Κουντουριώτικα» - Σκοπέτας - Γεροστάτη - Πτάρης - Μικρά Μεσό - Κόνιαρι
Refugee housing: "Kountouriotika": Skopetea - Gerostathi - Ptaris - Michail Mela - Koniar
63. Προσφυγικές κατοικίες Λεωφ. Αλεξάνδρου 165-169
Refugee housing: Leof. Alexandras 165-169
64. Σεβαστουπόλεως 11 & Ετόλλας 11
Sevastoupolis 11 & Etollas 11
65. Σκαλίδι 31
Skalidi 31
66. Σκοπέτα 8
Skopetea 8
67. Σπαθίου 1
Spathi 1
68. Στ. Κουμανούδη 26
St. Koumanoudi 26
69. Τότση 29
Totsa 29
70. Τότση 31
Totsa 31
71. Φαναριώτικα 28
Fanariotika 28
72. Χρ. Τρίκουπι 170
Ch. Trikoupi 170
73. Χρ. Τρίκουπι 173 & Ακρίτα 24
Ch. Trikoupi 173 & Akrita 24
74. Χρυσόλα 14
Chrysola 14
75. Χρυσουπόλεως 61
Chrysoupolis 61

Μουστοξύδη 8 |
8, Moustoxidi str. © KC (2008), © JV (2012)

Μουστοξύδη 11 & Λομβάρδου 9 |
11, Moustoxidi & 9, Lomvardou str. © JV

Παράσχου 63 & Κουμανούδη 8 |
63, Paraschou & 8, Koumanoudi str. © JV

Παράσχου 83 & Λίτρα 4 |
83, Paraschou & 4, Litra str. © JV

Παράσχου 64 & Βορβόκη 5 |
64, Paraschou str. & 5, Vourvaki str. © JV

Εεβαστουπόλεως 11 & Αιτωλίας 11 |
11, Sevastoupoleos str. & 11, Etolias str. © JV

THE CREATIVE ASSIMILATION OF MODERNISM IN INTERWAR ATHENS

HELEN FESSAS-EMMANOUIL

The topic of this brief article is the creative assimilation of the modern movement in the architecture of interwar Athens. The approach of this topic begins with an outline of the historic circumstances which have enhanced this assimilation. A special emphasis is given to the sociopolitical context and the urban planning background of interwar Athens. Moreover, the decisive role architects played in the qualitative upgrading of Greek capital's building wealth is highlighted.

The historic and sociopolitical context

The eighteen-year period between the Asia Minor catastrophe of 1922 and the war of 1940-1941 was one of the most unusual and contradictory in modern Greek history. Its most negative aspects were political turmoil and the inability of the bourgeois administration to address the explosive problems of the farmers and the labour class. Successive coups led by uniformed "nation saviours", often with the blessings of "bourgeois" politicians, will negatively affect the validity of the liberal parliamentary system and will lead the way to the dictatorship of Metaxas (1936-1941). Another negative factor of that period was that the acceleration of the urbanisation trends led to the demographic explosion of the Greek capital. In 1940, Athens counts 1,124,098 inhabitants, representing 47% of the urban population of the country.¹

But there were positive developments as well. The influx of refugees hastened the economic and social transformation of modern Greece and brought about political change. The radicalism of the refugees was channeled into various political directions, from the Venizelist parties and the military patrons to the newly established communist party. This situation reinforced the opposition to monarchy and led to the proclamation of the first Hellenic Republic in 1924.² The four years, between 1928 and 1932, constitute the most stable and creative period of the republic. The government of Venizelos had significant successes in the realm of foreign policy and achieved a lot in many sectors of domestic policy too, including economic reorganisation, education and school buildings, et al. At the same time a considerable industrialization of the Greek economy took place powered by the textile, carpet and food industries.³

The urban planning background

Athens is a city that grew in a rapid and random way from the beginning of the 20th century until 1940, in spite of the important urban planning proposals and efforts of experts aiming at the modernisation of its urban fabric. Emm. Marmaras aptly points out that in the first half of the 20th century "the two courses of the urban development of Athens [...] were the irrational expansions of the approved city plan, caused by the pressure exerted by landowners outside the city limits, and the intensive use of urban space, serving again private interests and favouring the erection of multistoried buildings where the urban planning provided for low-rise buildings".⁴

Addressing the acute housing problem of the 230,000 refugees of Greek origin from Asia Minor and the immigrants from the rural areas and foreign lands canceled in essence the urban planning proposals of the 1910s. As for the principles of the "functional city", presented in the IV CIAM (1933), they were rarely and partly applied in refugee housing complexes and state buildings. In spite of the state's serious efforts to implement modern urban planning methods, illegal construction outside the city zoning boundaries provided de facto solution for the economically weaker immigrants. Housing construction for the middle and upper classes was assumed by the private sector. In the central neighborhoods of Athens a specific type of urban apartment building was becoming standard. At the same time, the English garden city idea found fertile ground in the northern and southern suburbs of the Greek capital – Psychiko, Filothei, Nea Smyrni, Paleo Faliro, et al. During those same years a series of infrastructure works and urban development projects – improvements in transportation, an increase in the number of squares and green areas, et al. – upgraded the quality of life of Athens' inhabitants and visitors.⁵

Modern architecture of the 1920s and 1930s

The interwar years are considered a seminal architectural period in modern Athens. The assimilation of European modernist trends is accelerated after the Asia Minor disastrous expedition and subsequent influx of refugees of Greek origin that dictated rational and modern solutions.

Rapid modernisation expressed the optimistic and aggressively innovative spirit of the rising middle class, which would also influence the petty bourgeois strata. The modernism of interwar architecture in Greece can be seen mainly in the function and form of buildings, whereas their construction was much more conservative than that of avant-garde Europe. Despite the extensive use of a new material – reinforced concrete – Greek buildings lagged behind their European models in terms of high technology and standardisation.

One thing is certain. Interwar Athens was a fertile ground for the implementation of the modern movement's layout principles and stylistic vocabulary, in covering the needs for express state programmes or private investments of high return in new types of buildings: schools, hospitals, refugee housing, apartment buildings, factories, et al.⁶ In this everyday architecture, radical modernism was successfully used by architects who designed a number of important buildings that were acknowledged even beyond the country's borders.⁷

However, radical modernism co-existed with more conservative trends of the interwar era – e.g. late eclecticism and stripped or modern classicism – as well as with more moderate modernistic movements, such as dated art nouveau / Jugendstil and trendy art déco. This approach is apparent in the private projects of older architects and civil engineers – apartment buildings, houses, office buildings and stores – some of whom managed to modernise their approach over time. Abstract classicism and moderate modernism constitute the dominant trends of prestige architecture of the public and private sectors throughout the interwar era. This applies in the design of the majority of official buildings – town halls, court houses, banks, etc. Finally, regionalism, inspired by Greek or

Mediterranean vernacular traditions was more popular than international modernism in the design of single-family and vacation houses.⁶

Architects of the interwar era

Not many architects during the interwar period had constructed significant works, in terms of either number or importance. There are several reasons for this. Many architects were employed in state or municipal technical departments that had limited construction activity. The large programme of the Ministry of Education for new school buildings and the state programmes for refugee housing are exceptions to the rule. Few architects had the opportunity to pursue a freelance career. Cosmopolitan investors, entrepreneurs and the educated, well-to-do middle class were their main employers from the late 1920s to 1940. This is why only a small part of urban buildings of the interwar period bear the signature of an architect. Most buildings were constructed by civil engineers, contractors and skilled artisans, doing the work of the architect.

The architects working in Athens during 1922–1940 belong in four generations: the 1900s generation (Aristotelis Zachos, Alexandros Nikoloudis, Vassilios Courmenos, et al.), the 1910s one (Konstantinos Kyriakidis, et al.) and, mainly, the 1920s generation (Kostas Kitsikis, Emmanouil Lazaridis, Leonidas Bonis, Dimitrios Fotiadis, Georgios Kontoleon, Panos Tzalepis, et al.) and the 1930s one (Ioannis Despotopoulos, Stamo Papadaki, Nikos Mitsakis, Kyriakouli Panagiotakos, Patroklos Karantinos, Pericles Georgakopoulos, Renos Koutsouris, Emmanouel Vourakas, Pericles Sakellarios, et al.).⁷ The majority of these architects have studied in Europe, since the Faculty of Architecture at the National Technical University of Athens was founded only in 1917. Their studies in famous academic institutions of the West, like the *École des Beaux Arts* and the *École Spéciale d'Architecture* of Paris or the Polytechnic Schools of Munich, Dresden, Karlsruhe and Berlin, as well as the long years spent in architectural metropolises of Europe offered them the opportunity of a first hand experience – and not only from journals – of contemporary trends: art nouveau, Jugendstil, art déco, functionalism, summarised in the famous quote by Louis Sullivan “form follows function” – and the various trends of avant-garde architecture, from the classical rationalism of Auguste Perret, Peter Behrens, Mies van der Rohe, the radical modernism of Adolf Loos and Walter Gropius and the expressionism of Hans Poelzig, Bruno Taut and Erich Mendelsohn, to the purism of Le Corbusier and the movement of *Neue Sachlichkeit* or *Neues Bauen* of German advocates of functionalism of the early 1920s.

At this point one must recall that in the context of the modern movement, rationalism, functionalism and other modernist trends were related to the question of whether ornament can be considered a necessary architectural element or not. The arts and crafts (1859–1910) and art nouveau (1890–1910) movements and the architects of interwar art déco were in favour of ornament. The Austrian architect Adolf Loos opposed this view, and in his famous text “Ornament und Verbrechen” (first published in *Cahiers d'aujourd'hui* 5/1913) he passionately maintained that ornaments is incompatible with modern architecture. The irony is that rationalism and functionalism were

transformed either into minimalism, according to the famous quote of Mies van der Rohe's famous dictum “Weniger is mehr” (less is more), or to strict geometric and sculptural composition in the spirit of Le Corbusier, the German expressionists, the Russian constructivists, et al., to be primarily used aesthetically rather than functionally. This formalistic mutation was intensive particularly strong in cities of low industrialisation and urban organisation, like interwar Athens. For example, large and continuous windows – a characteristic element of interwar modernism – were unsuitable for the Greek climate and financial conditions.

One thing is certain: the lack of an academic architectural tradition in Greece enhanced the creative assimilation of radical modernism by Greek architects. The rationalism and functionalism of the modern movement, and in particular Le Corbusier's purism had avid supporters, primarily among the graduates of the newly founded NTUA School of Architecture, who belonged to the generation of the 1930s.

The ability of Greek architects to master the modernist vocabulary is well documented in publications of their projects in foreign architectural journals. It was confirmed by the 1933 exhibition of their modern buildings which impressed their famous foreign colleagues, who participated in the 4th International Congress of Modern Architecture (CIAM)¹⁰ that ended in Athens.

Postscript

This brief overview ends with comments on the promotion and preservation of modern heritage architecture.¹¹ Since this architectural legacy of interwar Athens is pluralistic, the campaign for its protection should not be limited to only one category of the surviving buildings of the 1930s, that is the one aligned with radical modernism. Destruction or aesthetic abuse equally threaten the buildings of the 1920s and 1930s belonging to other trends, e.g.: innovative art déco; the “architectural demoticism” of Aristotelis Zachos; Dimitri Pikionis' critical regionalism and the Mediterranean modernism of Pericles Sakellarios. Conservation of interwar architectural heritage should therefore cover this legacy as well. The significance – historic, symbolic, social, and aesthetic – of interwar buildings and complexes should be the main criterion for their conservation, refurbishment and re-use. Such an approach implies evaluation, which is a difficult procedure, since it requires knowledge, time and boldness, which are not consistent with the hasty and leveling spirit of our times. And this spirit gives rise to the following crucial issue: how can significant buildings and complexes of the interwar era be functionally and technologically upgraded, without losing their architectural values – symbolic, cultural and aesthetic. Because if these values are lost, it is reasonable to ask ourselves why should old buildings be preserved and not replaced with ones, which better express their time and cost less?

Helen Fessas-Emmanouil is historian of architecture and Professor Emeritus of the University of Athens.

1. See *History of Modern Greece*, Vol. 5, Ekdoliki Athinon, Athens 1978, p. 248-410; K.E. Biris, *Athens from the 19th to the 20th century*, Melissa, 1995, p. 332, and Giannis Polyzos, "Reform dreams and urban planning arrangements", *Athens in the 20th century, 1900-1940: Athens capital of Greece*, exhibition catalogue, Ministry of Culture - Athens Cultural capital of Europe, 1985, p. 24.
2. See Svoronos Nikos, *Overview of the modern Greek History*, Themelio, Athens 1976, pp. 127-131, and *History of Modern Greece*, Vol. 15, *ibid.*, pp. 248-410; Svoronos, 1976, 127-131.
3. Hellenic Architectural Society, *Architects of the 20th century, Members of the Society*, scientific editing by H. Fessas-Emmanouil, Potamos, Athens 2009, p. XX-XXI.
4. See K.E. Biris, *Athens from the 19th to the 20th century*, Melissa, Athens, 1995, pp. 293-330; Marmaras Emm, V., "Athens 1910-1940. Urban planning and architectural remarks", *Architecture and Urban Planning from ancient times until today. The case of Athens*, Arsenidis Publications, Athens 1997, pp. 276-279; Serghiannis G., *Athens 1830-2000. Evolution-Urban Planning-Transport*, Symmetria Publications, Athens 2000, pp. 89-125, and Petridou Vassiliki, "Modern State - Modern Athens - Modern Architecture", *Versions of the modern in interwar Athens*, *do.co.mo.mo - The Notebooks of the modern*, 04, Futura, Athens 2010, pp. 7-18.
5. See Hellenic Architectural Society, *ibid.*, pp. XXIV-XXV; Michael J.M., *Entwicklungs-überlebungen und -Initiativen zum Stadtplan von Athen nach dessen Erhebung zur Hauptstadt Griechenlands*, Athen 1969 (PhD dissertation), pp. 62-97; Marmaras Emm, V., "Athens in the first half of the 20th century. Urban planning and architectural developments", *Athens glorious city*, Milos, Athens 1999, pp. 350-379, and Kavkoulas Kiki, *The adventures of the garden cities. Social and environmental reform in Europe and Greece of the 20th century*, University Studio Press, Thessaloniki 2007, p. 293-369.
6. See indicatively: Karantinos P. (ed.), *The new school buildings*, Technical Chamber of Greece publication, Athens 1938; Zivas D.A., - Kardamini-Adami M., "Brief overview of the school buildings in Greece", *Architecture in Greece*, 13/1979, pp. 180-182; A. Giakoumakatos, E. Godol, *L'architettura delle scuole e il razionalismo in Grecia*, Florence, 1985; Ministry of Public Works-II. Papaioannou, E. Vassilikoti, B. Abadogianni, O. Zaverdinou, I. Danou, M. Barai, *Housing in Greece. State activity*, Technical Chamber of Greece, Athens, November 1975, pp. 12-23; Marmaras M.V., *The urban apartment building in interwar Athens*, Cultural Technological Foundation HIOB, Athens 1991; Fessas-Emmanouil, *Essays on Neohellenic Architecture*, Athens 2001, pp. 39-45.
7. Indicative reference to two extensive editorials in the publications: Lauterbach, Heinrich, «Notizen von einer Reise in Griechenland», *Die Form*, 11/1932, pp. 336-348, and *L'Architecture d'aujourd'hui*, 10/Oct. 1938, pp. X-56 - X-65 (Serin, Paul, «Grèce», Lyghizos J., «Le mouvement architectural en Grèce», «Athènes»).
8. See among others: Fessas-Emmanouil H. & Marmaras Emm, V., *Twelve Greek Architects of the interwar period*, PEK, Iraklio 2005, pp. XXII; Filippides D., *Suburbs and resorts of Athens of the 1930s*, Oikos, Athens 2006.
9. See indicatively: Fessas-Emmanouil H. & Marmaras Emm, V., *ibid.*; Hellenic Architectural Society, *ibid.*; Cholevas N.T., *Architect Pinos N. Tzelepis (1894-1976). A contribution to Modern Greek Architecture and its pioneering movement*, PhD dissertation University of Thessaloniki, Thessaloniki 1983; Cholevas N.T., *Architect Angelos Segas (1889-1987)*, Papasotiriou, Athens 1992; Giakoumakatos A., *Data on modern Greek architecture*, Patrikios Karantinos, National Bank of Greece Cultural Foundation, Athens 2003.
10. See *Technical Annals*, 15.10-15.11.1993, pp. 1047-1086, and 15.8.1934, p. 731; Martinos Stavros, "The role of Stamos Papadakis in the organisation of CIAM IV", *Aspects of the modern (movement) in interwar Athens*, *ibid.*, pp. 99-108, and Lavvas G.P., *Abridged History of Architecture with emphasis on the 19th and 20th century*, University Studio Press, Thessaloniki 2002, pp. 303-306.
11. The protection of modern architectural heritage of the interwar period was the topic of a one day Conference organised by the 1st Directorate of Modern Monuments of the Ministry of Culture on 16.10.1998. See *The protection of the buildings of prewar modernism in Athens*, Conference Proceedings, edited by V. Roussi, Ministry of Culture - 1st Directorate of Modern Monuments, Athens 2000.

TRANSFORMATIONS IN THE ATHENIAN APARTMENT LAY-OUT OF THE INTERWAR ERA

EMMANUEL V. MARMARAS

Introduction

The objective of the article is to approach the changes that took place in the floor plan of the apartment lay-outs of the interwar Athenian apartment building, in the context created by the adoption of the principles of modernism in this country mainly during the 1930's. Initially, a short review of the organisation of residence in the beginning of the 20th century will be presented. The examination of the developments that took place during the interwar era will follow.

Historic review

The functional organisation of residence in Athens went through remarkable transformations during the first half of the 20th century. In relation to this subject, we were given the opportunity to present a relevant abstract during the one-day congress of the Technical Chamber of Greece in May 1993 and in subsequent publications in the periodicals: *Housing and Technical Works Constructor* (Marmaras 1993) and *Technical Annals* (Marmaras 1994).

In the above mentioned papers, it is argued that the functional organisation of the residence intended for the lower classes was characterised by a central core, a yard or, better, an open space around or along which stood covered spaces hosting different households. According to Aris Konstantinidis, these houses exuded a "moral austerity", perceived through several basic elements reflecting a "laconic humancentric scale" (Konstantinidis, 1950: 40-1).

The residence intended for the more affluent urban classes was characterised by a "rhythmic form" (Biris, 1987: 35), expressed on the floor plan as a square form, following the rules of the European architecture of that period. The building is usually located in the middle of the plot, leaving in the case of a "detached houses" approach, a courtyard around it or, in the case of a "row housing" approach, only a backyard. According to Manos Biris (1987: 35), the interior of this urban residence included a long aisle – in essence a long narrow hallway – which started from the entrance, dividing the residence in two large parts of equal surface. On both sides of the hallway, there were large rooms, in sets of two. At the end of the hallway there was a door opening to the backyard. Usually, there was a separate building in the yard, hosting the necessary auxiliary rooms.

The extension of this ground floor single residence was achieved by the addition of one more floor, which created the need for an addition of a stairwell on the side of the building. This building category included two one-floor apartments, one per floor, with a separate entrance on the level of the street. The evolution of this two-floor type of residence was a three-floor type with three separate entrances on the street level and two stairwells in the interior of the building. Thucydis Stamatidis (1957) notes that these buildings had an additional washing room in the basement, separate area on the roof level for clothes lining, separate heating per apartment, clearly resulting in a waste of space use and in an uneconomic utilisation. Similar views were already expressed by

Emmanouil Kriezis in 1912, describing the problems of collective housing in the first apartment buildings in the capital.

In summary, we can conclude that the described evolution of the building issues of residence until the interwar era can be considered the result of the influence of the central European aesthetics, first introduced by the Bavarian architects who accompanied King Otto. This influence gradually transformed the pre-existing perception of the local residence, whose prevailing characteristics were simplicity and spontaneity, into a rational and symmetrical space configuration (Konstantinidis, 1950: 22-5).

The consolidation of the apartment building and the evolution of the standard floor plan of the apartment

Already since the first two decades of the 20th century, multistoried buildings with more than four floors were being erected in the centre of Athens (Great Hellenic Encyclopaedia: 118). However, during the two decades of the interwar era, the 1920's and 1930's, buildings of this type had spread (Marmaras, 1985: 89-92). The reasons for this extensive diffusion are not treated in this article, as they have been earlier analysed (Marmaras, 1985). The basic features of this new model of housing are the one entrance and stairwell in every building (Kriezis, 1912: 125). The older type with separate entrances and stairwells were left behind. From this point on, the configuration of the multistoried building type with residential apartments would be based on the rational optimisation of built space utilisation.

It is essential to point out that during the interwar era, a number of interesting mutations in the configuration of the floor plan of the apartment took place, a direct influence of the ideas of modern architecture. These mutations practically signaled an evolution in the lifestyle model of the increasingly growing middle class of Athens (Marmaras, 1991: 183).

The influences of the modern architecture are visible, besides elsewhere, both in the application of the functions zoning in the interior and the effort to apply the principle of "minimum housing" in the design stage of each room. More specifically, a trend is observed to group rooms with similar or complementary function, as well as to attribute special attention to the way in which each functional unit communicates with the other. In general, there are three groups of rooms (Marmaras, 1991: 184): the first included the "reception areas", that is the entrance hall, the living room, the dining room, the guests' WC and occasionally the study; the second included the "rest areas", that is the bedrooms, the bathroom, and rarely boudoir and pendoir areas; finally, the third included the "food preparation areas", that is the kitchen, the serving area, the storage room and the maid's room, many a times complemented by an ironing area.

The interwar era presents, when it comes to configuring the above mentioned functions, a continuous transformation of the building solutions, which essentially signals a transition from a traditional way of living to another one, innovative and contemporary. Next, an attempt will be made to examine this phenomenon. For methodological reasons, the two critical interwar decades will be

divided in three sub-periods: the first covers the period from 1919 to 1927, the second from 1928 to 1931 and the third from 1932 to 1941 (Marmaras, 1991: 120-7).

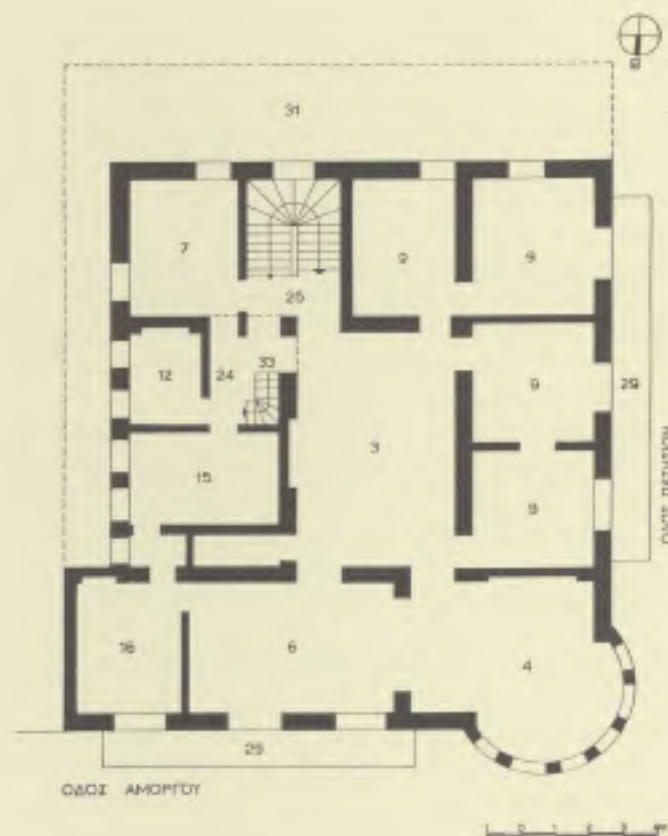
When observing the functional configuration of the floor plans of the first period (1919-28) (Picture 1), the predominant position of the entrance hall in a typical apartment becomes evident, which justifies the rather large surface it covers. The central position of the entrance hall is due to the direct access it secured, without any particular consideration for the functions of the rooms, to the reception and food preparation areas, as well as the bedrooms or at least the master bedroom of the apartment. As a consequence, the main characteristic of the floor plan of the first period apartment is the lack of separation of the main functional units of the residence and the direct communication between the separate areas irrespectively of their use. The only relatively isolated room was the kitchen. The central role of the entrance hall in the apartment is obviously originated in older living and organization patterns of houses in Greece (Marmaras, 1991: 186-7).

Looking at the developments during the second period (1928-31) (Picture 2), it becomes evident that in half the cases examined in terms of configuration and communication between the three functional units, the central role of the entrance hall of the previous period is diminished and transformed into a separation hub for the functional units, especially for the separation of the reception areas from the resting and food preparation areas. It was acceptable for the two latter, considered private areas of the household, to internally communicate via a hallway. In conclusion, it can be argued that this is a transition stage leading to the second period (Marmaras, 1991: 188).

Finally, during the third period (1932-41), a careful observation of the examined cases leads to the identification of three different types of configuration and communication between the three functional units of the apartment. According to the first one, corresponding to 29.17% of the examined cases (Picture 3), the functions of food preparation and resting are unified in a complex, in a way that allows communication via an internal hallway. According to the second one, corresponding to 21.17% of cases (Picture 4), the function of food preparation was directly adjacent to the function of reception. The separate areas of these two functional units, where communication took place, were on one hand the kitchen or the serving area, and on the other the dining room. Finally, according to the third one, corresponding to 41.66% of the cases (Picture 5), the "food preparation" and "resting" functional units constituted a unified group of rooms, like in the first case, except that there was direct communication between the food preparation area and the reception area, like in the second case. In a way, the third case is considered as the most evolved form, in building terms, of the configuration of the floor plan of a typical apartment (Marmaras, 1991: 189).

Conclusion

As a conclusion of such an approach, it can be argued that the impressive changes, taking place primarily during the 1932-41 period, are based on the principle of separating the residence in functional units, and that the mixture of functions of the first period (1919-27), and to some extent of the second period (1928-31) ceases to exist. This conclusion justifies the already expressed

Picture 1. Apartment building on the corner of Patission 236 and Amorgou. Design by Elias Georgakopoulos, civil engineer (1926).

position, that the arrival of the Athenian apartment building of the interwar era was followed by the introduction of new standards of living. These standards were inspired by the principles of modern architecture, which had already started to penetrate the architectural thinking and dominate the social life of the country. Besides, it should not be considered accidental that the principles of the separation of urban planning functions were first presented in the context of the IV CIAM in Athens in 1933.

Emmanuel V. Marmaras is an ex Professor of the Technical University of Crete.

Bibliography

Biris Manos, *Half a century of Athenian architecture, 1827-1925*, Athens 1987 (in Greek).

Great Hellenic Encyclopaedia, Vol. 14, p. 118 (in Greek).

Kriezis Emmanouil, "Regarding the problem of the apartment building", *Archinedes*, 11, 1912, pp. 121-8 (in Greek).

Konstantinidis Aris, *The old Athenian houses*, Athens 1950 (in Greek).

Marmaras Emm. V., "The urban apartment building in interwar Athens: Institutional framework, Space Definition, Production process", NTUA, Doctoral Thesis, Athens 1985 (in Greek).

Marmaras Emm. V., *The urban apartment building in interwar Athens: The beginning of the intensive utilisation of urban space*, Cultural Technological Foundation HIDB, Athens 1991 (in Greek).

Marmaras Emm. V., "Mutations of the standard residence and perspectives", *Housing and Technical Works Constructor*, 24, 1993, pp. 64-71 (in Greek).

Marmaras Emm. V., "Mutations of the standard residence and perspectives", *Technical Annals*, 2, 1994, pp. 124-61 (in Greek).

Stamatidis Thucydides, "History of the apartment building", *Architecture*, 3, 1957, pp. 49-50 (in Greek).

Floor plans legend

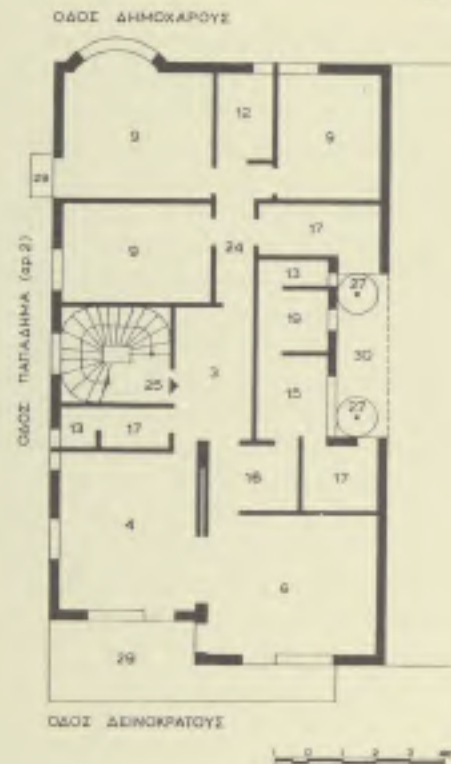
- 1 pre-hall area, 10 boudoir, 20 ironing area-linen closet, 32 guest room, 2 wardrobe,
- 11 pendoir, 24 hallway, 33 loft ladder, 3 hall, 12 bathroom, 25 main stairwell,
- 4 drawing room, 13 WC, 26 main elevator, 5 living room, 14 shower, 27 service stairwell,
- 6 dining room, 15 kitchen, 28 service elevator, 7 study, 16 small hall, 29 balcony,
- 8 studio, 17 storage room, 30 skylight, 9 bedroom, 19 maid's room, 31 non-built property

Picture 2. Apartment building on the cross-roads of Papadiamantopoulou 16, Aeginitou and Sisini. Design by Xen. Aggelidis, architect (1931).

Picture 3. Apartment building on Kanari 16. Design by Spiros Bonanos, architect (1935).

Picture 4. Apartment building on the cross-roads of Papadima 2, Dinokratous and Dimocharous. Design by Pericles Sakellarios, architect (1938).

Picture 5. Apartment building on the corner of Vas. Georgiou II and Stam. Kleanthous. Design by Dimitris Fotiadis, architect (1937).

MATERIALS AND DESIGN OF MODERN BUILDINGS

YORGOS HATZISTERGIOU

The reinforced concrete is by far the trademark – in terms of materials – of modern buildings during the interwar era. The ductile material and its sturdiness, along with its inherent ability for creation of spatial and high-rise constructions, and the saving of functional space due to the thin cross-sections of its elements, constitute a groundbreaking innovation compared to structures in the past. Naturally, every groundbreaking technological innovation is related to relevant changes of the society, that is the "lifestyle" and the organisation of communities.

As far as Greece is concerned, it is important to consider the developments in the use of the new material in new type buildings, in the context of a broader modern programme during the interwar era, related to norms, values, knowledge and activities in a spirit of rational exploitation of resources and time, the central importance of production, etc. From a technical point of view, we are referring to the large scale housing programmes, such as the rehabilitation of refugees or the school buildings all over Greece, the urban landscape planning, the large number of industrial buildings of special requirements, the land reclamation works in northern Greece, the extensive road building programme, the ports and the urban infrastructure, the forts in northern Greece, even the special technical specifications for the construction of shelters in the basements of the newly erected apartment buildings.

Below you will find comprehensive data about the materials, the design and the vulnerability of the buildings bearing of the 1930's modernism in Greece.

Reinforced concrete

Reinforced concrete was widely used in Greece (for floors, balconies, even for columns a posteriori integrated in stone walls) even before the introduction of the modern buildings, and without any important delay vis-à-vis the European applications that begun in the second half of the 19th century and were codified in the early 20th century as "patents" under the names of famous engineers of that time like Monier, Coignet or Hennebique.

Its use was boosted by Greek engineers who studied abroad, namely the "Zurich group" led by Alexandros Zachariou, civil engineer, a group that technically supported the foundation of the big cement industries – in 1902 Titan and in 1907 AGET Heracles-Olympus – creating the background for the increased development of reinforced concrete buildings. The contribution of the National Technical University of Athens to the training of Greek engineers was also crucial. It is worth mentioning that in 1916, the department of Applied Statics of Steel Structures and Reinforced Concrete is founded under the guidance of Professor Nikolaos Kitsakis.

The Afentoulis house, later Athenee Palace Hotel, situated on the corner of Stadiou Street and Kolokotroni Street, was the first framed building with reinforced structure in Athens. It was built in 1908 by Elias Aggelopoulos, civil engineer, first President of the Technical Chamber, based on a

design by Hennebique, a French company. In his article in the Technical Chamber's magazine *Archimedes*, Aggelopoulos, who had already built two bridges with reinforced concrete over Kifissos River in 1902, summarised the advantages of the new material, such as savings, quick building, fire resistance and increased sturdiness. In the same article, Aggelopoulos strongly criticised the appearance of the building's façades, stating that "a façade was constructed that was not in line with the reinforced concrete system, but was an unstudied and graceless mixture of random, architectural lines, imitating other Athenian buildings". It is still the time that the new material is considered as a "replacement" material unable to overturn the morphological rules of that time.

The shift took place during the 1930's and especially after the CIAM congress in Greece, when a rapid diffusion of constructions with reinforced concrete is observed, according to the morphological and functional requirements of the Modern Movement.

The adjustment of the building crews to the new type structures is considered to have happened relatively smoothly, since the work involving the new material was lighter than before, and also because carpentry was already at a high level, therefore the wooden casings construction was made according to high standards. The quality of the concrete used in the buildings varies between B120 and B160, in today's ranking between C8/10 and C12/15. Smooth steel S220 category is used. It is worth mentioning that steel was imported during the interwar era.

The design of the framed structure

In spite of the differences in the interwar era buildings of modernism, their framed structures have a lot in common. In essence, they are spatial frames with vertical rib elements (columns) and horizontal ones (beams) that are connected by horizontal flat planes (slabs).

In a typical apartment building, the columns' cross-section is square and is being reduced by 4-5 cm per floor. The average cross-section is approximately 40 cm X 40 cm, while at their top end the cross-section is 25 cm X 25 cm. The maximum cross-section in the basement is $\Phi 22$, while at the top it is $\Phi 12$ with anchors $\Phi 6/20$.

The average dimensions of the beams in all floors are approximately 20/50. It was usual at that time to try to conceal the "teeth" of the beams in the underlying stretcher bond of the walls; therefore beams of 14 cm width are also used. Many of the beams do not end up to columns and are indirectly supported by other beams.

The horizontal planes are thin 10 cm slabs. The buttresses are usually of small aperture and do not exceed the 1.4 m in the back, while in front they barely reach the 0.9 m.

There are several remarks to be made on this type of framed structure: a) Functioning as a "meccano" in the space, it offers great opportunities when it comes to defining the functions within the apartments, compared to the rigid system of load-bearing walls. b) The configuration of materials of new type, like the beams, the slabs, the columns, is ideal for standardisation, consequently accelerating the production – a practice extensively adopted during the intensive building period in the

postwar years in Greece. c) While the use of the new material is groundbreaking and innovative, as previously commented, the formation of the framed structure is rather conservative – compared to the postwar developments – with small distances between the columns, small slab dimensions, provisions for additional beams under partition walls aiming at preserving the very small thickness of the slabs, etc. This conservative approach is not related to any known cognitive or applied incompetence of the technical resources in Greece, since many industrial constructions of high technical requirements were built by Greek designers and constructors during the interwar years. A typical case is the construction of the giant silos of the Mills of Aghios Georgios that continue to function today, without any problems detected on the exposed concrete due to direct closeness with the sea.

Durability of these structures over time

Any vulnerability of the framed structures of modernism of the 1930's in Greece may derive from two areas: earthquakes and environmental influences.

As far as earthquakes are concerned, it is true that the way the framed structure of the 1930's buildings is structured (no provision for anti-earthquake walls, very small dimensions of columns and beams, very thin slabs that cannot function as strong diaphragms, no provision for strong anchors between the elements, etc.), makes it in theory rather inferior in terms of anti-seismic qualities compared to contemporary reinforced structures. Moreover, when they were erected (before 1959), there was no anti-seismic regulation and the designer only had to provide static calculations, about vertical loads and not lateral, seismic ones.

Nevertheless, in reality, the lack of anti-earthquake regulations – since an earthquake was not a serious threat in the Northern European countries, the source of regulations for reinforced concrete at that time – does not mean that the Greek experts ignored the risks of earthquake. It is noteworthy that even in the era before reinforced concrete, serious experts like Ernst Ziller proposed in their studies methods for the anti-seismic protection of masonry structures.

In fact, it appears that the design of the framed structures of the 1930's modernism attempts to avoid centrifugal forces, which would aggravate the impact of an earthquake. This was achieved by trying to identify the centre of gravity with the centre of the elastic rotation, that is, practically, by arranging the vertical rigid elements symmetrically.

Moreover, it is important – in order to support the anti-earthquake behaviour – to consider the contribution of the brick walls in sustaining earthquake loads, which naturally has a relieving impact on a framed structure of reinforced concrete. This important contribution has been highlighted in many serious studies and publications of Greek universities.

Finally, the rather conservative use of reinforced concrete in the construction of apartment buildings of that time – as previously discussed in the design section – by engineers and crews scrupulously observing the rules, offers to these buildings advantages that structures of later times do not have – like the case of the 1972 buildings, which have shown a multitude of problems due to building defects associated with specific practices during that period of construction.

As far as the environmental impact is concerned: it is true that cement, being a chemical product, is thermodynamically unstable and therefore exposed to environmental influences – and this is also valid for the concrete containing it. The mild climate as well as the fact that the reinforced concrete used at that time was not "naked", but covered by strong plaster, constitute important protection factors. A number of phenomena – carbonation of concrete, corrosion of the reinforcement armour, etc. – which negatively affect the lifespan of these structures, has been observed.

In our country, primarily in areas exposed to the corrosive environment of sea, and not in the centre of Athens, where most 1930's buildings are located.

The elements of the structure that are exposed to weather (balconies, cornices, terraces) are visibly damaged (cracked concrete, corroded armour) after so many decades. Moreover, the internal elements of the framed structure may also appear damaged (e.g. slabs), although they are not exposed to external environmental influences, having suffered the long consequences of functional problems (e.g. soaking of the slabs because of plumbing defects).

Addressing the problems of vulnerability

At first, it is important to point out that all vulnerability problems mentioned above can be resolved. The technical resources of Greece (civil engineers and crews), supported by the National Technical University and the other technical departments of national universities, have a very high level know-how – indeed in many areas state-of-the-art know-how, as most European countries do not face earthquake threats – and have acquired valid experience in many applications. The applications aiming at upgrading the framed structure (e.g. by adding anti-seismic walls or joints, treating locally the corrosion problems, reinforcing the cross-section with sprayed concrete, constricting with reinforcing carbon fiber materials, etc.) usually take place in constructions that suffered an earthquake or in cases of major restoration or addition of floors.

The fact remains that the vast majority of the interwar era buildings of modernism have not suffered so much as to be abandoned by their inhabitants. In contrast, they function without interruption since their erection. Without underestimating any inadequacies of the framed structure, it is worth mentioning the words of an old, experienced engineer: "the old apartment buildings will not be demolished because of the state of their concrete, but because of their plumbing", which means that the damage of the building materials – not the load bearing ones – should not be underestimated.

The present paper is based on the studies of, among others, Professors Nikos Kalogeras and Manolis Marmaras, architect-researchers Eli Papadam-Riza and Eleni Kalafati, and engineer-researcher Giannis Antoniou.

Yorgos Hatzistergiou is a civil engineer.

THE PROTECTION OF THE MONUMENTS OF THE 1930's IN ATHENS

DIMITRIS PHILIPPIDIS

The Greek strategy for the protection of the modern architectural heritage is directly related to a series of factors that characterise the available wealth of monuments in modern Greece. Our aim is to isolate a certain section; the preservation of the monuments of the 1930's located in the urban fabric of Athens. In this manner, we will deal with "neoclassic" or even older, "traditional" buildings for comparison reasons only.

The great historic depth of Greek architecture initially led to the selection of two state authorities, namely the Ministry of Culture and the Ministry of Environment, Physical Planning and Public Works, which were charged with the specific task, but had difficulties in coordinating their actions. The numerous neoclassic buildings, remnants of the 19th and the early 20th century, a rather remarkably long period, gravely affected the developments. The neoclassic buildings, a group with common typological-morphological attributes easily recognised by the wider public, had suffered more than any other architectural entity from cruel and systematic demolitions. It is common knowledge, that the "surgical" removal of neoclassic buildings from the urban fabric started already in the pre-war era – there is abundant evidence in the newspapers of the time – but really took off in a massive scale after the war, as an aftermath of the wave of development during the 1950's-1960's, until the establishment of the seven year dictatorship.

Any mention of "protection" during the late 1970's referred to the protection of the neoclassic buildings. The state authorities exclusively put all their emphasis on their preservation, while this process also served as a testing ground for the first mechanisms of building listing through institutional measures, which were to remain unchanged in the future.

In relation to our main topic, the 1930's architecture, it is essential to first remember what replaced the totally unprotected neoclassic buildings of the neoclassic core of the city, abandoned at the mercy of the demolition crews. The apartment buildings erected in central areas of Athens replaced neoclassic buildings, based on a 1929 law and the subsequent increase of permitted heights. However, even beyond downtown, there was a spreading of building in an ever expanding City Plan, using popularised versions of modernism. In the same way the neoclassic buildings gave way to the apartment buildings of the 1930's, they continued to do so now in favour of the apartment buildings of the 1950's and 1960's in the centre of Athens, but also beyond, all over the city, outside the limits of the pre-war small centre of the city.

However, if today we are relatively ready to differentiate the apartment buildings of the 1930's, along with their derivatives, from the ones erected after the war, that was not necessarily the case three decades ago. The "discovery" of the 1930's architecture in Greece remained for a long time in a trance, and only two decades ago was awakened. The actual shift for the political protection, resulting in finally also including the buildings of the modern movement, should be related to the revived interest generated by relevant articles published during the late 1960's.

This shift of interest towards the production of the 1930's also revealed that it was not clear which modern architecture we were talking about. As everyone agreed that the "concrete boxes" were the reason for the current urban dystopia, it was difficult to distinguish the "remarkable" buildings, which needed to be preserved, from the rest, which should be condemned. Should the volume of the buildings be considered or not? Should the apartment buildings, accused by everyone, be considered as "monuments"? The confusion was intensified by the fact that also the post war buildings to a certain extent were "modern", but again in a different way. Were all the authentic "modern" buildings of the 1930's really "modern"? Of course not. Hence, there were many additional misunderstandings, risking to irreparably complicating things. For example, people defending the need to protect the 1930's architecture made sure they would show as representative cases only the "cleaned" and "original" modern buildings, while in reality there were a vast variety of unimaginable mixtures that were not put forward.

Neoclassic buildings did not pose any similar dilemmas, as each one was accepted with no exceptions. Would the same principle apply to modern buildings? Suddenly, not only a new evaluation system needed to be devised, which would cover the modern "type", but also deeply rooted ideologies needed to be overcome, related to the "large volume", the "concrete" and of course the "inhuman apartment building".

Nevertheless, there is a common element in both the cases of neoclassic and modern buildings: to what extent would the architecture delivered by renowned architects be reckoned with at the expense of the anonymous, massive one? The richly decorated neoclassic "mansions" in prominent locations all over the city were considered architectural "gems", which everyone agreed should be preserved. When it came to modern production, it was not easy to make a similar distinction. Moreover, as far as the neoclassic buildings were concerned, the "common" neoclassic buildings since early on, even since 1950, were perceived as equally treasured as the elaborated bourgeois examples. When it came to modernism though, nothing was obvious. Neither could the "common" (or "petit-bourgeois") modern ones be considered prestigious, nor could the apartment buildings easily be idealised as monuments. Furthermore, the public opinion did not accept the equality between neoclassic and modern buildings.

The above mentioned did not necessarily trouble everyone involved in the protection of modern buildings or even those who were somewhat interested in modern architecture, notwithstanding the surprising ease with which it managed to upend anything older in Athens. "Experts" also did their part in creating confusions, willingly or not. For example, if someone requested a valid definition of the modern building in Greece of the 1930's, it is uncertain whether one would be granted with a useful answer. Therefore, it is not a surprise that the issue of the protection of modern architecture was so ambivalent from the very beginning.

Dimitris Philippidis is an architect.

ABOUT THE NATURE AND THE CHARACTER OF ATHENIAN MODERNISM

ANDREAS GIACUMACATOS

Between the 19th and the 20th centuries two phenomena could be observed in Greece bearing common distinguishing features. The scholar Neoclassicism is introduced in the country after the national liberation and is evolving as an architectural language that needs to be applied in all state buildings. Naturally, during the second half of the 19th century, architecture in Europe is following other directions, thus the official neoclassic idiom in Greece is rather a late eclectic selection, deemed the only possible for the country and especially the capital city, and considered as a necessity. Greece of the 19th century is not a rich industrialised country and has not experienced the technological revolution, nor its innovations introduced after 1850: enrichment of typology, upgrading of building technology, use of new materials and, mainly, the reactions against Neoclassicism, considered to be an "international style" *ante litteram*, which suppresses the native and indigenous expressions of architectural culture, starting with the medieval gothic experience (see France, Belgium, England, etc.) The eclecticism of the 19th century introduces the renewal of the European architecture in a variety of ways, because aside of everything else it reinvents the "gothic technology" to interpret it using new industrial materials, iron and glass, in contrast to the humanistic Neoclassicism, which preserves the principle of the beam on the post, when it comes to building, and uses traditional materials: marble and stone. The Greek financial and technological competences of the era were closer to the neoclassic architecture than to European eclectic idioms that will finally lead to the Art Nouveau of the end of the century.

After the long stage of "transition without renewal" of the Athenian architecture lasting from the 19th century to the mid 1920's, the history repeats itself in a similar way: scholar modernism, gradually introduced in the country and evolving until 1929-1930, is prevailing because of an economic factor: the key building material is concrete, as cheap and accessible in the local market as the stone used to be for the classicism of the previous century. It is not accidental that the use of concrete is quickly spreading in Greece too, already from the beginning of the 20th century. What is interesting is that the technology of modernism in Europe after 1919 also uses the concrete; therefore, there are no differentiations from this viewpoint. However, it could not be any different: the financial state of post war Europe of the 1920's is critical, starting with Germany of the Weimar Republic, where it is of urgency (as is the case in other countries) to quickly build utilitarian buildings such as houses, hospitals and schools (the so-called social architecture) with restricted financial resources and very tight timelines. The economy unifies the building activity in Europe, through concrete, and highlights the issue of typology and architectural language. There is however a difference between the North and the South; the political and aesthetic character of architecture, from the Calvinist Mid Europe of Neues Bauen to the neoplatonic environment of the Mediterranean *Esprit Nouveau*, where architecture is transformed in a plastic "interplay of volumes under the light". However, another

differentiation is observed in Greece: the "universal classicism" of the 19th century, which appropriates the formal architectural language and transforms it to a popular idiom, is mutating to become the "universal modernism" of the Athenian 1930's, widely adopted in a massive way similar to no other European country. It is all about the same social mechanism: in both cases the ideal is the urbanisation with Europe as a standard, in other words the "Europeanisation" of the country, starting with the Belle Epoque of the crinolines and the operetta, following with the booming of a cosmopolitan bourgeoisie (also a result of the four year government of Venizelos in 1928-1932) with distinguishable features and western orientation (an unmistakable indication of style is the western inspired "light music" and the general cultural spirit of the era). A similar case in the Greek history will be registered from the late 1950's onwards: in both cases (of the 1930's and 1950's) the progressive and "European" course of the country (today defined as a modernisation process) will be interrupted by a dictatorship, with whatever consequences such a situation brings on to the people and architecture.

The diffusion of modernism in Greece is also due to another factor: the lack of a real, conscious and continuous building heritage that characterises the built space of our cities. Athens of the national liberation era (1830) is a small village, like many American cities of the same period (e.g. Chicago), which then nevertheless evolved due to the financial and technological progress to become metropolitan reference centres. On the other hand, and in contrast to the life of the European historic centres, evolving for eight to ten centuries on average and taking advantage of an assimilated consciousness regarding the nature and the importance of a historic city, that is reflected both in the architectural constitution and the social structure, Athens has a recognisable and visible monument, the Sacred Rock and Parthenon, in the middle of an unstructured area with no memory and under pressure for real estate development. Even a city like Berlin, in spite of its complete destruction in 1945 and the consequences of the Cold War era, managed during the last years to reconstruct not only its social but also its urban fabric and save its character, a result of legacy and historic continuity. In another case of metropolis, that of Tokyo, the violence and the speed of the urban renewal, which tends to eliminate any historic memory from the body of the city, is implemented on the basis of an urban plan of eastern anti-Cartesian articulation, the same one of the historic complex before the city was declared capital in 1867; in this case the memory is preserved in the living pulse of the traditional urban structure. In Athens, the ancient memories were very distant to be integrated in the modern urban body, while between the 19th and the 20th century attempts were made to erase and make disappear all traces of what is still there. Thus, Athens, during the 20th century and especially after the catastrophe of 1922, is becoming a "synchronic city" *par excellence* with more similarities to the American reality than the European notion of the historic city. Similar to a European Far West of building anarchy and development, with illegal settlements that continuously become legitimised across the basin of Attica and today shape the "normal" and acceptable picture of the city; also similar to an urban centre that develops without any historic reference both in terms of urban

articulation and architectural heritage, Athens can be liberated from any kind of commitment and uninhibitedly adopts the new idiom, the modernism of the 1930's, which satisfies the ever increasing demand for fast and cheap housing. The lack of heritage, the pursuit of space optimisation and the restricted resources create a unique phenomenon of European "modern city", of course not at the level of urban planning (for example through the implementation of the famous Charta of 1933 which was named after the Greek capital), but through the adoption of a popularised version of the modern European architecture.

Yesterday's sensitivity for the "neoclassic" architectural testaments and today's for the modern reserve of Athens is an understandable and legitimate attempt to reconstruct the "urban heritage" of the city, that essentially does not exist and which is not possible to connect with the ancient memory. The positive assessment of the contemporary Greek architecture of the 1930's and the proportion between universal classicism and universal modernism are relatively recent achievements. Until recently, acknowledging the importance of the reserve of "popular modernism" would seem impossible compared to the "status" enjoyed by the Athenian Neoclassicism, even in its smallest and secondary expressions. The importance of the relatively few and for decades forgotten "modern monuments" in the capital city was brought to light in a more systematic way only during the 1980's. The interest for the modern Athenian architecture had subsided during the 1990's, while recently it is revived not so much in an effort for historic documentation and study, as with an emphasis on an "operational" handling of preservation and promotion. Naturally, this does not mean that there is enough knowledge of this reserve: besides the buildings of renowned architects that in one way or another have been identified and studied, there are a large number of other building testaments of "anonymous modernism" – maybe by recognised or most possibly unknown civil engineers – awaiting to be documented. This problem cannot be neglected, because without historic knowledge, the view of the more or less experts about a building or a building complex becomes impressionistic and inadequate from a scientific point of view, especially when it comes to arguing on the importance of preservation and restoration.

What is the importance really? Is it aesthetic, historic, social or financial? What is the object of this importance? Individual buildings or complexes? This distinction is decisive, because the preservation and the protection of a recognised modern building can easily be justified and implemented, in contrast to declaring a whole architectural complex which may give rise to many different issues and difficulties of implementation. For example in the case of modern settlements (Siedlungen) in many Northern and Central European countries, preservation was feasible and is applied even today because they represent unified groups, products of public planning, designed by the same architect for a clearly defined use, still functioning in present day; however, the primary reason for preservation remains cultural, that is the architectural quality of the complex and its importance for the architectural history of the land. Could the excessive promotion of the various

social and historic justifications for the protection of the workers' housing complexes on Alexandras avenue, aim at persuading the political leadership and the public opinion, when a single argument should be enough, namely that these buildings represent the most important testament of inexpensive housing of European standards in Greece in the interwar era, which also creates an urban landscape of high quality and presents the current dilapidated picture because of lack of maintenance and not because of building inadequacy? In contrast, is it worth fighting for the preservation of a small house of no exceptional importance in a city district just because it has a modern character? Which is the cultural importance of this preservation? In a relevant point, how important was preserving the house of Dimitrios Rallis on the corner of Panepistimiou Avenue and Korai Street? If we judge by the result, taking into account the surrounding area, its presence is ill-suited in the centre of the city and also led to the development of a glass building on its back, which tries in vain and unsuccessfully to imitate, on a lower height, the "neoclassic" style of the building of the Othon era. If it were for an array of 19th century buildings, the result would have been obviously different, and similar to the effect of the opposite "trilogy", subsequent of the architectural value and scale of these buildings that constitute a recognisable neoclassic group of its own character. The urban reality should not be ignored, already in place whether we like it or not and shaping the image of the city, because of an inflexible protection culture that leads to preserving buildings that are only justified as a literary or scenographic presence, and creates more questions than cultural satisfaction. As far as the modern building reserve in the Greek capital is concerned, if we exempt the individual architectural testaments of recognised paternity and value that obviously need to be protected (either state buildings or private houses), the objective of preservation should be broader complexes and not individual constructions, also realising that preservation can only be selective and cannot include all architectural heritage, deemed valuable. The subsequent interventions and radical alterations brought on many modern buildings in Athens, especially of the 1930's, pose a serious problem and create a demand for an even more systematic approach when it comes to operating and restoring to the original form. In any case, the protection of broader urban groups (of buildings not necessarily erected in the same time) promotes the building culture of an era and the character of architecture related to the articulation of the environment, and is meaningful and important, as it upgrades the quality of the urban space. Only then should the role and the overall support of the state be decisive and should it encourage rescuing through financial means and easy procedures. Otherwise, the deliberations and the attempts to preserve modernism might end up to be shadow fights between uncompromising and inflexible views: on one side the – not always illegitimate – interests of the individuals, and on the other, the inflexibility of anyone representing the absolute certainty of the – architectural – law.

Andreas Giacomacatos is a Professor in Architecture, Faculty of Arts History and Theory, Athens School of Fine Arts.

1. See A. Giacomacatos, "The protection of the building culture", *To Vima*, 26.9.1999.

THE MODERN ARCHITECTURE IN ATHENS

PANAGIOTIS TOURNIOUKIS

Athens is a modern city. Revived as capital of the new Greek state, it was built next to the few ruins of its historic past according to the most modern ideas of that time. Rightfully stunned by the geographic and ideological supremacy of the ancient monuments, on and around Acropolis, as well as fascinated by the neoclassic revival that dared to be compared with them, we have underestimated the radical modernism of all those years.

The neoclassic buildings of Athens were an important expression of the European avant-garde and were created by renowned architects. Over time they crossed paths with other historic idioms of that time and, because they represented a universal ideal juxtaposed with its original archetypes, they became part of collective memory. Their elements were integrated in everyday language and in the anonymous architectural language.

The 19th century ended late in Europe, as argued by Hobsbawm, and even later in Greece. After ten years of war and the shattering of the Great Idea at the catastrophe of Asia Minor, the eyes were turned to European avant-garde. During those difficult times, the modernism of ideas and principles reflected a collective effort to make architecture an agent of social, constructing and aesthetic merging, aiming at creating a better environment for the future of mankind. Architecture was named Modern, in a society that was quickly evolving and was looking for a new way of living, different from the past.

The winds of modernisation also affected Greece. A new, optimistic direction was pursued, one that was quickly expressed through the vocabulary of modern architecture. In Athens, still a rather small city, modern apartment buildings were erected, promising the metropolitan bliss of a better future. Modernisation became the dominant ideology of the political power, to a much greater extent than was the case for private sector, resulting after 1928 to massive construction of schools, hospitals and other public facilities.

The new spirit of the interwar era was expressed through modern buildings and reached every corner of the city. Simple forms, new building materials, a spirit of economy and rationalism were the basic elements. The ornamental forms of Art Déco, the lessons of Bauhaus and the Parisian cubism were combined with German austerity and Viennese elegance. Most architects had studied in Europe, since the first school of architecture was only founded in 1917 in Athens, and maintained their connections with the European avant-garde. Many of their buildings attracted the interest of European architects and were published in international journals. At the same time, their simple forms were assimilated in the collective conscience, as was the case with neoclassic buildings, and were equally integrated in everyday language and anonymous architectural language, in the neighbourhoods and suburbs of Athens.

A whole network of modern schools that gained international fame since the 1930's is scattered all over Athens, starting from the centre of the city. The primary school of Patroklos Karadinos, on

Kallisperi street, became famous because of a photograph depicting it with Acropolis in the background, under Parthenon, in a daring dialogue between extreme modern rationalism and the pinnacle of Greek history. The schools of Dimitris Pikionis on Lycabettus hill, of Nikolaos Mitsakis on Koletti street, of Kyriakoulis Panagiotakos on the cross-roads of Liossion and Michail Voda streets are only few of the many examples of public modern architecture, which impressed the new spirit in many generations of students. Most of those schools are still in operation and preserve their initial form, worn out by time and people. Some of them have been transformed to serve ideologies and needs of later times, like the complex of Konstantinos Dimou on Spiridonos Merkouri street, in Pagrati, which suffered the addition of one floor and a tile roof. Others were demolished to create space for new needs, like the one of Mitsakis in Ampelokipi. An analytical documentation and their selective preservation remain an obligation to the cultural heritage of the 20th century.

The modern apartment building of the interwar era constitutes an architecturally and typologically overwhelming development, especially in the centre of Athens, conquering the streets of the city and earning a dominant position in the collective conscience of Athenians, and later in the thinking of everyone seriously involved in Greek architecture of the 20th century. The multistoried building, as an expression of the horizontal property after 1929, is simultaneously an expression of the new way of living and of avant-garde, which was manifested by the 1930's generation in literature, politics and aesthetics. Covered by a "curtain" of honey combed concrete which was aptly named "artificial stone" – from the French term *artificiel* – and secured durability over time and maturity, the apartment building of the interwar era has become an element of cultural identity for the modern urban space.

Some apartment buildings are distinguished for their modernistic architecture and their timeless impact, like the blue apartment building of Kyriakoulis Panagiotakos in Exarchia, the apartment building of Polyvios Michailidis and Thucydides Valentis on the cross-roads of Zaimi and Stournari streets, the apartment building of Vassilios Douras on the corner of Navarhou and Mavromichali streets. But there are many more worth our attention, documentation and protection: the apartment buildings of Nikolaos Nikolaidis, Orestis Mallos, Kyprianos Biris, Kitsikis, Stamatiadis, Vourekas, Koutsouris, Marthas, Georgakopoulos and many more, less well-known. Many of them don't have a "name" yet in our bibliography, but have a strong presence in the city and are widely recognised. Some have suffered from little maintenance, but have been remarkable in enduring time, because of the high quality of their "artificial stone"; others were ill treated in the context of the programme "Façade" of the City of Athens which resulted in mistaken and inappropriate painting.

There are streets in Exarchia or in Kolonaki, where modern apartment buildings are standing in a row, some well-known some less, with enchanting entrances and hand-made details, from iron or wood, marble and glass, that present day craftsmen will find difficult to imitate. The materials exude duration and elegance, irreplaceable and magical elements which no one would like to see disappear, in spite of the fact that the interior and the stores façades are frequently renovated in an artificially and fleetingly modern way that erases time and degrades quality.

In contrast to apartment buildings, modern houses are scarce in central districts of Athens, where building density was already high since the interwar era. Many of these houses were demolished post war, along with the neighbouring neoclassic ones, to create space for the erection of the apartment buildings of more recent times, during the 1950's, 1960's and 1970's. However, in other neighbourhoods, and in streets with low-rise buildings, these modern houses of the interwar era have survived and often create a warm atmosphere of continuity within space. In Patissia, Kypseli, below Amerikis square, below Filopappou, these houses are recognised from their circular windows with the simple iron bars, the cubist surfaces, the dynamic girders and the horizontal roofs. For most of them there is no documentation of the architect's signature; they represent an anonymous modern architecture, although among them there are excellent examples signed by architects such as Vourekas, Panagiotakos, et al. The modern houses, which are often inhabited by elderly people who were born there, are rarely protected and are easier to alter or demolish, compared to apartment buildings. Therefore they are at greater risk.

The office buildings and stores are also scarce and have suffered many alterations to serve the needs dictated by their function. In rare cases, like the store of Alexandrakis on Ermou street, designed by Stamos Papadakis, the exterior distortion is counterbalanced in the interior, where the original furniture and the architect's configurations are preserved. Some buildings of special function are also preserved, like the REX movie theater of Vassilis Kassandra and Leonidas Bonis, on Panepistimiou street, with successive entertainment halls; also factories, like the one of Damvergis in Thimarakia, or of Papastratos in Piraeus, signed by Pericles Paraskevopoulos. The Papastratos factory was presented as a model of modern building during the lecture given by Le Corbusier in Athens, in August 1933, in the yard of the National Technical University of Athens. Moreover, we should not forget the refugees' apartment buildings, which ideally covered the social needs of that time, with applied typologies of minimum housing of aesthetic simplicity and structuring rationalism. Despite declaring some of them as listed, their maintenance is disappointing.

Finally, hospital and especially sanatoria buildings are very interesting, along with the buildings of social welfare. In those cases, the modern objective of the public interests is quite visible, and continued to be present until the Metaxas years. The building of the School of Medicine of Athens University, signed by Emmanouil Kriezis, represents an exemplary and relatively early modern architecture, although it has suffered significant alterations. Most of the buildings of Sotiria sanatorium – now a hospital – are preserved in a decent state, given the continuous adaptation of function and the technological modernisation. The four buildings of Giannis Despotopoulos, Kostas Kitsikis, Panagis Metaxas and primarily Pericles Georgakopoulos constitute a complex, renowned worldwide for the excellent application of the principles of modern architecture during a "back to order" period. Their protection is undoubtedly necessary as well as their promotion, highlighting their alive present function which constitutes an evolution of the initial function. The Sismanoglio hospital in Melissia and the PIKPA buildings are similar cases, most of them signed by Panos

Tzelepis. The most important is preserved in Penteli, and one of the simplest and most modest ones on Karoliou street, in the centre of Athens.

The modern architecture of the Athenian interwar era is neither a stylistic idiom of the time nor a small chapter in the city's architecture. It is one of the most important periods. The modern buildings reflect the blissful meeting of crucial political, social and economic conditions with the intellectual and cultural heyday expressed by the ideals of the 1930's generation. Moreover, modern architecture in Athens represents a very significant contribution to international architecture, because it managed to sustain the weight of a dialogue with the European avant-garde and express itself in a dynamic and independent way, fully aware and conscious of its role. This achievement has been acknowledged even at that time, in the international press, and is now being acknowledged again, as the 20th century history is being reexamined from a broader point of view.

Modern architecture in itself is morphologically simple, functional and rationally built. Because it spread across different social classes and needs, with different or disproportionate pursuits, we find in contemporary Athens modern buildings of various typologies and forms, which do not all have the same value and have not been properly preserved, but constitute the body of a very important and still very alive heritage. For many, there is adequate documentation and knowledge, but the majority remains undocumented. Recording and documenting them is consequently a precondition of self awareness. In this direction, the first big steps are taken, but there is much more to be done in order to finally achieve the necessary research depth.

At the same time, the horizon of protection of the 20th century architecture needs to become broader to include modern architecture and to make more flexible the protection framework, preserving the lively continuity of modernism. In this direction, the reduction of age of buildings from hundred to fifty years would be helpful, as is the case in most European cities. This restriction will slow down the rate of renewal of the building wealth in central neighbourhoods, the oldest ones, and will simultaneously limit the uncontrolled alterations of buildings, aiming at suiting temporary needs of the market. In the same direction, it is imperative to develop in Greece an expertise for the maintenance of buildings of modern architecture, respecting the way they were constructed.

Modern architecture of the interwar era in Athens, as elsewhere, is not only an important architecture of the past that needs to be documented, studied and preserved. In contrast with neoclassicism, which signals the end of an era, an architectural and building heritage that belongs in history, modern architecture is the actual beginning of the world we live in, the ways in which we build and inhabit our houses. It is a heritage that is still alive and remains a continuous lesson for contemporary architecture. For all these reasons, it rightly remains in the spotlight.

Panagiotis Tournikiotis is a Professor, School of Architecture, National Technical University of Athens.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ | TEXTS EDITING

Έλλη Πετράντη | Elli Petrantli

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ | TRANSLATION

Νάσια Παπαζογλου | Nassia Papazoglou

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ | DESIGN AND LAYOUT

Common Sense

Φωκίων Κοπανάρης | Fokion Kopanaris

Ρεβέκκα Βιτάλ | Revekka Vital

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ | PRINTED BY

Pressious Arvanitidis S.A.

Το βιβλίο «Αθηναϊκές κατοικίες του μοντέρνου κινήματος» τυπώθηκε το Μάιο του 2013 σε 1.000 αντίτυπα.

The book "Athenian houses of the modern movement" was printed in May 2013 in 1.000 copies.

The documentation of houses of the Modern Movement in the city of Athens has been undertaken as part of the project "Protection of the architectural heritage of the 1930's (Modern Movement) of the City of Athens", carried out by ELLINIKI ETAIRIA - Society for the Environment and Cultural Heritage.

The documented buildings are representative examples of the recent architectural heritage of the capital city. They were built in the 1930s and still survive scattered in the city centre and its neighbourhoods. Besides offering a wealth of information through photographs and texts, this book can also function as a visitor's guide to the most typical examples of Modernism in Athens. It is often difficult to distinguish buildings of the 1930s from later ones influenced by modernism.

It should be noted that only a fraction of Modern Movement buildings has been listed; this research is probably the only systematic effort of their documentation.

The present book is limited to the seven Districts of the Municipality of Athens, although similar buildings also exist in the greater Athens area. The material was recorded on documentation forms, which included full data for every house, architectural-typological features and details, and information regarding the date of construction, the architects, the civil engineers, etc. Let it be noted that since building archives prior to 1950 have not been preserved by the building authorities, the documentation of buildings of that era faced many challenges.

The material is presented following the documentation itinerary across the seven districts of the city by the alphabetical order of the streets. The documented buildings are indicated in District maps and presented in summary tables. Representative photos of selected buildings, overall views and architectural details follow.

All data is accessible at www.modmovathens.gr.

This publication has been kindly supported by the Representation of the European Commission in Greece.

Documentation, research as well as the digital archive were undertaken with the kind support of the A.G. Leventis Foundation.

ELLINIKI ETAIRIA expresses its gratitude for the generous support it has received to carry out the project.

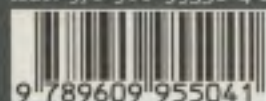

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ Περιβάλλοντος & Πολιτισμού ιδρύθηκε το 1972 και από τότε αγωνίζεται για την προστασία και την ανάδειξη του φυσικού και μνημειακού πλούτου του ελληνικού χώρου. Σε αυτή την προσπάθεια εντάσσεται και η προστασία και η ανάδειξη του δομημένου περιβάλλοντος και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς των πόλεων, αποσκοπώντας στην ενημέρωση και στην ευαισθητοποίηση των κατοίκων αλλά και των αρμόδιων φορέων.

The ELLINIKI ETAIRIA - Society for the Environment and Cultural Heritage was founded in 1972 and since then they are striving for the promotion of the natural and monumental wealth of Greece. The protection and promotion of the built environment and the architecture of cities is part of this effort, aiming at informing and raising awareness among residents and authorities.

ISBN 978-960-99550-4-1

9 789609 955041